

UDK 902
ISSN 1330-0644
Vol. 38/2
ZAGREB, 2021.

PRILOZI

Instituta za arheologiju u Zagrebu

Pril. Inst. arheol. Zagrebu, 38/2/2021
Str./Pages 1–218, Zagreb, 2021.

Izdavač/*Publisher*
INSTITUT ZA ARHEOLOGIJU
INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

Adresa uredništva/*Address of the editor's office*
Institut za arheologiju/*Institute of archaeology*
HR–10000 Zagreb, Jurjevska ulica 15
Hrvatska/*Croatia*
Telefon/Phone ++385/(0)1 61 50 250
Fax ++385(0)1 60 55 806
e-mail: urednistvo.prilozi@iarh.hr
<http://www.iarh.hr>

Glavni i odgovorni urednik/*Editor in chief*
Marko DIZDAR

Tehnički urednici/*Technical editors*
Marko DIZDAR
Katarina BOTIĆ

Uredništvo/*Editorial board*
Marko DIZDAR, Snježana VRDOLJAK, Viktória KISS (Budapest, HUN) (prapovijest/*Prehistory*), Goranka LIPOVAC VRKLJAN, Ivan RADMAN-LIVAJA (antika/*Antiquities*), Tajana SEKELJ IVANČAN, Katarina Katja PREDOVNIK (Ljubljana, SLO), Natascha MEHLER (Wien, AUT), Tatjana TKALČEĆ (srednji vijek i novi vijek/*Middle Ages and Modern era*), Predrag NOVAKOVIĆ (Ljubljana, SLO) (metodologija/*Methodology*)

Izdavački savjet/*Editorial advisory board*
Dunja GLOGOVIĆ (Zagreb), Ivor KARAVANIĆ (Zagreb), Laszlo KÓVACS (Budapest, HUN), Kornelija MINICHREITER (Zagreb), Aleksandar RUTTKAY (Nitra, SK), Ivančica SCHRUNK (Minneapolis, USA), Željko TOMIČIĆ (Zagreb), Ante UGLEŠIĆ (Zadar)

Prijevod na engleski/*English translation*
Inga VILOGORAC BRČIĆ, Kristina DESKAR, Igor KULENOVIĆ, Irena RADIĆ ROSSI, Saba RISALUDDIN

Lektura/*Language editor*
Ivana MAJER, Marko DIZDAR (hrvatski jezik/*Croatian*)
Marko MARAS, Kristina DESKAR (engleski jezik/*English*)

Korektura/*Proofreads*
Katarina BOTIĆ

Grafičko oblikovanje/*Graphic design*
Umjetnička organizacija OAZA

Računalni slog/*Layout*
Hrvoje JAMBREK

Tisak/*Printed by*
Sveučilišna tiskara d.o.o., Zagreb

Naklada/*Issued*
400 primjeraka/400 copies

Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu uključeni su u sljedeće indekse/
Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu are included in following indices:
DYABOLA – Sachkatalog der Bibliothek – Römisch-Germanische Kommission des Deutschen Archaeologischen Instituts, Frankfurt a. Main
Clarivate Analytics services – Web of Science Core Collection
CNRS/INIST – Centre National de la Recherche Scientifique/L'Institut de l'Information Scientifique et Technique, Vandoeuvre-lès-Nancy
EBSCO – Information services, Ipswich
ERIH – European Reference Index for the Humanities, European Science Foundation, Strasbourg
SciVerse Scopus – Elsevier, Amsterdam

E-izdanja. Publikacija je dostupna u digitalnom obliku i otvorenom pristupu na
<https://hrcak.srce.hr/prilozi-iaz>
E-edition. The publication is available in digital and open access form at
<https://hrcak.srce.hr/prilozi-iaz?lang=en>

Ovaj rad licenciran je pod Creative Commons Attribution By 4.0 međunarodnom licencom /
This work is licenced under a Creative Commons Attribution By 4.0 International Licence

Sadržaj

Contents

Izvorni znanstveni radovi

Original scientific papers

5	IGOR KULENOVIĆ
ŠIME VRKIĆ
VEDRANA GLAVAŠ
NEDA KULENOVIĆ OCELIĆ
Vidljivost kao element strukturiranja krajolika –
Primjer višeperiodnoga arheološkog lokaliteta
Bojnik na ušću rijeke Zrmanje	IGOR KULENOVIĆ
ŠIME VRKIĆ
VEDRANA GLAVAŠ
NEDA KULENOVIĆ OCELIĆ
<i>Visibility as an element of landscape structuring –
An example of multi-period archaeological site
Bojnik at the mouth of Zrmanja river</i>
43	ADNAN BUSULADŽIĆ
Antičke kopče iz muzejskih zbirki u Bosni i
Hercegovini (izbor nalaza)	ADNAN BUSULADŽIĆ
<i>Buckles of Antiquity from the Museum Collections of
Bosnia and Herzegovina (a selection)</i>
89	JURAJ BELAJ
FILOMENA SIROVICA
ŽELJKA BEDIĆ
Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Gori
kraj Petrinje i faze ukopavanja grobova na prostoru
sakristije	JURAJ BELAJ
FILOMENA SIROVICA
ŽELJKA BEDIĆ
<i>Church of the Assumption of the Blessed Virgin
Mary in Gora near Petrinja and the phases of the
burials in the area of sacristy</i>
115	MARIN EMIĆ
Kasnosrednjovjekovna plemićka kurija
kraj Orahovice – Uvod u razumijevanje
kasnosrednjovjekovne kurije u kontinentalnoj
Hrvatskoj	MARIN EMIĆ
<i>Late Medieval Manor House near Orahovica –
Introduction into the Understanding of a Late
Medieval Manor House in Continental Croatia</i>
157	INES ŠELENDIĆ
IRENA RADIĆ ROSSI
Novi stakleni nalazi iz tereta broda Gagliana grossa
potonuloga kod otočića Gnalića 1583.	INES ŠELENDIĆ
IRENA RADIĆ ROSSI
<i>New glass finds from the cargo of the ship Gagliana
grossa, sunk near the islet of Gnalić in 1583</i>

Prethodno priopćenje

- 199 INGA VILOGORAC BRČIĆ
LAURENT BRICAULT
Mithras in Teutoburgium

Prikaz

- 205 DOMAGOJ TONČINIĆ
Studia honoraria archaeologica. Zbornik radova u
prigodi 65. rođendana prof. dr. sc. Mirjane Sanader,
Tončinić D., Kaić I., Matijević V., Vukov M. (eds.)

- 211 UPUTE AUTORIMA

Preliminary report

- INGA VILOGORAC BRČIĆ
LAURENT BRICAULT
Mitra u Teutoburgiju

Book review

- DOMAGOJ TONČINIĆ
*Studia honoraria archaeologica. Special volume
on the occasion of the 65th birthday of prof. dr.
Mirjana Sanader; Tončinić D., Kaić I., Matijević V.,
Vukov M. (eds.)*

- GUIDELINES FOR CONTRIBUTORS

Antičke kopče iz muzejskih zbirki u Bosni i Hercegovini

(izbor nalaza)

Buckles of Antiquity from the Museum Collections of Bosnia and Herzegovina

(a selection)

Izvorni znanstveni rad
Antička arheologija

*Original scientific paper
Roman archaeology*

UDK/UDC 903:739(497.6)"652/653"

Primljeno/Received: 08. 10. 2020.
Prihvaćeno/Accepted: 04. 05. 2021.

ADNAN BUSULADŽIĆ
Filozofski Fakultet Univerziteta u Sarajevu
Odsjek za historiju, Katedra za arheologiju
BiH-71000 Sarajevo
Bosna i Hercegovina
adnan.busuladzic@hotmail.com

Na prostoru Bosne i Hercegovine čuva se izvjestan broj predmeta koji se mogu determinirati kao kopče. Navedeni predmeti služili su u praktične svrhe, ali i kao dio dekorativnoga sadržaja. S obzirom na širok spektar predmeta koji su obrađeni, i datacijski okvir je razmjerno širi i kreće se od 1. stoljeća pa do perioda kasne antike i ranoga srednjeg vijeka.¹

Ključne riječi: pojasna garnitura, tipologija kopči, antički period, rani srednji vijek

A number of artefacts that may be identified as buckles are stored in Bosnia and Herzegovina. These objects were both practical and decorative. Given the considerable variety of the buckles discussed here, the period from which they date is also relatively wide, ranging from the 1st century to late Antiquity and the early Middle Ages.¹

Key words: belt set, typology of buckles, Antiquity, early Middle Ages

UVOD – O KOPČAMA²

Upotreba prvih oblika pojasnih kopči može se pretpostaviti još u razdoblju eneolitika. Otkriveni metalni ostaci različitih mehanizama za pričvršćivanje, ukrašavanje i ojačavanje upravo potvrđuju postojanje pojasa ili remenja od kože i tekstila koji su kao organski materijal u najvećem broju slučajeva nestali. Među nastarijim formama kopči mogu se uvrstiti i primjerci od koštanih kuka koji se upotrebljavaju sve do ranoga brončanog doba. Klasični tipovi

1 Rad nema ambiciju da obradi sav materijal koji se može atribuirati u ovu kategoriju koja se nalazi u Bosni i Hercegovini

2 U tipološko-kronološkoj determinaciji kopči i okova poseban izazov je predstavljalo postojanje predmeta koji nisu posjedovali jedan od ključnih elemenata. Tako neki primjerci imaju sačuvanu kopču bez okova, dok drugi slučajevi imaju sačuvan okov bez kopči. U takvim situacijama bilo je gotovo nemoguće izvršiti precizniju determinaciju. Neki primjerci determinirani su na osnovi gotovo identičnih analogija koje su u cijelosti sačuvane.

INTRODUCTION – ABOUT BUCKLES²

There is evidence of the use of early forms of buckles in the Eneolithic period. The metal remains of various mechanisms designed to secure, decorate and reinforce attest to the existence of leather or textile belts or straps which, as organic materials, have almost always disappeared. The very earliest kind of clasps were made of bone hooks, which were used until the early Bronze Age, followed by

1 It is not the aim of this paper to discuss all the material that may be so classified and which is located in Bosnia and Herzegovina.

2 There are a number of objects of which one of the key elements is missing, and which therefore pose a particular challenge to the typological-chronological determination of buckles and chapes. Some surviving specimens lack the chape, while in others the chape survives but not the clasp. In such cases it is almost impossible to identify them precisely. Some specimens have been determined on the basis of almost identical analogous specimens that have survived intact.

metalnih kopči pojavljaju se u srednjem brončanom dobu. Masovna pojava metalnih pojasnih kopči veže se uz srednjoeuropsku kulturu polja sa žarama gdje su izrađivane tehnikom lijevanja, kovanjem i rezanjem od jednoga komada lima (Arsenijević 2013: 7). Vremenom su se razvili različiti oblici kopči karakteristični za pojedine oblasti te s različitim dekorativnim i konstrukcijskim rješenjima (Arsenijević 2013: 9–138). Ovakav trend nastavljen je i u razdoblju srednjega vijeka (Ivanišević, Kazanski 2007: 119, Fig. 4: 11, 14–16, 125; 8: 129; 11: 7; Радишић 2014: 109–132), sve do razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka (Brmbolić 1996: 273–277; Fekeža-Martinović 2015: 283, sl. 30). Zanimljivo je napomenuti da su posebno dekorativna rješenja i razmjerno čest nalaz mnogobrojni tipovi kopči (Brather-Walter 2015: 61) iz razdoblja seobe naroda i ranoga srednjeg vijeka. Ove kopče svoju genezu crpe direktno iz rimske tradicije i romanskoga stanovništva koje je bilo većina, ili se zadržalo u barbariziranoj većini. Tako su konstatirane kopče tipa Salona–Histria, Sirakuza, Korint, Bologna i Balgota, s okovom obrisa slova U, tip Keszthely–Pécs, Sucidava, mediteranske forme i njima srodne grupe (Vinski 1973: 23–50) te različiti primjeri karakteristični za Avare (Freeden 1985: 10–11; Martin 1990: 65–90; Zábojník 1990: 103–111; Bóna 1990: 113–124; Čilinská 1990: 135–146; Menke 1990: 187–214), Gepide (Bâzru 2010: 279–280, 282–285, 287, 289–291, 293–306, 308–315, 317–324, 326–332, 335–340, 342–345, 347–349, 351–352, 354–357, 360–361) i Langobarde (Bóna 1976), zatim Ostrogote, Hazare, Slavene, Burgunde, Franke, Alamane i druge germanske elemente (Miletić 1961: 25–27). Niti u razdoblju kasnoga srednjeg vijeka situacija nije bila drugačija (Marić-Baković 2017: 73–79). Pored velikoga broja jednostavnih formi, zabilježen je i izvjestan broj luksuznih vrlo dekoriranih primjera (Радишић 2014: 109–132).

Njihovo masovno korištenje u svakodnevnoj upotrebi, kao dio nošnje, uzrok su da su kopče bile i redovit grobni prilog u razdobljima kasne antike i ranoga srednjeg vijeka, ali i kasnije (Ivčević 1999: 196–197). Pored upotrebe kao sastavni dio pojasnih garnitura, kopče su kao funkcionalni predmet korištene i kao dio konjske opreme. I u tim okolnostima oblici su bili identični (Bishop 1988: 128). Kao povijesno iskustvo iz prethodnih epoha, oblici kopči nastavili su se koristiti i u kasnijoj fazi novoga vijeka, kada kopče na ženskim pojasima iz otomanskog perioda dobijaju naziv prema turskoj riječi *pafta*, ali je osnovna funkcija i dalje ostala ista. Iz navedenoga razdoblja zabilježeni su i vrlo dekorativni predmeti na prostoru Bosne i Hercegovine, ali i susjednim područjima, često rađeni u tehnici filigrana u plemenitim metalima (Marić-Baković 2017: 79–87).

Kopče u obliku pelte bez šarnira (kat. br. 1; sl. 1: 1)

Osnovna karakteristika ovih kopči bez šarnira je oblik modeliran u vidu pelte. Konstruktivni element koji je također determinira u posebnu kategoriju predstavlja činjenica kako ne posjeduje šarnir, za razliku od drugih sličnih oblika

the classic types of metal buckles, which first appeared in the middle Bronze Age. The presence of metal belt buckles in large quantities is associated with the central European Urnfield culture, where they were made by casting, forging or cutting from a single piece of sheet metal (Arsenijević 2013: 7). Over time, different shapes of buckles evolved in different regions, with distinct methods of decoration and construction (Arsenijević 2013: 9–138). This trend continued into the Middle Ages (Ivanišević, Kazanski 2007: 119, Fig. 4: 11, 14–16, 125; 8: 129; 11: 7; Радишић 2014: 109–132), and on into the developed and late Middle Ages (Brmbolić 1996: 273–277; Fekeža-Martinović 2015: 283, Fig. 30). Of particular interest are the relatively common finds of different decorative types of buckle (Brather-Walter 2015: 61) dating from the Migration period and the early Middle Ages. These buckles derive directly from the Roman tradition and the Roman population, which was in a majority or was present among the barbarised majority. They include buckles of the Salona–Histria, Syracuse, Corinth, Bologna and Balgota types, with U-shaped chapes, the Keszthely–Pécs, Sucidava types, Mediterranean forms and related groups (Vinski 1973: 23–50) and a number of specimens typical of the Avars (Freeden 1985: 10–11; Martin 1990: 65–90; Zábojník 1990: 103–111; Bóna 1990: 113–124; Čilinská 1990: 135–146; Menke 1990: 187–214), the Gepids (Bâzru 2010: 279–280, 282–285, 287, 289–291, 293–306, 308–315, 317–324, 326–332, 335–340, 342–345, 347–349, 351–352, 354–357, 360–361) and the Langobards (Bóna 1976), as well as Ostrogothic, Khazar, Slavic, Burgundian, Frankish, Alamannic and other Germanic elements (Miletić 1961: 25–27). Nor was the situation different in the late Middle Ages (Marić-Baković 2017: 73–79). Along with quantities of simple forms, a number of luxury, very decorative examples have been recorded (Радишић 2014: 109–132).

Buckles were so widely used as a component of people's costume that they were also commonly placed as grave goods in late Antiquity and the early Middle Ages, and even later (Ivčević 1999: 196–197). As well as forming an essential feature of belts, buckles also had a purely utilitarian function as part of horse harness. Even then, they were identical in shape (Bishop 1988: 128). These same shapes have continued in use, their basic function unchanged, into modern times, when the buckles on belts worn by women became known in the Ottoman period by the Turkish word *pafta*. Extremely decorative specimens dating from that period have been found in Bosnia and Herzegovina and its surrounding regions, often of precious metals worked in filigree (Marić-Baković 2017: 79–87).

Pelta-shaped hingeless buckles (cat. no. 1; Fig. 1:1)

The basic feature of these hingeless buckles is their pelta-shaped frame. It is the absence of a hinge that identifies

koje imaju šarnir kao tehničko rješenje. Za razliku od posljednjih, kopče oblika pelte bez šarnira su se spajale preko pravokutnoga ili trapezoidnoga oblika koji se nalazio iza trna kopče i kroz koji se provlači limena pločica koja se savijala oko ruba okvira ili se kroz nju provlačio direktno remen pojasa (Oldenstein 1976: 214–216; Radman-Livaja 2004: 92, sl. 21; Bishop, Coulston 2013: 182–183). Nakon toga se lemila ili zakivala za pojasni okov. U najvećem broju slučajeva ovaj tip kopči je rađen od bronce i u manjem broju od željeza. U nekim slučajevima evidentirana je i kombinacija okvira od bronce i trna od željeza. Kao izuzetak pronađeni su i primjerci od plemenitih metala, prvenstveno srebra. U najvećem broju slučajeva ove kopče su pronađene u muškome vojničkom kontekstu (Istenič 2019: 343). Pored ove dominantne društvene činjenice, kao izuzetak moraju se spomenuti i primjeri pronađeni u dječijim ili ženskim grobovima (Redžić 2013: 31–32). Nastajale su kao rezultat međusobnih utjecaja grčkih, skitsko-sarmatskih i rimskih tradicija (Kostromichyov 2015: 299–386). U prilog ove konstatacije ide i široko područje gdje su ove kopče pronađene.

Kopče ovoga tipa izrađivane su tehnikom lijevanja, na što upućuju analize samih primjeraka, ali i pronađeni kalupi (Oldenstein 1976: 215, bilj. 719; Boube-Piccot 1980: 315, kat. br. 536, Pl. 112; Jovanova 1992; 196–198, sl. 3; Gschwind 1997: 616, Abb. 4: 1; Damian 2006: 152, kat. br. 140–141; Bishop, Coulston 2013: 237, Fig. 145: 3; Redžić 2013: 32). Relativno široka rasprostranjenost proizvodnje i upotrebe kopči ovoga tipa potvrđena je mnogobrojnim nalazima koji su otkriveni u Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1996: 51, sl. 3; 1999a: 170, sl. 5; 8–9) te diljem Rimskoga carstva (Jacobi 1897: T. LIV: 2, 7; Koščević 1991: 67, sl. 450; Boube-Piccot 1994: Pl. 5: 53; 7). Oblici kopči s dekorativnim detaljima oblika pelte pronađeni su i na lokalitetima Gardun u Hrvatskoj (Ivčević 2004: 166, tab 1: 1–4), Magdalensberg (Deimel 1987: T. 74: 6–7), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 43: 1138–1163; 44: 1164–1185; 76: 2345), Osterburken (Oldenstein 1976: 214), Zugmantel, Maisel, Saalburg (Oldenstein 1976: T. 74; 75: 986, 997; 76), zatim na prostoru Rumunjske (Alicu, Țentea 2005: 74, Fig. II: 2–3) kao i na mnogim drugim lokalitetima (Oldenstein 1976: 134, Fig. A; Deschler-Erb 1999: 75, Abb. 275–276).³ Statistička analiza publiciranih primjeraka ide u prilog tvrdnji da je najveća koncentracija nalaza nađena na limesu (Chapman 2005: 118–120; Appels, Laycock 2007: 103–106, AA 12.11–AA 12.27; Rushworth, Croom 2016: 151, br. 150–151). Pored definiranoga prostora, ove kopče pronađene su i na velikom broju drugih lokaliteta (Kloiber 1957: 144, T. XLIX: 10, 138; LVII: 6; Alföldi

them as belonging to a separate category, unlike others of similar shape but which are hinged. Unlike the latter, hingeless pelta-shaped buckles were fastened by means of a rectangular or trapezoid form behind the pin, through which a metal plate was drawn, curving around the edges of the frame or with the strap drawn directly through it (Oldenstein 1976: 214–216; Radman-Livaja 2004: 92, Fig. 21; Bishop, Coulston 2013: 182–183). It was then soldered or riveted to the chape. Most buckles of this type were made of bronze, with a few made of iron. Some have also been recorded in which the frame was made of bronze and the pin of iron. Exceptionally, some have been found made of precious metal, usually silver. In most cases, these buckles were found in a male military context (Istenič 2019: 343). However, there are rare examples of such buckles found in children's or women's graves (Redžić 2013: 31–32). Their design resulted from the mingled influences of the Greek, Scythian-Sarmatian and Roman traditions (Kostromichyov 2015: 299–386) as also suggested by the wide area over which they have been found.

Buckles of this type were cast, as revealed both by analysis of the buckles themselves and by the discovery of moulds (Oldenstein 1976: 215, n. 719; Boube-Piccot 1980: 315, cat. no. 536, Pl. 112; Jovanova 1992; 196–198, Fig. 3; Gschwind 1997: 616, Abb. 4: 1; Damian 2006: 152, cat. no. 140–141; Bishop, Coulston 2013: 237, Fig. 145: 3; Redžić 2013: 32). The relatively wide area in which buckles of this type were produced and used is attested by numerous finds in Hispania (Aurrecochea Fernández 1996: 51, Fig. 3; 1999a: 170, Fig. 5; 8–9) and throughout the Roman Empire (Jacobi 1897: T. LIV: 2, 7; Koščević 1991: 67, Fig. 450; Boube-Piccot 1994: Pl. 5: 53; 7). Buckles with pelta-shaped decorative details have also been found at Gardun in Croatia (Ivčević 2004: 166, Tab. 1: 1–4), Magdalensberg (Deimel 1987: T. 74: 6–7), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 43: 1138–1163; 44: 1164–1185; 76: 2345), Osterburken (Oldenstein 1976: 214), Zugmantel, Maisel, Saalburg (Oldenstein 1976: T. 74; 75: 986, 997; 76), and Romania (Alicu, Țentea 2005: 74, Fig. II: 2–3), as well as in many other places (Oldenstein 1976: 134, Fig. A; Deschler-Erb 1999: 75, Abb. 275–276).³ Statistical analysis of published examples suggests that the greatest concentration of such finds comes from the limes (Chapman 2005: 118–120; Appels, Laycock 2007: 103–106, AA 12.11–AA 12.27; Rushworth, Croom 2016: 151, nos. 150–151). In addition, these buckles have been found at many other sites (Kloiber 1957: 144, T. XLIX: 10, 138; LVII: 6; Alföldi

3 Na ovom mjestu treba napomenuti da su pojedini od komparativnih primjeraka datirani u razdoblje 1. st. Riječ je o primjercima iz Garduna, Magdalensberga, Vindonisse i Augusta, dok kopče s ostalih spomenutih lokaliteta pripadaju kasnijem razdoblju. Ovi primjeri pripadaju tipu sa zglobnim kopčanjem. Naš primjer bez šarnira se razvija iz primjeraka sa šarnirom. Oko tipologije vidjeti: Hoss 2014: 252–253, kat. br. 40–57; A556–A. 819, T. 15–21.

3 It should be noted here that some of these comparative specimens date from the 1st century, namely those from Gardun, Magdalensberg, Vindonissa and Augusta, while those from the other sites listed are of later date, and belong to the type with a jointed clasp. Our hingeless specimen evolved from those with a hinge. For typology, see: Hoss 2014: 252–253, cat. no. 40–57; A556–A. 819, T. 15–21.

1957: 456, Abb. 97: 1, 3; Oldenstein 1976: T. 75: 997–1005; 76: 1006–1025; Sagadin 1979: 323, T. 9; Allason-Jones, Miket 1984: 194, kat. br. 616–620, 622, 627; Jilek, Stieglitz 1987: T. 5: 8; 8: 10; Gudea 1989: 657, 677, T. CCXXII: 12–25, 30–34; CCXXIII: 2, 4–6; Simion 1995: 131, Abb. 7; Petculescu 1995: 134, T. 7: 1; 1998: 156, Fig. 1: 1–2; Ertel et al. 1999: 137, T. 25: 8; 182, T. 77: 9; Deschler-Erb 1999: 75, Abb. 277, T. 16: 275; Gschwind 2004: 328–329, kat. br. C368–372, T. 45; Radman-Livaja 2004: 94, T. 41–42: 271–278; James 2004: 79, kat. br. 72–74, Fig. 37; Masyakin 2009: 271, Fig. 2: 8 itd.), posebno na graničnim zonama Carstva te prostoru oko Crnoga mora, Hersonesa, pa sve do Britanije (Kostromichyov 2015: 300–307, 329, 333–348). Mnogobrojnost ovih primjeraka kopči potvrđuje se i znatnijom predloženom tipologijom prema kojoj ove kopče dijelimo ovisno o konstrukcijskim karakteristikama na tipove A1, A2, B1, B2, C1, C2, D1 i D2 (Kostromichyov 2015: 299–386).

Kada je u pitanju datacijski okvir, kopče u obliku pelte bez šarnira datiraju se od kraja 1. st., odnosno druge četvrtine 2. st. (Simion 1995: 131, Abb. 7h; Redžić 2013: 33–34) te više kao izuzetak u prvu polovicu 3. st. (Oldenstein 1976: 216; Redžić 2013: 34), kada izlaze iz upotrebe. Prema nekim autorima, datacijski okvir može se pratiti i do početka 4. st. (Kostromichyov 2015: 329–331).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se jedan primjerak koji pokazuje sve karakteristike ovoga tipa (sl. 1: 1). Prema izvedenim podjelama, naš primjerak se može uvrstiti u podtip A1 s velikim brojem analogija te ga možemo najvjerojatnije staviti u kraj 3. i početak 4. st. (Kostromichyov 2015: 311–312, 314).

Sl. 1 Stolac (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 1 Stolac (photo by: A. Busuladžić)

1957: 456, Abb. 97: 1, 3; Oldenstein 1976: T. 75: 997–1005; 76: 1006–1025; Sagadin 1979: 323, T. 9; Allason-Jones, Miket 1984: 194, cat. no. 616–620, 622, 627; Jilek, Stieglitz 1987: T. 5: 8; 8: 10; Gudea 1989: 657, 677, T. CCXXII: 12–25, 30–34; CCXXIII: 2, 4–6; Simion 1995: 131, Abb. 7; Petculescu 1995: 134, T. 7: 1; 1998: 156, Fig. 1: 1–2; Ertel et al. 1999: 137, T. 25: 8; 182, T. 77: 9; Deschler-Erb 1999: 75, Abb. 277, T. 16: 275; Gschwind 2004: 328–329, cat. no. C368–372, T. 45; Radman-Livaja 2004: 94, T. 41–42: 271–278; James 2004: 79, cat. no. 72–74, Fig. 37; Masyakin 2009: 271, Fig. 2: 8 etc.), particularly in the frontier regions of the Empire and around the Black Sea, the Chersonese and as far away as Britain (Kostromichyov 2015: 300–307, 329, 333–348). Many of these correspond to the more specific proposed typology by which they are classified, on the basis of their construction, into types A1, A2, B1, B2, C1, C2, D1 and D2 (Kostromichyov 2015: 299–386).

As regards dating, pelta-shaped hingeless buckles date from the late 1st or second quarter of the 2nd century (Simion 1995: 131, Abb. 7h; Redžić 2013: 33–34) and, exceptionally, the first half of the 3rd century (Oldenstein 1976: 216; Redžić 2013: 34), when they went out of use. Some authors, however, extend their use to the early 4th century (Kostromichyov 2015: 329–331).

The antique collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has one specimen displaying all the characteristics of this type (Fig. 1: 1), which may be classified as type A1, for which there are numerous analogies, and probably dates from the late 3rd to early 4th century (Kostromichyov 2015: 311–312, 314).

Sl. 2 Japra – Majdanište (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 2 Japra – Majdanište (photo by: A. Busuladžić)

Kopče u obliku pseudopelte bez šarnira (kat. br. 2; sl. 2: 1)

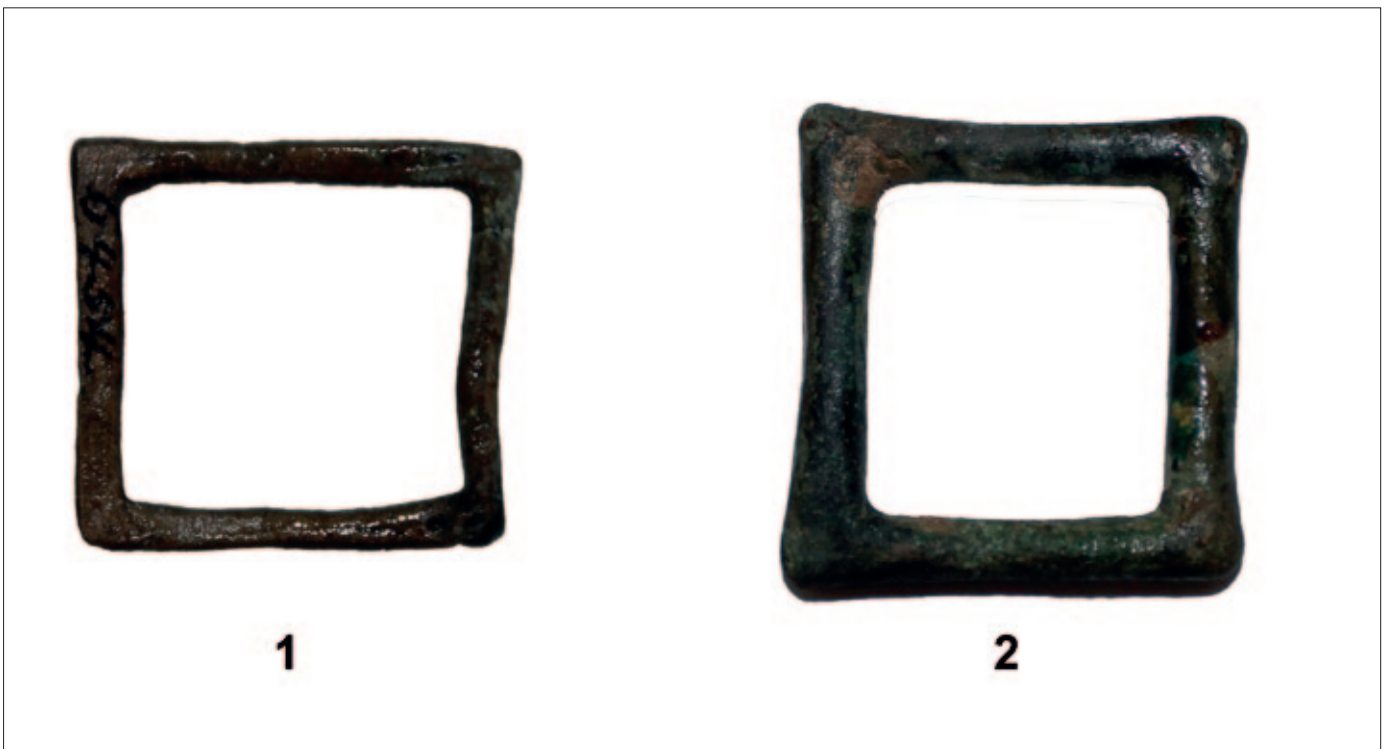
Ovome tipu pripada jedan primjerak s lokaliteta Japra – Majdanište. Riječ je o primjerku koji ima vrlo slične elemente kao i prethodni. Njegova osnovna razlika odnosi se na izraženiji vrat te pravokutni dio koji se nalazi na suprotnoj strani.

Vrlo uvjetno slična rješenja koja se odnose isključivo na dekorativni element koji asocira na peltu, ili vrat iza kojega je dio za kačenje, konstatiran je na prostorima Vojvodine (Nađ, Nađ 1964: T. XLIII: 1), ali i drugim lokalitetima diljem Rimskoga Carstva (Boube-Piccot 1994: 83, Fig. 3, Pl. 8: 71–74; Deschler-Erb 1999: T. 16: 276–292). Poseban problem predstavlja mogućnost preciznije datacije samoga nalaza, ali i njegove funkcionalne determinacije. Naime, u nekim slučajevima i pored morfoloških sličnosti dokazani arheološki kontekst ukazuje na širi vremenski okvir od 1. st. (Deschler-Erb 1999: T. 16: 276–292) te od kraja 2. do prve polovice 3. st., poput prethodnoga vrlo sličnog tipa (Dawson 1989: 343, Fig. 2: 9). Iste uvjetne analogije otvaraju mogućnost interpretacije kao kopče, pojasnoga okova ili čak jezičca (Hoss 2014: 258, kat. br. 185, 188 i dalje). Naše opredjeljenje u odnosu na dimenzije, ali i morfološki oblik koji je mogao služiti za remen te za kačenje s trnom koji je mogao biti naknadno inkorporiran, nalazi se u tome što je predmet ponajprije mogao služiti kao kopča, vrlo sličnoga opredjeljenja kao i prethodna.

Pseudopelta-shaped hingeless buckles (cat. no. 2; Fig. 2: 1)

One specimen from Japra – Majdanište belongs to this type. It has very similar features to the previous buckle, differing in the pronounced neck and the rectangular section on the opposite side.

Very conditionally similar solutions, solely as regards the decorative feature resembling a pelta or the neck with the clasp behind, have been found on specimens in Vojvodina (Nađ, Nađ 1964: T. XLIII: 1), and elsewhere throughout the Roman Empire (Boube-Piccot 1994: 83, Fig. 3, Pl. 8: 71–74; Deschler-Erb 1999: T. 16: 276–292). It is particularly difficult to date them accurately, and to determine their function. In some cases, their morphological similarities and known archaeological context suggests a broad time frame from the 1st century (Deschler-Erb 1999: T. 16: 276–292) and from the late 2nd to the first half of the 3rd century, like the preceding very similar type (Dawson 1989: 343, Fig. 2: 9). The same conditional analogies allow for this specimen to be interpreted as a buckle, chape or even pin (Hoss 2014: 258, cat. no. 185, 188 etc.). Given its size and morphology, indicating that it could have been used on a strap and fastened with a pin that could have been incorporated separately, our view is that it was most likely used as a buckle, very like the preceding specimen.

Sl. 3 1 Breza; 2 Čapljina – Mogorjelo (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 3 1 Breza; 2 Čapljina – Mogorjelo (photo by: A. Busuladžić)

Kopče četverokutnoga oblika bez šarnira (kat. br. 3–4; sl. 3: 1–2)

U posebnu grupu determiniraju se kopče četverokutnoga oblika, vrlo sličnoga s kopčama obruča pravokutnoga oblika od kojih je diferencira razlika u pravokutnoj, odnosno četverokutnoj formi. Zbog jednostavnoga oblika i izrade, bez karakterističnih elemenata te mogućnosti široke upotrebe, predmeti bez jasnoga konteksta teško se mogu sigurno kronološki odrediti. Osnovni karakteristični element ove kopče odnosi se na oblik alke koji je četverokutan. S pojavnim okovom spojen je preko okvira pravokutnoga oblika koji se nalazi iza trna kopče. Kroz njega se provlači limena pločica koja se savija oko ruba okvira. Nakon toga se lemi ili zakiva za pojasni okov. Oblik alke ovih kopči može biti različit. Konstatirani su pravokutni, ali i kvadratni oblici, jednostavne izrade ili s ukrasnim detaljima. Prema arheološkome kontekstu usporedbe su pronađene u okviru opreme koja je bila dio obuće (Redžić 2013: 70–71) te kao dio konjske opreme (Palágyi 1995: 400–408). Četvrtasti primjerci u kontekstu pojasnih garnitura zabilježeni su u razdoblju ranoga srednjeg vijeka (Madiraca et al. 2018: 159, Fig. 5).

Izrađivane su od legura bakra, često s trnovima od željeza (Redžić 2013: 71) te od bronce. U datacijskome kontekstu, na osnovi analize lokaliteta na kojima su pronađene, najstariji primjerci se datiraju u 1. st., dok se najveći broj opredjeljuje od druge četvrtine do kraja 2. st. (Redžić 2013: 71). Komparativni materijal u različitim inačicama pronađen je na mnogobrojnim lokalitetima u Sloveniji (Sagadin 1979: 302, 317, T. 1: 10–11), Magdalensbergu (Garbasch 1965: 79), Srbiji (Redžić 2013: 70–75), Bosni i Hercegovini (Busuladžić 2018: 43–44), Mainzu (Aurrecochea Fernández 1999b: 63, Fig. 1: 6), Maroku (Boube-Piccot 1980: 250, kat. br. 414, Abb. 31) i drugim područjima, posebno Noriku i Panoniji (Redžić 2013: 72). U kasnu antiku definiraju se slični primjerci pronađeni na prostoru Hispanije (Aurrecochea Fernández 1999a: 183, Fig. 8). Analiza naših primjeraka ukazuje na postojanje dvije osnovne varijante čija se glavna razlika očituje u obliku alke. Naime, naši primjerci imaju karakterističan kvadratni oblik, s približno jednakim stranama bez bilo kakvih ukrasa. Uvjetne analogije s ukrasima, ali više kvadratnoga oblika kopče, nalaze se u Srbiji (Redžić 2013: 72–73), Dakiji (Diaconu 2009: 194, Fig. 5), provinciji Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1999a: 187, Fig. 10–12), ali i na prostoru Bosanske Posavine (Busuladžić 2018: 43–44). Primjerak vrlo sličan našim pronađen je na lokalitetu Dunaszekcső (Nađ, Nađ 1964: T. LV: 2) te na još nekim lokalitetima (Boube-Piccot 1994: Pl. 9: 87).

Kopče u obliku slova D (kat. br. 5–11; sl. 4: 1–7)

Kopče oblika slova D predstavljaju jedan od najraširenijih oblika ove vrste arheološkoga materijala. U stručnoj literaturi često se javlja pojam D-kopče ili kopče oblika D. Takav termin, ipak, ne definira uvijek jedan definirani tip kopči, nego predmete kojima je osnovna zajednička determinanta isključivo oblik kopče.

Masovna upotreba karakteristična je i u kronološkome kontekstu jer su oblici ovih kopči pronađeni na lokalitetima koji se mogu datirati od Rimskoga Carstva do razdoblja

Square hingeless buckles (cat. nos. 3–4; Fig. 3: 1–2)

Square buckles, very similar to rectangular buckles but for their shape, form a distinct group. Their simple shape and workmanship, with no distinguishing features and probable widespread use, make it difficult to date them accurately without a clear context. Their basic feature is their square frame. This is joined to the chape by folding a metal plate over the frame behind the pin, and then welding or riveting the parts together. The frame of these buckles may be rectangular or square, plain or decorated. The archaeological context in which comparable specimens have been found suggests they were shoe buckles (Redžić 2013: 70–71) or part of horse harness (Palágyi 1995: 400–408). Square buckles of this type from a belt set have been recorded in the early Middle Ages (Madiraca et al. 2018: 159, Fig. 5).

They were made of copper alloy, often with iron pins (Redžić 2013: 71), and of bronze. From an analysis of the sites where they have been found, the oldest buckles of this kind date from the 1st century, but the majority date from the second quarter to the end of the 2nd century (Redžić 2013: 71). Comparable material of various forms has been found at numerous sites in Slovenia (Sagadin 1979: 302, 317, T. 1: 10–11), Magdalensberg (Garbasch 1965: 79), Serbia (Redžić 2013: 70–75), Bosnia and Herzegovina (Busuladžić 2018: 43–44), Mainz (Aurrecochea Fernández 1999b: 63, Fig. 1: 6), Morocco (Boube-Piccot 1980: 250, cat. no. 414, Abb. 31) and elsewhere, particularly in Noricum and Pannonia (Redžić 2013: 72). Similar specimens dating from late Antiquity have been found in Hispania (Aurrecochea Fernández 1999a: 183, Fig. 8). Analysis of our specimens reveals two basic variants, differing mainly in the shape of the frame. Ours are of the characteristic squarish shape, with sides of almost equal length, and without any decoration. Conditional analogies with decorations, but mainly square shape of the buckle, are found in Serbia (Redžić 2013: 72–73), Dacia (Diaconu 2009: 194, Fig. 5), the province of Hispania (Aurrecochea Fernández 1999a: 187, Fig. 10–12), and in the Bosnian Posavina (Sava valley region) (Busuladžić 2018: 43–44). Buckle very similar to ours have been found at Dunaszekcső (Nađ, Nađ 1964: T. LV: 2) and elsewhere (Boube-Piccot 1994: Pl. 9: 87).

D buckles (cat. no. 5–11; Fig. 4: 1–7)

Buckles of this shape are among the most widespread examples of this kind of archaeological material, known in specialist works as D-shaped or D buckles. However, these terms do not always define a single type of buckle, but rather those of which the shape is the sole common feature.

Their widespread use is attested over a long period, with buckles of this shape found at sites dating from the Roman Empire to the Migration period. This simple, functional shape has remained in use, with variations, to the present day. They were used for many purposes, from belt

Sl. 4 1 Posušje – Gradac; 2 Rogatica; 3 Čapljina – Mogorjelo; 4 Japra – Majdanište; 5 Čapljina – Mogorjelo; 6 Travnik – Turbe; 7 Sarajevo – Ilidža (snimio: A. Busuladžić)

Fig. 4 1 Posušje – Gradac; 2 Rogatica; 3 Čapljina – Mogorjelo; 4 Japra – Majdanište; 5 Čapljina – Mogorjelo; 6 Travnik – Turbe; 7 Sarajevo – Ilidža (photo by: A. Busuladžić)

seobe naroda. Zbog svoje funkcionalnosti i jednostavnosti, ovaj oblik je ostao u upotrebi, kroz različite varijacije, sve do danas. Služile su u mnogobrojne svrhe poput zakopčavanja pojasnih garnitura, ali i za fiksiranje dijelova vojne opreme kao što je mač. Korištene su i za zakopčavanje oklopa (Robinson 1975: 173, 177, 181; Unz, Deschler-Erb 1997: T. 31: 629, 631, 634, 636; Ivčević 2014: 149) tipa *lorica segmentata* (Schönauer 2001: 413). Kopče ovoga tipa su korištene i kao dio konjske opreme (Oldenstein 1976: 216–217),⁴ ali i kao dio štitnika za vrat kod pojedinih rimskih kaciga (Red-

buckles to attaching military equipment such as a sword, or for fastening armour (Robinson 1975: 173, 177, 181; Unz, Deschler-Erb 1997: T. 31: 629, 631, 634, 636; Ivčević 2014: 149) of *lorica segmentata* type (Schönauer 2001: 413). They were also used on horse harness (Oldenstein 1976: 216–217),⁴ as well as on part of the neck plate of certain Roman helmets (Redžić 2013: 76). They were also a practical way of buckling footwear. Given their very widespread use, they are found in various sizes, suggesting the practical use of each object. Larger ones would have been used in

4 Ova uloga je nastavljena i u kasnijem srednjovjekovnom periodu (Clemens 2000: 88).

4 They continued to be used for this purpose into the late Middle Age (Clemens 2000: 88).

žić 2013: 76). Kao tehnički praktičan dio korištene su i u započavanju obuće. U odnosu na ovu vrlo široku primjenu, primjećene su razlike u odnosu na dimenzije koje mogu usmjeriti na okvirni zaključak o praktičnoj upotrebi svakoga pojedinog predmeta. Tako su se kopče ovoga tipa većih dimenzija koristile kao dio konjske opreme, dok su se one širine od 1,7 do 2,4 cm koristile za pričvršćivanje mačeva, oklopa, obuće i kaciga. Primjerci čija širina je iznosila od 2,5 do 4 cm korišteni su vrlo vjerovatno kao dio pojasnih garnitura (Redžić 2013: 76). U ovisnosti od varijante datiraju se u širi interval od druge polovice 1. st. (Hoss 2010: 320; Ivčević 2014: 149), zatim 2. st. (Golubović 2008: 60–65, T. 36: 23), 3. st. (Oldenstein 1976: 217, T. 77: 1027–1029; Koščević 1991: 67; Redžić 2007: 63, T. XXXII: 338), pa do početka 4. st. (Alföldi 1957: 460, Abb. 100; Sivec 1997: 146–148; Sokol 1997: 219–225; Vasilj 2010: 145). Parcijalni prijedlozi datiranja uvjetovani su od strane pojedinih autora isključivo kontekstom nalaza u okviru cjelokupnoga lokaliteta i drugog pratećeg materijala (Migotti 2007: 180). Rimske kopče oblika slova D zabilježene su od željeznih (Поповић 2010: 156, sl. 129), do vrlo luksuznih i dekorativnih u srebrenim varijantama (Mano-Zisi 1957: 21–22). I pored ove činjenice jasno je da su kopče ovoga tipa korištene u širem vremenskom intervalu (Korać 1995: 22; Križ et al. 2009: 371, Fig. 18). Oblici kopči koje su nalikovale slovu D pronađene su i u kasnijem vremenu seobe naroda u 5. st. (Пејовић, Лучић 2011: 396; Quast 2017: 132, Fig. 68). Različite inačice koje svoje porijeklo vuku od ovih formi zabilježeni su i u ranome (Freeden 1985: 10–11) te kasnome srednjem vijeku (Радишић 2014: 114).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoji sedam primjeraka koji se definiraju u ovaj tip (kat. br. 5–11). Naši primjerci pokazuju znatne oscilacije u izradi i kronološkome okviru. Šire analogije našim primjercima su mnogobrojne na području Velike Britanije (Rushworth, Croom 2016: 144, br. 85; 145, br. 85), južnoalpskih krajeva (Rodriguez 1997: T. 11: 108), provincije Dakije (Bichir 1973: 378, sl. 7; 379, sl. 6) i Hispanije (Aurrecochea Fernández 1996: 51, sl. 1: 53; 1999a: 180, sl. 4: 10–13; 185, sl. 11–12; 2002: 421, sl. 3), prostora između rijeka Elbe i Odre (Schuster 2005: 116, Fig. 9), Saalburg (Jacobi 1897: T. LIX: 20–22), Magdalensberg (Deimel 1987: T. 76: 3–5), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 33–34; 67), područje Slovenije (Sivec 1997: T. 2: 12–14; Vomer-Gojković 1997: T. 6: 49/1), Poljske (Kokowska, Kokowski 1987: 15, Fig. 10), pa sve do Urala (Боталов, Мосин 2007: 60–61). Poznate su i s Garduna (Ivčević 2004: 166, tab. 1: 13–15) kao i drugih lokaliteta u Hrvatskoj (Koščević 1991: 67; Sokol 1997: Pl. 2: 4–5; Fadić 2003: 17, sl. 13; Migotti 2009: T. II: 4; XVIII: 3; Ivčević 2014: 149), zatim Srbiji (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 5; Redžić 2009: 243–248; Petrović 2011: 13, sl. 27; Redžić 2013: 77–80), ali i lokalitetima u Bosni i Hercegovini, poput kasnoantičke nekropole u Malom Mošunju kod Viteza u središnjoj Bosni (Vasilj 2010: 145, sl. 6), pa sve do primjeraka iz kasnijega razdoblja otkrivenih na lokalitetu Wittelsbach (Koch 2017: T. 4: 10–13), ali i mnogih drugih rimskodobnih lokaliteta (Deschler-Erb 1999: T. 13; 39: 729–730; 40).

U odnosu na navedene karakteristike može se ozdvojiti nekoliko varijanti:

horse harness, while those with a width of 1.7 to 2.4 cm were used to attach swords, to fasten armour, or to buckle footwear and helmets. Those with a width of 2.5 to 4 cm probably formed part of belt set fittings (Redžić 2013: 76). Different variants date over a wide period from the latter half of the 1st century (Hoss 2010: 320; Ivčević 2014: 149), the 2nd century (Golubović 2008: 60–65, T. 36: 23), the 3rd century (Oldenstein 1976: 217, T. 77: 1027–1029; Koščević 1991: 67; Redžić 2007: 63, T. XXXII: 338), and the early 4th century (Alföldi 1957: 460, Abb. 100; Sivec 1997: 146–148; Sokol 1997: 219–225; Vasilj 2010: 145). The proposed dating by individual authors depends solely on the context in which they were found within a given site as a whole and on other associated material (Migotti 2007: 180). Roman D buckles have been found of materials ranging from iron (Поповић 2010: 156, Fig. 129) to silver, used for luxury, very decorative variants (Mano-Zisi 1957: 21–22). Despite this, it is clear that buckles of this type were used over a very long period (Korać 1995: 22; Križ et al. 2009: 371, Fig. 18). D buckles have also been found in the later Migration period (5th century) (Pejović, Lučić 2011: 396; Quast 2017: 132, Fig. 68). Different versions deriving from these forms have also been recorded in the early Middle Ages (Freeden 1985: 10–11) and the late Middle Ages (Радишић 2014: 114).

The antique collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has seven specimens defined as D buckles (cat. no. 5–11). They display significant variations in both workmanship and date. More broadly analogous examples are numerous in United Kingdom (Rushworth, Croom 2016: 144, no. 85; 145, no. 85), the southern Alps (Rodriguez 1997: T. 11: 108), the provinces of Dacia (Bichir 1973: 378, Fig. 7; 379, Fig. 6) and Hispania (Aurrecochea Fernández 1996: 51, Fig. 1: 53; 1999a: 180, Fig. 4: 10–13; 185, Fig. 11–12; 2002: 421, Fig. 3), the area between the Elbe and Oder rivers (Schuster 2005: 116, Fig. 9), Saalburg (Jacobi 1897: T. LIX: 20–22), Magdalensberg (Deimel 1987: T. 76: 3–5), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 33–34; 67), Slovenia (Sivec 1997: T. 2: 12–14; Vomer-Gojković 1997: T. 6: 49/1), Poland (Kokowska, Kokowski 1987: 15, Fig. 10), and as far away as the Urals (Боталов, Мосин 2007: 60–61). They are also known from Gardun (Ivčević 2004: 166, Tab. 1: 13–15) and elsewhere in Croatia (Koščević 1991: 67; Sokol 1997: Pl. 2: 4–5; Fadić 2003: 17, Fig. 13; Migotti 2009: T. II: 4; XVIII: 3; Ivčević 2014: 149), Serbia (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 5; Redžić 2009: 243–248; Petrović 2011: 13, Fig. 27; Redžić 2013: 77–80), and sites in Bosnia and Herzegovina, such as the late Antique necropolis in Mali Mošunj near Vitez in central Bosnia (Vasilj 2010: 145, Fig. 6), and specimens of later date found at Wittelsbach (Koch 2017: T. 4: 10–13), and many other Roman sites (Deschler-Erb 1999: T. 13; 39: 729–730; 40).

A number of variants may be distinguished based on the above characteristics:

Varijanta 1 (kat. br. 5; sl. 4: 1)

U prvu varijantu može se ubrojiti primjerak (sl. 4: 1) koji je jednostavnije izrade, s alkom koja je na krajevima nešto tanja. Na krajevima alke su i perforacije koje su služile za držanje poprečne osovine na kojoj je držan trn. Prema mnogobrojnim nalazima i kontekstu istih datiraju se kroz 1. st. (Ivčević 2014: 149), pa sve do druge polovice 2. st. (Redžić 2013: 77). Slični, ali manji primjerci korišteni su i kao elementi za spajanje obručastih oklopa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 33; 34: 783–790; Deschler-Erb 1999: T. 13; Thomas 2003: 56 itd.). U našem slučaju nešto veće dimenzije usmjeravaju na zaključak da je ipak u pitanju klasična pojasna kopča (Istenič 2019: 114), dok nedostatak okova predstavlja veliko ograničenje pri sigurnoj determinaciji samoga predmeta (Deschler-Erb 1999: 66–67). Često su korištene i od strane konjaničkih vojnih jedinica (Hoss 2010: 320). Slične analogije konstatirane su u provinciji Hispaniji (Aurrecochea Fernández 2007a: 182, 2), lokalitetima Magdalensberg (Deimel 1987: T. 75; 76: 1–7, 10–11), Vindonissi (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 70: 2040–2057), zatim u Sloveniji (Istenič 2019: 345), prostoru sjeverne Afrike i drugih lokaliteta (Boube-Piccot 1994: Pl. 4: 37–41; 8: 75–76; Deschler-Erb 1999: T. 39: 729–730; 40).

Varijanta 2 (kat. br. 6–9; sl. 4: 2–5)

Druga varijanta zastupljena je s četiri primjerka. Osnovna konstrukcijska karakteristika odnosi se na nešto robusniju izradu te nepostojanje stanjenih krajeva alke. Alke su zadebljane, spojene s poprečnom osovinom. Alka i osovina – poprečna greda su lijevane u jednome integralnom komadu (Redžić 2013: 81). Naši primjerci pokazuju i izvjesna odstupanja. Tako su dva primjerka bez ukrasa, jednostavne izrade (sl. 4: 2, 5), dok primjerak (sl. 4: 3) pokazuje ukrasne detalje u vidu nazubljenih rubova alke. Ukrasni detalji s nazubljenim dekorativnim rješenjima alke konstatirani su i na drugim rimskim lokalitetima (Boube-Piccot 1994: Pl. 18: 178). Ovi primjerci imaju komparacije pronađene i na lokalitetima Poljske (Niezabitowska-Wiśniewska 2007: 21, sl. 21–22), Dakije (Diaconu 2009: 196, sl. 8) te lokalitetima Dunaszekcső, Kostolac (Nađ, Nađ 1964: T. Ll: 6–8), Magdalensberg (Deimel 1987: T. 74: 11), Augsburg (Paul 2011: 68–70, T. 8: E55–E57),⁵ Zugmantel, Arnsburg (Oldenstein 1976: T. 77: 1034–1037), rimskim lokalitetima na Bliskom Istoku (Stiebel 2014: 71) i drugim rimskim nalazištima (Wamser 1978: 363, Fig. 1; Boube-Piccot 1994: Pl. 18: 181). Drugi primjerak (sl. 4: 4) također pokazuje ukrasne detalje u vidu zadebljanja na krajevima krakova alke. Ova zadebljanja podsjećaju na stilizirane životinjske glavice. Gotovo identičan primjerak pronađen je na lokalitetima Aserija (Fadić 2003: 17, sl. 13) i Augsburg (Paul 2011: 71–72, T. 8: E60). Primjerci ove varijante datiraju se u prvu polovicu 3. st. (Oldenstein 1976: 217), pa sve do kasne antike (Raddatz 1956: 99–100). Pojedini primjeri, uz sve tehničke razlike, pronađeni na lokalitetima u sigurno starijem kronološkom okviru ostavljaju mogućnost u formi hipotetičkoga i za pomjeranje u raniju dataciju u 1. st. (Deimel 1987: T. 74: 11; Unz, Deschler-Erb 1997: T. 33; 34; 67: 1918, 1924).

Variant 1 (cat. no. 5; Fig. 4: 1)

One specimen (Fig. 4:1) is of the first variant. It is of simple workmanship, with a frame that is somewhat thinner at the ends, where there are perforations used to fix the bar which held the pin. Based on a great many finds and their context, they date from throughout the 1st century (Ivčević 2014: 149) to the latter half of the 2nd century (Redžić 2013: 77). Similar but smaller buckles were used to fasten chain mail (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 33; 34: 783–790; Deschler-Erb 1999: T. 13; Thomas 2003: 56 etc.). The rather larger size of our specimen suggests that it was in fact a typical belt buckle (Istenič 2019: 114), though the absence of a chape greatly limits the certain identification of the object itself (Deschler-Erb 1999: 66–67). They were also frequently used by the cavalry (Hoss 2010: 320). Similar analogous examples have been recorded in the province of Hispania (Aurrecochea Fernández 2007a: 182, 2), and at Magdalensberg (Deimel 1987: T. 75; 76: 1–7, 10–11) and Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 70: 2040–2057), and in Slovenia (Istenič 2019: 345), northern Africa and elsewhere (Boube-Piccot 1994: Pl. 4: 37–41; 8: 75–76; Deschler-Erb 1999: T. 39: 729–730; 40).

Variant 2 (cat. nos. 6–9; Fig. 4: 2–5)

The second variant is represented by four specimens. The basic construction is somewhat more robust, and the ends of the frame are not thinner. The frames are thicker overall, and are joined by a bar, the whole cast as a single piece (Redžić 2013: 81). Our specimens display certain differences. Two are undecorated and of simple workmanship (Fig. 4: 2, 5), while on another (Fig. 4: 3) the edges of the frame are serrated. This decorative detail of serrations on the frame has been recorded at other Roman sites (Boube-Piccot 1994: Pl. 18: 178). Specimens comparable to these have been found in Poland (Niezabitowska-Wiśniewska 2007: 21, fig. 21–22), Dacia (Diaconu 2009: 196, Fig. 8) and at Dunaszekcső, Kostolac (Nađ, Nađ 1964: T. Ll: 6–8), Magdalensberg (Deimel 1987: T. 74: 11), Augsburg (Paul 2011: 68–70, T. 8: E55–E57),⁵ Zugmantel, Arnsburg (Oldenstein 1976: T. 77: 1034–1037), Roman sites in the Middle East (Stiebel 2014: 71) and other Roman sites (Wamser 1978: 363, Fig. 1; Boube-Piccot 1994: Pl. 18: 181). Another specimen (Fig. 4: 4) also displays decorative details, in the form of lobes at the end of the bars of the frame, suggesting stylised animal heads. An almost identical specimen was found at Asseria (Fadić 2003: 17, Fig. 13) and another at Augsburg (Paul 2011: 71–72, T. 8: E60). Examples of this variant date from the first half of the 3rd century (Oldenstein 1976: 217), through to late Antiquity (Raddatz 1956: 99–100). Some such, despite all their technical differences, have been found in an undoubtedly earlier context, so that hypothetically they could date from as early as the 1st century (Deimel 1987: T. 74: 11; Unz, Deschler-Erb 1997: T. 33; 34; 67: 1918, 1924).

5 Ovi primjerci imaju četvrtaste okove.

5 These have square chapes.

Varijanta 3 (kat. br. 10–11; sl. 4: 6–7)

Vrlo sličnoj prethodnoj varijanti pripadaju i dva primjerka koja imaju tanku alku. Kod jednoga primjerka vidljiva je i poprečna greda koja je također integralno lijevana s alkom (sl. 4: 6). Najvjerovatnije je riječ o lokalnim proizvodima koji su imali isključivo praktičnu namjenu. Slične jednostavne forme kasnoantičke provenijencije pronađene su u Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, Fig. 11), Vindonissi (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 67: 1925), Ptuju (Mikl Curk 1997: 183, sl. 1: 3) kao i na drugim lokalitetima (Koch 2017: T. 4: 12–13). Slične konstrukcijske forme s duplom poprečnom gredom zabilježene su i na prostoru sjeverne Afrike (Boube-Piccot 1994: Pl. 17: 176–177).

Variant 3 (cat. no. 10–11; Fig. 4: 6–7)

This variant, which is very similar to variant 2, is represented by two specimens with a thin frame. On one the bar was cast as a piece with the frame (Fig. 4: 6). These were probably of local manufacture and of purely utilitarian use. Similar simple shapes of late Antique provenance have been found in Hispania (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, Fig. 11), Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 67: 1925), Ptuj (Mikl Curk 1997: 183, Fig. 1: 3) and elsewhere (Koch 2017: T. 4: 12–13). Similar specimens with a double bar have been recorded in north Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 17: 176–177).

Sl. 5 1 Ljubuški – Gorica; 2 Donja Ivanjska – Glodina; 3–4 nepoznato (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 5 1 Ljubuški – Gorica; 2 Donja Ivanjska – Glodina; 3–4 unknown (photo by: A. Busuladžić)

Kasnoantičke kopče s alkom u obliku slova B (kat. br. 12–15; sl. 5: 1–4)

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalaze se i četiri primjerka kasnoantičkih kopči oblika slova B. Njihova glavna konstrukcijska karakteristika odnosi se na činjenicu da je riječ o dvodijelnim kopčama čija alka najčešće ima blaže udubljenje koje asocira na slovo B (Busuladžić 2018: 44; Križ et al. 2009: 364, sl. 7).⁶ Ovakve

Late Antique buckles with B shaped frame (cat. no. 12–15; Fig. 5: 1–4)

The antique collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has four specimens of late Antique B-shaped buckles. Their principal structural feature is that they are two-piece buckles of which the frame usually has a slight indent suggesting the letter B (Busuladžić 2018: 44; Križ et al. 2009: 364, Fig. 7).⁶ This shape has been recorded

⁶ Ovakvi oblici kopči konstatirani su na kronološki različitim lokalitetima.

⁶ Buckles of these shapes have been found at chronologically different sites.

forme zabilježene su i kod Gepida u ranome srednjem vijeku (Bóna 1976: Fig. 17). Uočene razlike diljem Rimskoga Carstva pokazuju postojanje više varijanti, ovisno o obliku okova, koji može biti četvrtast (Петковић 2010b: 186, sl. 157), ovalan i sroluk (Redžić 2013: 147). U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoji šest primjerka koji pokazuju razlike upravo u obliku okova.

Varijanta 1 (kat. br. 13, 15; sl. 5: 2, 4)

Prva varijanta karakteristična je po ovalnome okovu, što je njezina glavna karakteristika koja je odvađa od drugih varijanti ovoga tipa. Ovakvi okovi nastaju savijanjem limesne pločice oko alke. Krajevi okova obuhvaćali su kožni remen za koji su se fiksirali uz pomoć više zakovica. Ukrasi na okovima ove varijante su vrlo rijetki i skromni. Ako postoje, riječ je o geometrijskim ukrasima oblika kružića. Vjerovatno, pored praktične, društvena uloga ove varijante kopči oblika slova B je da su u najvećem broju slučajeva korištene od strane vojnoga elementa. Tokom 2. i 3. st. do izražaja dolaze i civilni službenici koji su bili regrutirani iz reda rimske vojske. Od 4. st. dolazi do jasne diferencijacije između civilnoga i vojnoga segmenta, pri čemu administrativni službenici zadržavaju običajnu praksu nošenja pojasa kao i druge benefite vojne službe (Speidel 2009: 235–248). U prilog tvrdnji o povezanosti sa vojskom ide i činjenica da su nalažene često zajedno s lukovičastim fibulama, a najveća koncentracija nalaza se rasprostire duž rimskoga limesa gdje je prisustvo vojske bilo najevidentnije. Datacijski okvir može se precizirati u kasnu antiku i to od 330. godine (Redžić 2013: 148) do 380. godine (Keller 1971: 19, 59).

Naši primjerci nemaju nikakve ukrase na okovu po čemu su karakteristični za ovu varijantu. Manje odstupanje vidljivo je kod jednoga primjerka (sl. 5: 4) jer alka nije u sredini udubljena. Sličan primjerak, također datiran u isto vrijeme kasne antike, pronađen je na prostoru alpske regije (Rodriguez 1997: T. 11: 108) te provincije Dakije gdje se predmet datira u vremenskom okviru 2. do 4. st. (Diaconu 2009: 194, Fig. 4). Analogije ovoj varijanti su mnogobrojne, a pronađene su na lokalitetima Kalatis, Hersones, Kailaka (Soupault 2003: 140–141) te lokalitetima u Srbiji (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 7; Petković et al. 2005: 88, 91, 164, Fig. 18b, Pl. VI: 44.4; Петковић 2010b: 187, sl. 160; Redžić 2013: 149–151), Mađarskoj i Njemačkoj (Keller 1971: 59). Na prostoru dalekoga Urala datiraju se u vremenski okvir 5. do čak 8. st. (Боталов, Мосин 2007: 64–65).

Varijanta 2 (kat. br. 12; sl. 5: 1)

U drugu varijantu pripada primjerak koji se, pored osnovnoga determinirajućeg elementa – alka oblika slova B, nalazi i okov koji je četvrtastoga oblika. Ovaj četvrtasti oblik može imati oscilacije u odnosu na kvadratične, trapezaste ili pravokutne izvedenice. Rubovi okova mogu biti profilirani, dok je vanjska strana često i ukrašena u vidu različitih urezanih motiva, linija, koncentričnih krugova, s primjenom tremolo tehnike. Okov je uz pomoć dvije zakovice vezan za kožni remen. Ova varijanta je razmjerno čest grobni nalaz, zajedno s lukovičastim fibulama, te se pret-

among the Gepids in the early Middle Ages (Bóna 1976: Fig. 17). Differences have been observed throughout the Roman Empire, indicating the presence of several variants, depending on the shape of the chape, which may be square (Петковић 2010b: 186, Fig. 157), oval or heart-shaped (Redžić 2013: 147). The antique antiquities collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has six specimens displaying differently-shaped chapes.

Variant 1 (cat. no. 13, 15; Fig. 5: 2, 4)

The first variant is characterised by its oval chape, the principal feature distinguishing it from other variants of this type. Chapes of this kind were formed by folding a metal plate over the frame. The ends of the chape overlaid the leather strap, to which it was attached by several rivets. Decorations on chapes of this kind are very rare, consisting, if any, of geometric designs in the shape of small circles. As well as their practical purpose, the social role of these B-shaped buckles was probably associated in most cases with the military. During the 2nd and 3rd centuries, civil-service officials began to be recruited from the ranks of the Roman army, and from the 4th century on, there was a clear differentiation between civilians and the military, with officials in the civilian administration retaining the custom of wearing belts and other accoutrements associated with military service (Speidel 2009: 235–248). Support for the theory of a military connection is also provided by the fact that they are often found together with bulbous fibulae, and that their greatest concentration is found along the Roman limes, where the military presence was at its most obvious. They may be dated to late Antiquity, from AD 330 (Redžić 2013: 148) to AD 380 (Keller 1971: 19, 59).

Our specimens have no decoration on the chape, as is typical of this variant. One specimen (Fig. 5: 4) departs slightly from this in that the frame is not indented in the middle. Similar examples, also dating from late Antiquity, was found in the Alpine region (Rodriguez 1997: T. 11: 108) and the province of Dacia, where they date from the 2nd to the 4th century (Diaconu 2009: 194, Fig. 4). Numerous analogous examples of this variant have been found at Callatis, Chersonese, Kaylaka (Soupault 2003: 140–141) and sites in Serbia (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 7; Petković et al. 2005: 88, 91, 164, Fig. 18b, Pl. VI: 44.4; Петковић 2010b: 187, Fig. 160; Redžić 2013: 149–151), Hungary and Germany (Keller 1971: 59). In the remote Urals they date from the 5th to as late as the 8th century (Боталов, Мосин 2007: 64–65).

Variant 2 (cat. no. 12; Fig. 5: 1)

One specimen that, as well as the basic determining feature, the B-shaped frame, has a squarish chape, belongs to the second variant. In this variant the chape may vary from square to trapezoid or rectangular. The edges of the chape may be profiled, and the outside is often decorated with various incised designs of lines and concentric circles, using the tremolo technique. The chape is fixed to the leather strap by two rivets. This variant is fairly commonly found in graves, together with bulbous fibulae, and was pro-

postavlja vojna upotreba (Redžić 2013: 151). Striktna vojna upotreba se ipak ne može tvrditi jer su trendovi vojnoga oblačenja prihvaćani i od strane civilnoga stanovništva (Bacvić 2001: 195). Datacijski okvir korištenja precizira se u kasnu antiku i to od 321. do 361. godine. Neki od autora pomjeraju vremenski okvir do maksimalno kraja 4. st. (Redžić 2013: 152). Neki autori ovaj tip kopči interpretiraju i kao dio opreme čije je korištenje nastavljeno u kontinuitetu i u ranome srednjem vijeku (Milošević 1990: 342, sl. 2). Kopče sličnoga osnovnog oblika koje podrazumijevaju formu koja podsjeća na latinično slovo B, proizvodile su se i u srednjem vijeku (Brmbolić 1996: 273–277).

Primjerak koji je predmetom obrade pokazuje karakteristične elemente – alku oblika slova B te četvrtasti okov s ukrasima na okovu i rupicama od zakovica (kat. br. 12; sl. 5: 1). Primjerak sličnoga oblika alke, s četvrtastim okovom, konstatiran je i kao dio grobnoga priloga u Germaniji (Rokohl 2016: T. 25: 1). Analogije našem primjerku su mnogobrojne diljem Rimskoga Carstva i to posebno provincija Dalmacije (Milošević 1990: 342, sl. 2; Šeparović, Uroda 2009: 43, sl. 57), Galije, podunavskih prostora (Sommer 1984: 22), Slovenije (Tušek 1997: T. 1: 5/2; Vojmer-Gojković 1997: T. 3: 38/39, 1), Germanije, Retije (Swift 2000: 190), zatim na lokalitetu Romulijana (Živić 2007: 301, sl. 46b), različitih nalazišta u provinciji Meziji (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 8; Redžić 2013: 153–159) kao i drugim lokacijama (Nađ, Nađ 1964: T. XLVI: 3; Bullinger 1969: T. XX: 5–5a).

Komparativan primjerak našem koji ima ukrašeni okov (kat. br. 12; sl. 5: 1) pronađen je i u Sotinu. Na okovu analognoga primjerka vidljiv je prikaz Belerofonta (Boube-Piccot 1994: Pl. 17: 171–172; 75; Ilkić 2010: 248). Kopče oblika slova B s četvrtastim okovom pronađene su i na prostoru Panonije, a pokazuju razlike u odnosu na primjerke koji imaju skromne ukrase na okovu ili je zabilježeno potpuno odsustvo istih (Migotti 2004: T. IX: 3–4; 2007: T. IX: 3). Jedan primjerak pokazuje osnovne determinirajuće karakteristike alke koja je u sredini nešto udubljenija te podsjeća na oblik slova B. S obzirom da nije sačuvan okov, nije moguće determinirati ju u određenu varijantu (kat. br. 14; sl. 5: 3). Slične situacije bez sačuvanoga okova konstatirane su i na drugim rimskim lokalitetima (Boube-Piccot 1994: Pl. 17: 173–174; Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 6), uključujući i prostor Bosanske Posavine (Busuladžić 2018: 44).

Kasnoantičke kopče ovalne alke (kat. br. 16–26; sl. 6: 1–11)

Osnovna determinirajuća karakteristika ovih kopči odnosi se na njihovu alku koja je ovalnoga oblika. Bitan segment u kristaliziranju različitih varijanti odnosi se na oblik okova te mogućnost jednodijelne konstrukcije s alkom. Naknadno je montiran jedino trn kopče. Počeci izrade ovoga tipa kopči mogu se tražiti u primjercima kopči oblika slova D. Datacijski okvir ovoga tipa kreće se tijekom druge i treće trećine 4. st. (Поповић 2011: 346; Redžić 2013: 127). Pojedini autori vremenski okvir pomijeraju sve do početka 6. st. (Blečić Kavur, Komšo 2015: 88). Navedene činjenice ukazuju da su, nevezano za bilo kakav kontinuitet, slične forme korištene i u razoblju ranoga srednjeg vijeka kao dio pojasne opreme, čak i u luksuznijoj varijanti od plemenitih

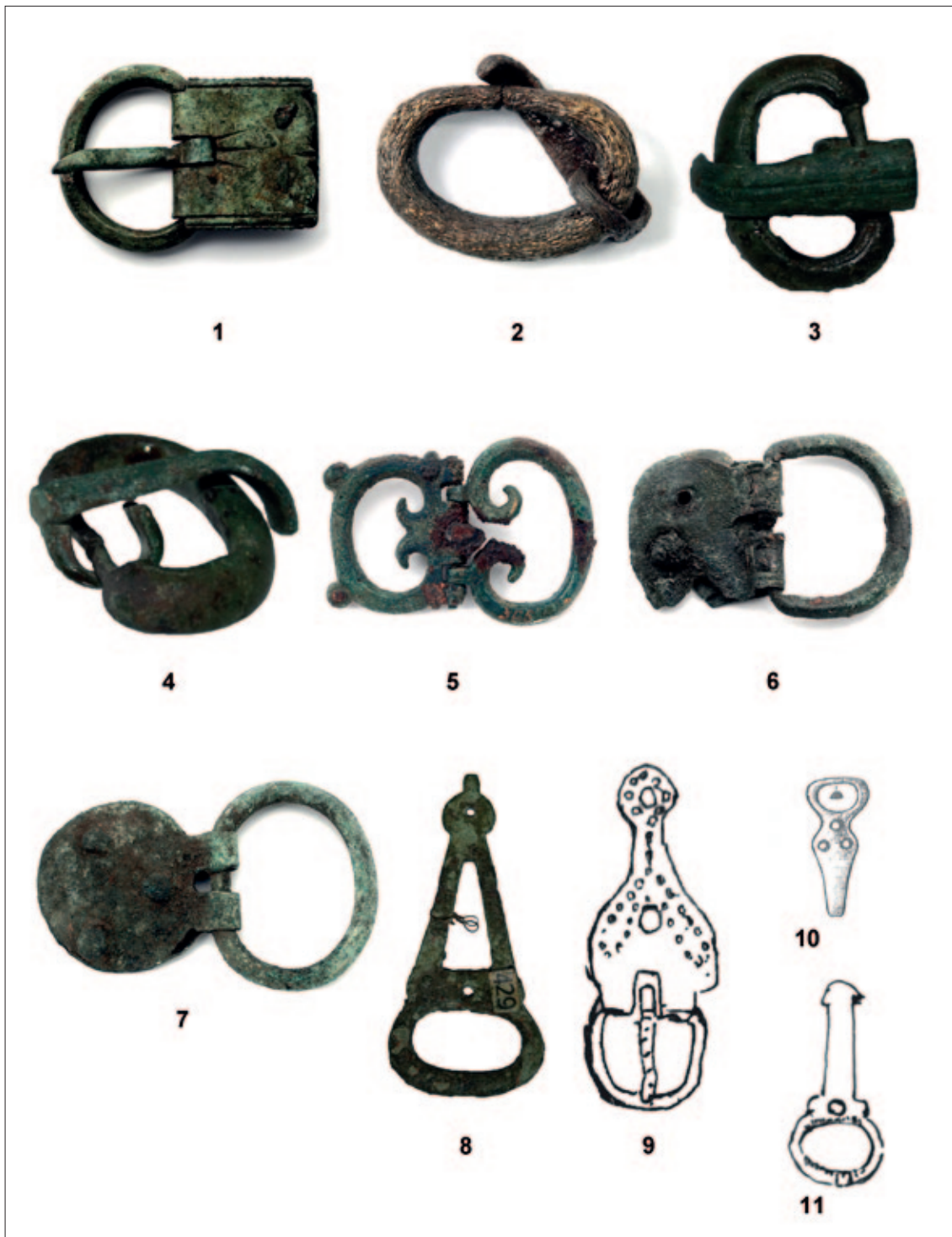
bably used by the military (Redžić 2013: 151). However, it cannot be said to be solely military, for changing fashions in military garb were also adopted by the civilian population (Bacvić 2001: 195). It dates from late Antiquity, from 321 to 361 AD. Some authorities consider it in use until the end of the 4th century (Redžić 2013: 152) while some interpret this type of buckle as part of the equipment that remained in use in the early Middle Ages (Milošević 1990: 342, Fig. 2). Buckles of similar shape, resembling the letter B, were also produced in the Middle Ages (Brmbolić 1996: 273–277).

The specimen discussed here displays the typical elements of a B-shaped frame and squarish chape, with decorations on the chape, and rivet holes (cat. no. 12; Fig. 5: 1). Another of similar shape, with a squarish chape, has been recorded among grave goods in Germania (Rokohl 2016: T. 25: 1). Analogous examples are numerous throughout the Roman Empire, particularly in the province of Dalmatia (Milošević 1990: 342, Fig. 2; Šeparović, Uroda 2009: 43, Fig. 57), Gaul, the Danube region (Sommer 1984: 22), Slovenia (Tušek 1997: T. 1: 5/2; Vojmer-Gojković 1997: T. 3: 38/39, 1), Germania, Rhaetia (Swift 2000: 190), and at Romulijana site (Živić 2007: 301, Fig. 46b), various sites in the province of Moesia (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 8; Redžić 2013: 153–159) and elsewhere (Nađ, Nađ 1964: T. XLVI: 3; Bullinger 1969: T. XX: 5–5a).

A specimen comparable with ours, with a decorated chape (cat. no. 12; Fig. 5: 1) was also found in Sotin. A specimen with a similar chape bears an image of Bellerophon (Boube-Piccot 1994: Pl. 17: 171–172; 75; Ilkić 2010: 248). B-shaped buckles with squarish chapes have also been found in Pannonia, and display differences from those with simple or no decoration on the chape (Migotti 2004: T. IX: 3–4; 2007: T. IX: 3). One specimen has the basic determining feature of a frame with a central indent suggesting the letter B, but since the chape has not survived, it is impossible to determine which variant it belongs to (cat. no. 14; Fig. 5: 3). Other examples lacking the chape have been found at other Roman sites (Boube-Piccot 1994: Pl. 17: 173–174; Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 6), including Bosanska Posavina region (Busuladžić 2018: 44).

Late Antique buckles with oval frame (cat. nos. 16–26; Fig. 6: 1–11)

The basic determining characteristic of these buckles is the oval frame. An important factor in distinguishing their variants is the shape of the chape, and whether it is of one piece with the frame. Only the pin is mounted separately. The origins of this type may be sought in D buckles. It dates from the last two thirds of the 4th century (Поповић 2011: 346; Redžić 2013: 127), though some authorities shift this to the beginning of the 6th century (Blečić Kavur, Komšo 2015: 88). These facts indicate that, unrelated to continuity of any kind, similar forms were used in the early Middle Ages as chapes or belt sets, even in luxury variants of precious metals (Макрѧ 1958: 358–359). There are several different examples of this type of buckle in the antiquities collection of the National Museum of Bosnia and

Sl. 6 1 Ljubuški – Gorica; 2 Vid – Naron; 3 Donji Vakuf – Oborci; 4 nepoznato; 5 Stolac; 6 Rogatica; 7 Vranjevo selo; 8 Bosanski Petrovac – Drvar selo; 9 Stolac; 10 Lištica – Biograci; 11 Igalo (1–9, 11 snimio: A. Busuladžić; 10 prema: Čremošnik 1974)

Fig. 6 1 Ljubuški – Gorica; 2 Vid – Naron; 3 Donji Vakuf – Oborci; 4 unknown; 5 Stolac; 6 Rogatica; 7 Vranjevo selo; 8 Bosanski Petrovac – Drvar selo; 9 Stolac; 10 Lištica – Biograci; 11 Igalo (1–9, 11 photo by: A. Busuladžić; 10 after: Čremošnik 1974)

metala (Макрѧ 1958: 358–359). U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoji više različitih primjeraka ovoga tipa kopči. Šire analogije možemo naći u Poljskoj (Kokowska, Kokowski 1987: 15), ali i mnogim dru-

Hercegovina. More broadly analogous examples may be found in Poland (Kokowska, Kokowski 1987: 15) and many other places. Very interesting specimens of this type with a wavy edge decorated with a series of hemispheres have

gim lokalitetima. Tako su u Sirmijumu zabilježeni i vrlo zanimljivi primjerci ovoga tipa s valovitim rubom ukrašenim nizom polukalota (Popović 2011: 346). Analiza primjeraka koji se nalaze u antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine pokazuje postojanje više različitih primjera koji se mogu opredjeliti u nekoliko varijanti:

Varijanta 1 (kat. br. 20–22; sl. 6: 5–7)

Prvoj varijanti pripadaju tri primjerka (sl. 6: 5–7). Ova varijanta karakteristična je po ovalnoj alki te okovu koji također ima ovalan izgled. Apliciranje ovalnoga okova oko alke vršeno je na način da je savijana limena pločica s pravokutnim otvorom u središnjem dijelu koji je omogućavao da se trn kopče zakači. Okov je pričvršćivan za kožni remen zahvaljujući zakovicama čiji je broj bio od dvije do tri. Okovi su najčešće bili neukrašeni, a kod manjega broja kod kojih je okov ukrašen, radilo se o geometrijskim dekorativnim elementima u obliku linearnih i kružnih ukrasa. Bitno je napomenuti da su ove kopče korištene i za pričvršćivanje obuće, ali su u tome slučaju bile manjih dimenzija (Redžić 2013: 127). Dva primjerka ove varijante pokazuju isti oblik (sl. 6: 6–7), dok je jedan primjerak (sl. 6: 5) s okovom koji ima dvije izbočine i floralni ukrasni element u obliku dva lista na unutarnjoj strani te pokazuje manja odstupanja. Ovaj primjerak stilski i po načinu izrade, gdje je okov izrađen tehnikom proboja, a što je potvrđeno u brojnim primjercima, ukazuje na realnu mogućnost datacije u 2. st. (Descbler-Erb 1999: T. 17: 296; Redžić 2013: 26–27, T. 3: 6).

Datacijski okvir generalnoga korištenja ovih primjeraka precizira se u periodu sredine 4. st. (Keller 1971: 59; Paul 2011: 68; Popilian, Bondoc 2012: 102, 156). Analogije ovoj varijanti mogu se konstatirati širom Rimskoga Carstva, od Panonije (Koščević 1991: 68, sl. 452; Migotti, Leleković 2013: 293, 299, T. XX: 3; XXVI: 6), Galije, sjeverne Italije (Sommer 1984: 19), germanskoga limesa (Sommer 1984: 19), Augsburga (Paul 2011: 65–68, T. 7: E49–E 53; 12: E49), prostora današnje Srbije (Dautova-Ruševljan 2003: 142, T. 7: 3–4; Petković et al. 2005: 88, 91, Fig. 18a; Redžić 2013: 128–137), Slovenije (Tušek 1997: T. 3: 10/1) i istočnih rimskih provincija (Soupault 2003: 126–127) do prostora Urala (Боталов, Мосин 2007: 62–63). Slične forme zabilježene su i kod drugih lokalnih kultura na prostorima između rijeka Elbe i Odre, a datiraju se u raniji period kraja 2. i početka 3. st. (Schuster 2005: 98–99, 103, Fig. 3: 11, 20; 12; 15).

Varijanta 2 (kat. br. 16; sl. 6: 1)

Drugo varijanti pripada jedan primjerak (sl. 6: 1). Karakteristika koja je izdvaja u odnosu na prethodnu grupu je primarno okov koji je četvrtastoga oblika. Slično prethodnoj varijanti, okov se postavljao oko alke savijanjem limene pločice. U središnjem dijelu je bio otvor predviđen za trn. Okov je za kožni remen apliciran uz pomoć zakovica. U najvećem broju slučajeva okovi nisu bili ukrašeni (Redžić 2013: 137). U našem slučaju postoje tri ukrasne zrake koje se šire od trna prema okovu. Datiraju se u vremenski okvir od sredine do kraja 4. st. (Sommer 1984: 21–22; Redžić 2013: 138).

been found in Sirmium (Popović 2011: 346). Analysis of the specimens in the antiquities collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina reveals differences that allow for their classification into a number of variants:

Variant 1 (cat. nos. 20–22; Fig. 6: 5–7)

Three specimens belong to the first variant (Fig. 6: 5–7), which is characterised by the oval frame and the chape, which is also oval. The oval chape was fixed to the frame by folding it over the frame, leaving a rectangular central opening where the pin was attached. The chape was fixed to the leather strap by rivets, two or three in number. The chapes were usually plain, but some were decorated with geometric linear or circular designs. It should be noted that these buckles were also used on footwear, but in that case they were smaller in size (Redžić 2013: 127). Two specimens of this variant are of the same shape (Fig. 6: 6–7), while on one (Fig. 6: 5) the chape has two protuberances and a floral decoration in the form of two leaves on the inner surface, thus departing somewhat from the norm. Stylistically and in terms of workmanship, where the chape displays pierced work, this specimen may realistically be dated to the 2nd century, as evidenced by numerous examples (Descbler-Erb 1999: T. 17: 296; Redžić 2013: 26–27, T. 3: 6).

These specimens are known to have been in general use in the mid 4th century (Keller 1971: 59; Paul 2011: 68; Popilian, Bondoc 2012: 102, 156). Analogous examples may be found throughout the Roman Empire, from Pannonia (Koščević 1991: 68, Fig. 452; Migotti, Leleković 2013: 293, 299, T. XX: 3; XXVI: 6), Gaul, northern Italy (Sommer 1984: 19), the Germanic limes (Sommer 1984: 19), Augsburg (Paul 2011: 65–68, T. 7: E49–E 53; 12: E49), Serbia (Dautova-Ruševljan 2003: 142, Pl. 7: 3–4; Petković et al. 2005: 88, 91, Fig. 18a; Redžić 2013: 128–137), Slovenia (Tušek 1997: Pl. 3: 10/1) and the eastern Roman provinces (Soupault 2003: 126–127) to the Urals (Боталов, Мосин 2007: 62–63). Similar forms have also been recorded in other local cultures in the region between the Elbe and Oder rivers, dating from an earlier period – the late 2nd and early 3rd century (Schuster 2005: 98–99, 103, Fig. 3: 11, 20; 12; 15).

Variant 2 (cat. no. 16; Fig. 6: 1)

The second variant is represented by one specimen (fig. 6: 1). The feature that distinguishes it from the preceding group is the chape, which is square. The chape is attached in the same way as in the preceding variant, by folding a metal plate over the frame, leaving a central opening for the pin. The chape was riveted to the leather strap. In most cases the chape was undecorated (Redžić 2013: 137). Our specimen has three decorative rays extending from the pin to the chape. This variant dates from the mid to the late 4th century (Sommer 1984: 21–22; Redžić 2013: 138). Analogous examples have been found in Dacia (Bichir 1973:

Analogije našim primjercima pronađene su u Dakiji (Bichir 1973: 378–379, sl. 3–4; Diaconu 2009: 169, sl. 9), Panoniji, Augsburg (Paul 2011: T. 7: E54), područjima koja gravitiraju rijeci Rajni, prostorima današnje Britanije (Swift 2000: 192), Slovenije (Istenič 2000: 298), Hrvatske (Sokol 1997: T. 2: 4–5), Srbije (Redžić 2013: 138–139) kao i na drugim mjestima (Oldenstein 1976: T. 75: 992–993; Deschler-Erb 1999: T. 13: 187).

Varijanta 3 (kat. br. 23–26; sl. 6: 8–11)

Osnovna karakteristika ove varijante, pored ovalne alke, odnosi se na trokutasti okov s kružnim završetkom. U odnosu na načine izrade, mogu se uočiti i izvjesne razlike koje primjerke svrstavaju u različite podvarijante. Osnovna konstrukcijska razlika u navedenim podvarijantama odnosi se na izradu cijeloga predmeta. Ova činjenica ih definira kao dvodijelne i jednodijelne primjerke. U odnosu na ovu činjenicu postoje različiti načini aplikacije okova na alku kao i postojanje različitih ukrasa i drugih detalja (Redžić 2013: 141–142). U našem slučaju jedan primjerak (kat. br. 23; sl. 6: 8) ima integralno lijevanu alku s okovom i predstavlja jednodijelnu kopču. Okov je u obliku trokuta kojega sačinjavaju stranice, dok je sredina šuplja. Ovaj primjerak (Vinski 1973: T. XXXVII: 12) definiran je i kao poseban tip kopči mediteranske forme čiju genezu treba tražiti u kasnoantičkim primjercima provincijalne provenijencije 4. i 5. st.⁷ na području dunavskoga limesa i njegovoga zaleđa. Jedna od njihovih osnovnih karakteristika svakako je trokutasti i trapezoidni okov (Vinski 1973: 41). Gotovo identični primjerci pronađeni su u kontekstu grobnoga nalaza kod Ptuja (Vojmer-Gojković 1997: 309, sl. 13, T. 6: 53/1) te u Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, Fig. 3) kao i prostorima sjeverne Afrike i drugih lokaliteta (Boube-Piccot 1994: 203, Pl. 16: 162–165).

Drugi primjerak (kat. br. 24; sl. 6: 9) predstavlja raskošniju kopču. Okov je nepravilno trokutast, s nizom točkica u formi ukrasa te dvije perforacije koje su služile za pričvršćivanje na kožni remen. Istoj kategoriji pripada i primjerak iz Biograca u Hercegovini (sl. 6: 10) koji, pored navedenih karakteristika koje posjeduju i prethodni primjeri, ima tri kružna otvora za pričvršćivanje na podlogu. Pripada skupini kopči iz mediteranskoga kruga. Datacijski se pomjera u period kasnorimskoga horizonta i to čak sve do 6. i 7. st. Na nekoliko lokaliteta su konstatirane prilično komparativne analogije (Čremošnik 1988: 94). Pronalazeni su na prostoru današnje Srbije (Redžić 2013: 142–145), Slovenije (Sivec 1997: T. 2: 13), Britanije, Germanije, Panonije, današnje Hrvatske, Mađarske i Makedonije (Vinski 1973: 41), a datiraju se u period od sredine do kraja 4. st. (Böhme 1986: 485–487), uključujući i početke 5. st. Karakteristika ovih primjeraka iz 4.–5., ali i kasnijih stoljeća je da su pripadali domaćem romanskom, ali i germanskom etnosu. Također, javljaju se i u muškim i ženskim grobovima. U odnosu na konstrukciju mogu se konstatirati dvodijelne i jednodijel-

378–379, Fig. 3–4; Diaconu 2009: 169, Fig. 9), Pannonia, Augsburg (Paul 2011: T. 7: E54), the Rhine region, Britain (Swift 2000: 192), Slovenia (Istenič 2000: 298), Croatia (Sokol 1997: Pl. 2: 4–5), Serbia (Redžić 2013: 138–139) and elsewhere (Oldenstein 1976: T. 75: 992–993; Deschler-Erb 1999: T. 13: 187).

Variant 3 (cat. nos. 23–26; Fig. 6: 8–11)

The basic characteristic of this variant, other than the oval frame, is the triangular chape with a rounded end. The workmanship displays certain differences that have led to identifying a number of subvariants. The basic structural difference between these subvariants relates to the nature of the object as a whole – whether they consist of two pieces or of one. In this regard, the chape is fixed to the frame in different ways, and there are also differences of decoration and other details (Redžić 2013: 141–142). In our case, the frame and chape of one specimen (cat. no. 23; Fig. 6: 8) were cast together, in one piece. The triangular chape consists of the three sides around an open centre. This specimen (Vinski 1973: Pl. XXXVII: 12) is defined as a distinct type of buckle of Mediterranean form, the genesis of which is to be sought in late Antique specimens of provincial provenance, in the region of the Danube limes and hinterland, dated from the 4th and 5th centuries.⁷ The triangular and trapezoid chape is one of the basic characteristics of this variant (Vinski 1973: 41). Almost identical specimens have been found as grave goods near Ptuj (Vojmer-Gojković 1997: 309, Fig. 13, Pl. 6: 53/1) and in Hispania (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, Fig. 3), as well as in north Africa and elsewhere (Boube-Piccot 1994: 203, Pl. 16: 162–165).

Another specimen (cat. no. 24; Fig. 6: 9) is a more elaborate buckle. The chape is an irregular triangle in shape, with a row of dots by way of decoration and two perforations used to attach it to the leather strap. A specimen from Biograca in Herzegovina (Fig. 6: 10) belongs to the same category; this, in addition to the characteristics of the preceding examples, has three circular openings by which it was fastened to the strap. It belongs to the group of buckles from the Mediterranean region, and dates from the late Roman times and even to the 6th and 7th centuries. Nearly comparable analogous examples have been found at a number of sites (Čremošnik 1988: 94). They have been found in Serbia (Redžić 2013: 142–145), Slovenia (Sivec 1997: Pl. 2: 13), Britain, Germania, Pannonia, Croatia, Hungary and Macedonia (Vinski 1973: 41), and date from the mid to late 4th century (Böhme 1986: 485–487) including the early 5th century. A feature of these 4th–5th century specimens as well as of those of later date is that they belonged to local Roman and Germanic ethnic groups. They occur in both men's and women's graves. Again, they may be made in two pieces or one piece (Vinski 1973: 42–43). Both kinds are represented in our collection. A specimen from Bosanski Petrovac (Fig. 6: 8) is of one piece, while another (Fig. 6: 9) is a two-piece buckle. Though they do not belong to

7 Ovome vremenskom okviru pripada i lokalitet Romulijana gdje su pronađeni i ovi predmeti (Živić 2007: 277–292).

7 The site of Romulijana where these objects were found also falls within the same time frame (Živić 2007: 277–292).

ne (Vinski 1973: 42–43). U našem slučaju zastupljena su oba slučaja. Tako je primjerak iz Bosanskog Petrovca (sl. 6: 8) jednodijelna, a kopča (sl. 6: 9) dvodijelni primjerak. Iako ne pripadaju istoj varijanti, i kod drugih formi rimskih kopči ovalnih alki zabilježeni su slučajevi trokutastih okova (Diaconu 2009: 196, Fig. 9). Najbližnja ovoj varijanti je kopča pronađena na lokalitetu Igalo u Crnoj Gori, a čuva se u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine (kat. br. 26; sl. 6: 11). Kopča pokazuje ovalne karakteristike, a okov, iako trakast, najbližnji je našem primjerku iz Biograca (sl. 6: 10). Po svemu se može determinirati u razdoblje kasne antike.

Varijanta 4 (kat. br. 17–19; sl. 6: 2–4)

Kopča ovoga tipa u širem smislu, zastupljena s jednim primjerkom (kat. br. 17; sl. 6: 2), nema sačuvan okov te se ne može determinirati varijanta kopče, osim činjenice da je pripadala tipu kasnoantičke kopče ovalne alke. Slična rješenja zabilježena su na lokalitetu Romulijana (Živić 2007: 297, sl. 10), ali i na lokalitetima iz ranijih vremenskih okvira (Schuster 2005: 102, 112, Fig. 16; 18). Kasnoantičkom horizontu i istom tipološkom opredijeljenju pripadaju i dva primjerka kopči koje imaju šire trnove, deblje alke i tanju poprečnu gredu koja je također integralno lijevana s alkom kopče (kat. br. 18–19; sl. 6: 3–4). Ovakvi i slični primjerci datiraju se u kasnu antiku i doba seobe naroda, a zabilježeni su i drugi oblici poput višestruko profilirane šire kopče, oblika kopči i trna koji je sličan našim primjercima (Fadić 2003: 17, sl. 13; Blečić Kavur, Komšo 2015: 89). Ovakvi primjerci pronađeni su u kontekstu ranoga srednjeg vijeka i nisu rijetkost na prostoru Bosne i Hercegovine (Miletić 1961: 25–27), ali i na nekropolama seobe naroda na prethodnom rimskodobnom stratumu (Pejoviћ, Lučić 2011: 396–397). Ova grupa kopči se stavlja u konekciju s Ostrogotima (Pejoviћ, Lučić 2011: 397) i datira se mahom u 5. i 6. st. (Ivčević 2014: 155). Upravo naš primjerak iz Narone (sl. 6: 2) možda bi se, uz sve limite zbog nedostatka konteksta, mogao staviti u korelaciju s arheološkim nalazima koji dokazuju istočnogotsko prisustvo na prostoru ovoga velikog rimskog urbanog naselja (Uglešić 2003: 201–212; Buljević 1999: 201–293).

Kasnoantičke kopče s alkom pravokutnoga oblika (kat. br. 27–33; sl. 7: 1–7)

Dvodijelne kopče ovoga tipa primarno su karakteristične po alki koja ima pravokutan oblik. Pored same alke, bitan segment ovoga tipa predstavlja i okov uz alku. On može biti pravokutan (Redžić 2013: 171), ovalan (Redžić 2013: 172) i oblika propelera (Јуришић 1961: 170, sl. 17; Crnobrnja, Krunic 1997: 285, kat. br. 472; Vujović 1998: 173, T. LI: 2a–f; Рашкових 2002: 178, T. II 1–2; Živić 2003: 173, kat. br. 391; Dautova-Ruševljan 2003: 17, T. XI: 2; Redžić 2013: 172–176), s različitim ukrasnim detaljima na samome okovu (Redžić 2013: 170–176). Zabilježeni su i slučajevi jednostavnijih ukrasa na samoj alki u obliku S linija (Tušek 1997: T. 2: 6/2). Ovaj tip kopči datira se u 4. st. (Redžić 2013: 170–171; Ivčević 2014: 155). Forme kopči s kvadratnim alkama konstatirane su već u mlađem željeznom dobu (Arsenijević 2013: 20, T. XVII), a njihova upotreba je nastavljena i u peri-

the same variant, instances have been recorded of other forms of Roman buckle with an oval frame and triangular chape (Diaconu 2009: 196, Fig. 9). A buckle found at Igalo in Montenegro and kept in the National Museum of Bosnia and Herzegovina (cat. no. 26; Fig. 6: 11) most closely resembles this variant. The frame is oval, while the chape, though strap-shaped, is nearest in appearance to our specimen from Biograca (Fig. 6: 10). Everything suggests that it dates from late Antiquity.

Variant 4 (cat. nos. 17–19; Fig. 6: 2–4)

Buckles of this type in the broadest sense are represented by one specimen (cat. no. 17; Fig. 6: 2), of which the chape has not survived, so the variant to which it belongs cannot be determined, other than that it is of the type of late Antique buckle with an oval frame. Similar designs have been recorded at Romulijana (Živić 2007: 297, Fig. 10), as well as at sites of earlier date (Schuster 2005: 102, 112, Fig. 16; 18). Two buckles with wide pins, thick frames and a thin bar, also cast in one piece with the frame (cat. no. 18–19; Fig. 6: 3–4), belong to the late Antiquity horizon and are of the same type. These and similar specimens date from late Antiquity and the Migration period, and other shapes such as wider buckles with complex moulding, and buckles and pins similar to our specimens, have also been recorded (Fadić 2003: 17, Fig. 13; Blečić Kavur, Komšo 2015: 89). Such specimens have been found in an early mediaeval context and are not uncommon in Bosnia and Herzegovina (Miletić 1961: 25–27), as well as in necropolises of the Migration period in an earlier Roman stratum (Pejoviћ, Lučić 2011: 396–397). This group of buckles is associated with the Ostrogoths (Pejoviћ, Lučić 2011: 397) and dates mainly to the 5th and 6th centuries (Ivčević 2014: 155). Despite the limitations resulting from the absence of context, there could be a correlation, in the case of our specimen from Narona (Fig. 6: 2), with archaeological finds attesting to the Ostrogothic presence in that large urban Roman settlement (Uglešić 2003: 201–212; Buljević 1999: 201–293).

Late Antique buckles with rectangular frame (cat. nos. 27–33; Fig. 7: 1–7)

Two-piece buckles of this type are characterised mainly by their rectangular frame. The chape, which may be rectangular (Redžić 2013: 171), oval (Redžić 2013: 172) or propeller-shaped (Јуришић 1961: 170, Fig. 17; Crnobrnja, Krunic 1997: 285, cat. no. 472; Vujović 1998: 173, T. LI: 2a–f; Рашкових 2002: 178, T. II 1–2; Živić 2003: 173, cat. no. 391; Dautova-Ruševljan 2003: 17, T. XI: 2; Redžić 2013: 172–176), with various decorative details on the chape itself (Redžić 2013: 170–176), is another important feature. Some specimens with a simple decoration of S-curves on the frame have also been recorded (Tušek 1997: T. 2: 6/2). Buckles of this type are dated to the 4th century (Redžić 2013: 170–171; Ivčević 2014: 155). Buckles with rectangular frames have been found in the late Iron Age context (Arsenijević 2013: 20, T. XVII), and remained in use into the Migration period (Pejoviћ, Lučić 2011: 396), as attested by numerous finds

Sl. 7 1–2 Čapljina – Mogorjelo; 3 Stolac; 4 Sarajevo – Stup; 5 Čapljina – Mogorjelo; 6 Sarajevo – Ilidža; 7 Breza (snimio: A. Busuladžić)

Fig. 7 1–2 Čapljina – Mogorjelo; 3 Stolac; 4 Sarajevo – Stup; 5 Čapljina – Mogorjelo; 6 Sarajevo – Ilidža; 7 Breza (photo by: A. Busuladžić)

odu seobe naroda (Пејовић, Лучић 2011: 396), što dokazuje i mnogobrojni nalazi iz slavenskih kurgana na prostoru Crnoga i Baltičkoga mora koji se datiraju u vremenskom okviru 6. do 8. st. (Макрја 1958: 358–359).

from Slav kurgans in the Black Sea and Baltic Sea regions, dating from the 6th to the 8th century (Макрја 1958: 358–359).

The antiquities collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has one buckle of this shape that

U odnosu na sam oblik, u antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoji jedan sačuvani čitav primjerak (kat. br. 30; sl. 7: 2). Riječ je o kasnoantičkoj kopči 4. i 5. st. (Петковић 2010b: 186, 195, sl. 158; 168) s pravokutnom alkom i pravokutnim okovom. Analogije našem primjerku zabilježene su na lokalitetu Romulijana (Živić 2007: 303, sl. 50), u provincijama Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, Fig. 6) i Dakiji (Bichir 1973: 379, Fig. 10), no mnogobrojne su i diljem Rimskoga Carstva (Burger 1966: 155, G-263, 4; Keller 1971: 63; Sagadin 1979: 322, T. 8: 20; Schuster 2005: 99–100, 121, Abb. 5: 13–14; 6: 4, 9; 27: 4; Петковић 2010b: 186–187, sl. 159; Redžić 2013: 171; Rokohl 2016: T. 26: 2), sve do područja Urala gdje se datiraju čak od 5. do 8. st. (Боталов, Мосин 2007: 64–65). Ipak, najčešći datacijski okvir može se precizirati u kraj 2. i početak 3. st. (Schuster 2005: 99–100, 121). Nešto šire analogije s okovima više trakastoga oblika, a konstatirane su na lokalitetu Vindonissa.⁸ Osim punih okova, na kopčama pravokutnih oblika postoje i okovi rađeni u tehnici prolamanja (Bitrakova Grozdanova: 2013, 146–147, sl. 2a).

Drugi primjerci koji su pohranjeni u muzejskoj zbirci ne mogu se detaljnije klasificirati jer je ostala sačuvana isključivo pravokutna alka bez okova (sl. 7: 1, 3–7). Na dva primjeka su sačuvani trnovi koji potvrđuju da je riječ o kopčama (sl. 7: 4–5). Posebno je zanimljiv jedan primjerak (sl. 7: 3) jer ima poprečnu gredu – osovinu po sredini četvrtaste alke. Ova greda je izbačena unazad. Najsličnije analogije ovome primjerku pronađene su na lokalitetu Saalburg (Jacobi 1897: T. LIX: 19; Oldenstein 1976: T. 78: 1042) i gotovo identična na lokalitetu Wittelsbach (Koch 2017: T. 4: 20).⁹ Drugi naši primjerci imaju analogije u Dakiji (Diaconu 2009: 169, 183, Figs. 4, 7, 18) te Germaniji (Schmidt 1963: Abb. 85: E15). Oblici ovih kopči zabilježeni su i sa zanimljivim krakovima koji izlaze izvan okvira pravokutne sheme kopče (Paul 2011: 80, T. 18: E76).

Iako kronološki vjerovatno ne pripada rimskome periodu te nije ni uvrštena u ovaj rad, na ovome mjestu treba spomenuti i primjer željezne kopče pravokutnoga oblika s lokaliteta Biograci koja je imala tragove srebra (Čremošnik 1988: 97), zbog čega se opravdano može pretpostaviti njezina prvobitna luksuzna izrada, ali i kontinuitet izrade ovih formi i u kasnijem razdoblju. Jednostavnost izrade i višenamjensko korištenje uzrokom je da su gotovo identični primjeri mogli biti korišteni kao dio kopče za kopčanje remena konjskoga sedla (Ivčević 2014: 151). Isti razlozi su uzrok i činjenice da su ove forme konstatirane i na drugim rimskodobnim lokalitetima (Boube-Piccot 1994: Pl. 8: 77–78, 82).

has survived intact (cat. no. 30; Fig. 7: 2), dating from late Antiquity (4th and 5th centuries) (Петковић 2010b: 186, 195, Fig. 158; 168) with a rectangular frame and rectangular chape. Analogous examples have been recorded at Romulijana (Živić 2007: 303, Fig. 50), and in the provinces of Hispania (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, Fig. 6) and Dacia (Bichir 1973: 379, Fig. 10), and indeed are abundant throughout the Roman Empire (Burger 1966: 155, G-263, 4; Keller 1971: 63; Sagadin 1979: 322, T. 8: 20; Schuster 2005: 99–100, 121, Abb. 5: 13–14; 6: 4, 9; 27: 4; Петковић 2010b: 186–187, Fig. 159; Redžić 2013: 171; Rokohl 2016: T. 26: 2), as far as the Urals, where they date from the 5th to the 8th century (Боталов, Мосин 2007: 64–65). However, most date from the late 2nd and early 3rd century (Schuster 2005: 99–100, 121). Somewhat less closely analogous examples, with chapes that are more strap-like, have been recorded at Vindonissa.⁸ In addition to those with solid chapes, buckles with rectangular frames also occur with pierced chapes (Bitrakova Grozdanova: 2013, 146–147, Fig. 2a).

Other specimens in the museum collection cannot be classified in greater detail since all that survives is the rectangular frame, with no chape (Fig. 7: 1, 3–7). Two specimens retain the pin, confirming that they are buckles (Fig. 7: 4–5). One specimen (Fig. 7: 3) is of particular interest in that the square frame has a central, inset bar. The closest analogous examples to this specimen have been found at Saalburg (Jacobi 1897: T. LIX: 19; Oldenstein 1976: T. 78: 1042) and an almost identical one at Wittelsbach (Koch 2017: T. 4: 20).⁹ Other specimens in our collection have analogous examples in Dacia (Diaconu 2009: 169, 183, Figs. 4, 7, 18) and Germania (Schmidt 1963: Abb. 85: E15). Buckles of this shape have also been recorded with interesting projections extending beyond the rectangular frame (Paul 2011: 80, T. 18: E76).

One specimen of note, though it probably does not belong to the Roman period and is not included in this paper, is a rectangular iron buckle from Biograci, on which there are traces of silver (Čremošnik 1988: 97), suggesting that it was originally a luxury item, but also showing that this shape continued into later times. Their simplicity of workmanship and multipurpose nature allowed for almost identical buckles to be used to attach the stirrups to a horse's saddle (Ivčević 2014: 151). This explains why buckles of this shape have been recorded at other Roman sites (Boube-Piccot 1994: Pl. 8: 77–78, 82).

8 Ova analogija mora se uzeti s rezervom, budući da je riječ o kopčama za pričvršćivanje sedla, a naši primjerci predstavljaju pojase kopče (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 67: 1916).

9 Ovaj primjerak se datira u mlađe, srednjovjekovno razdoblje.

8 This analogy should be viewed with reservations, since these are saddle buckles, whereas our specimens are belt buckles (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 67: 1916).

9 This specimen dates to the younger period, i.e. Middle Ages.

Kasnoantičke kopče s alkom ukrašenom životinjskim glavama (kat. br. 34–37; sl. 8: 1–4)

Kasnoantičke kopče s alkom ukrašenom životinjskim glavama karakterizira alka koja je ukrašena parom životinjskih glava (Košćević 1991: 68), a koje su najčešće sučeljene prema mjestu oslonca trna (Busuladžić 2018: 44). U nekim slučajevima životinjske glave mogu biti sučeljene i prema okovu kopče. Životinjske glave mogu biti u stiliziranoj formi, na osnovi kojega se samo može pretpostaviti stvarni oblik životinjske vrste. U nekim slučajevima jasnije su izražene fizičke karakteristike, pa se vrsta može i prepoznati. U tim slučajevima riječ je o delfinima, barskim pticama, protomama konjskih glava, lavova, pantera, zmija, ptica raširenih krila te mnogih drugih varijeteta (Busuladžić 2018: 44). Ovo je ujedno i glavna konstrukcijska i dekorativna karakteristika ove vrste kopči (Redžić 2013: 163). U nekim slučajevima u ova-

Late Antique buckles with animal-head decoration on the frame (cat. nos. 34–37; Fig. 8: 1–4)

Late Antique buckles with animal-head decoration on the frame typically have a pair of such heads on the frame (Košćević 1991: 68), face to face, usually at the point where the pin rests (Busuladžić 2018: 44), but in some cases at the chape end. The heads may be so stylised that it is possible only to guess at the animal they represent, but some heads are clearly of a recognisable animal: dolphins, water-birds, horse-head protome, lions, panthers, snakes, birds with outspread wings, and many other varieties of animal (Busuladžić 2018: 44). This feature is the principal structural and also decorative characteristic of this type of buckle (Redžić 2013: 163). In some cases the decorative design may also correspond to that of astragal buckles, where the

Sl. 8 1 Stolac; 2 Japra – Majdanište; 3–4 Čapljina – Mogorjelo (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 8 1 Stolac; 2 Japra – Majdanište; 3–4 Čapljina – Mogorjelo (photo by: A. Busuladžić)

kva dekorativna rješenja mogu se uvrstiti i primjeri ukrašeni motivom astragala u obliku tubula koji se uvjetno može interpretirati i kao stilizirani oblik životinje (Popoviћ 2011: 344–345). Izrada pojasnih garnitura sa životinjskim prikazima na kopčama ili okovima bila je inače prisutna u Rimskom Carstvu (Aurrecochea Fernández 1999a: 175, Fig. 1–6), a svoj kontinuitet bilježi i kod Gepida i drugih plemena u kasnijem razdoblju (Bóna 1976: 20–21, 57, Fig. 5; 13–15).

Pored glavne karakteristike koja se odnosi na oblik ukrašene alke, zabilježeni su različiti slučajevi rješenja okova koji može biti četvrtast ili ovalan (Redžić 2013: 163–170). U datacijskom kontekstu kopče ovoga tipa se datiraju u razdoblje razvijene i kasne antike (Sivec 1997: 146–148). Prema nekom komparativnom materijalu i stavljanjem u kontekst cijelokupnoga lokaliteta i ovih nalaza može se dati i određeniji hronološki okvir od 364. do 408. godine (Sommer 1984: 62). Neki primjerci se datiraju od 310. do 400. godine (Jovanović 1978: 71; Sommer 1984: 76; Шпехар 2007: 277), odnosno do početka 5. st. (Popoviћ 2011: 345). Dominantan broj primjeraka ukazuje da su kopče ovoga tipa korištene u 4. st. (Redžić 2013: 166). Ovaj oblik kopči se pripisuje međusobnom prožimanju rimskih i barbarskih, napose germanskih sadržaja i umjetničkih ukusa koji su vladali u razdoblju kasne antike. U tom smislu, ne smije se iz vida izgubiti niti mogućnost da su ovu vrstu kopči koristili i Germani u rimskoj vojsci (Fingerlin 2002: 15; Migotti 2007: 181; Popoviћ 2011: 345) te da su zbog toga različiti zoomorfni oblici ostali u upotrebi i do prve polovice 5. st. (Heinrich, Tamáska 2017: 107, Fig. 41).

Kada je u pitanju rasprostranjenost, rezultati arheoloških istraživanja ukazuju na njihovo postojanje u Germaniji (Fingerlin 2002: 15, Abb. 3), Galiji, Italiji, Belgiji (Sommer 1984: 24, 29, 78–79), Velikoj Britaniji (Böhme 1986: Abb. 7; 9), Poljskoj (Niezabitowska-Wiśniewska 2007: 33, Fig. 2), Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, 173, 175, Fig. 1: 7–8, 12–15; 2: 9; 2007b: 432, Fig. 2–4) te prostoru Podunavlja (Sommer 1984: 20), današnje Srbije (Redžić 2013: 164–166, 167–170), Slovenije (Sivec 1997: T. 2: 12), Bosne i Hercegovine (Busuladžić 2018: 44), Hrvatske (Koščević 1991: 68, sl. 456–458; Sanader 2002: 136–137; Migotti 2007: T. XI: 1; Šeparović, Uroda 2009: 43, sl. 56), lokalitetu Dunaszekcső (Nađ, Nađ 1964: T. LII: 4) i drugim lokalitetima (Bullinger 1969: Abb. 1: 1–1a, 3, 4–6; 2: 1, 4; 3: 1a–1e; 6: 1; 48: 6a; 57: 1–2, 5–6; Boube-Piccot 1994: 101, 121–123, Fig. 1–4; Bishop, Coulston 2013: 219, Fig. 137: 1–3, 6).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalaze se dva primjerka kopči ovoga tipa (sl. 8: 1–2). Na njima su vidljive stilizirane protome životinja. Prvi primjerak (sl. 8: 1) moguće je pobliže odrediti prema Sommeru u grupu 1, forma A, tip C, varijantu 3 (Sommer 1984: 122), odnosno u tip s pačijim glavama (Redžić 2013: T. XL: 363–364a). Analogan primjerak možemo konstatirati i u Saloni (Višić-Ljubić 1994: 231, kat. br. 3). Drugi primjerak (sl. 8: 2) nema okov, pa je teško pobliže atribuirati samu kopču. Stiliziranost i plošnost ostavljaju vrlo široke interpretacije o pripadnosti životinjskoj vrsti krajeva alke. Uvjetne analogije definirane su u grupu 1, formu A, tip C, varijantu 1 prema Sommeru (Sommer 1984: 20, T. 1: 5).

astragal is in the shape of a tubule that may perhaps be seen as a stylised animal form (Popoviћ 2011: 344–345). Belt sets with animal features on the buckle or chape were produced in the Roman Empire (Aurrecochea Fernández 1999a: 175, Figs. 1–6), and continued in use later among the Gepids and other tribes (Bóna 1976: 20–21, 57, Fig. 5: 13–15).

Along with their principal feature, relating to the type of decoration on the frame, chapes of different shape – square or oval – have been recorded (Redžić 2013: 163–170). This type of buckle dates from developed and late Antiquity (Sivec 1997: 146–148). Some comparable material, given the overall site context, allows for a closer dating of 364 to 408 AD (Sommer 1984: 62). Some authorities date them from 310 to 400 AD (Jovanović 1978: 71; Sommer 1984: 76; Шпехар 2007: 277), or to the early 5th century (Popoviћ 2011: 345). Their dominant numbers indicate that they were widely used in the 4th century (Redžić 2013: 166). Their shape is attributed to the intermingling of Roman and barbaric, especially Germanic, influences and artistic tastes predominant in late Antiquity. One should not therefore lose sight of the possibility that this type of buckle was also used by Germans in the Roman army (Fingerlin 2002: 15; Migotti 2007: 181; Popoviћ 2011: 345) and that for this reason various zoomorphic forms remained in use into the first half of the 5th century (Heinrich, Tamáska 2017: 107, Fig. 41).

As regards their distribution, the results of archaeological investigations reveal their presence in Germania (Fingerlin 2002: 15, Abb. 3), Gaul, Italy, Belgium (Sommer 1984: 24, 29, 78–79), United Kingdom (Böhme 1986: Abb. 7; 9), Poland (Niezabitowska-Wiśniewska 2007: 33, Fig. 2), Hispania (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, 173, 175, Fig. 1: 7–8, 12–15; 2: 9; 2007b: 432, Figs. 2–4) as well as in the Danube region (Sommer 1984: 20), Serbia (Redžić 2013: 164–166, 167–170), Slovenia (Sivec 1997: T. 2: 12), Bosnia and Herzegovina (Busuladžić 2018: 44), Croatia (Koščević 1991: 68, Figs. 456–458; Sanader 2002: 136–137; Migotti 2007: T. XI: 1; Šeparović, Uroda 2009: 43, Fig. 56), at Dunaszekcső (Nađ, Nađ 1964: T. LII: 4) and other sites (Bullinger 1969: Abb. 1: 1–1a, 3, 4–6; 2: 1, 4; 3: 1a–1e; 6: 1; 48: 6a; 57: 1–2, 5–6; Boube-Piccot 1994: 101, 121–123, Figs. 1–4; Bishop, Coulston 2013: 219, Fig. 137: 1–3, 6).

The antiquities collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has two specimens of this type of buckle (Fig. 8: 1–2), bearing stylised animal protomes. The first (Fig. 8: 1) may be approximately placed after Sommer in group 1, form A, type C, variant 3 (Sommer 1984: 122), or the duck's head type (Redžić 2013: T. XL: 363–364a). An analogous specimen was found in Salona (Višić-Ljubić 1994: 231, cat. no. 3). The second (Fig. 8: 2) has no chape, so it is difficult to determine its type. Its stylised, one-dimensional nature allows for a very wide interpretation of the type of animal at the ends of the frame. Provisionally analogous examples have been defined as belonging to group 1, form A, type C, variant 1 according to Sommer (Sommer 1984: 20, T. 1: 5).

Pored navedenih primjeraka, postoje i dva dosta oštećena okova (sl. 8: 3–4). Iako nedostaju kopče kao glavni determinant, prema gotovo identičnoj analogiji, posebno našega primjerka (sl. 8: 4), koja je pronađena na prostoru Srbije (Redžić 2013: T. XL: 359b), ovi okovi su determinirani kao dio ovoga tipa kopči. Generalno, pojava reljefnih formi nije bila rijetkost te su konstatirani i na okovima korica mača, poput primjera iz Vindonisse (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 79). Treba ovdje napomenuti kako su okovi kopči već od 1. st bili vrlo slični okovima pojasa te ih je dijelila samo konstrukcijska razlika u postojanju zglobnoga mehanizma s jedne strane odakle se okov povezivao s kopčom (Ivčević 2010: 128).¹⁰ Iako je determinirana u tip kopči oblika slova D (sl. 4: 4), na ovome mjestu treba napomenuti da je kod ovoga primjerka moguće krajeve alke interpretirati i kao stiliziranu glavu neodređene životinje. Potpuno minimalistička izrada ne ostavlja mogućnost bilo kakve sigurne atribucije osim eventualne jedne analogije (Sommer 1984: T. 30: 14).

In addition to these, the collection also holds two badly damaged chapes (Fig. 8: 3–4). Though they lack the frame as the principal determinant, they have been identified as of this type of buckle based on an almost identical analogous example, particularly to our specimen (Fig. 8: 4), found in Serbia (Redžić 2013: T. XL: 359b). Generally, relief forms were not uncommon, and have also been recorded on the chapes of sword sheaths, as in an example from Vindonissa (Unz, Deschler-Erb 1997: T. 79). It should be noted here that from as early as the 1st century, buckle chapes were very similar to strap ends, differing only in their construction, the former being jointed on the side where the chape meets the buckle (Ivčević 2010: 128).¹⁰ Though it has been identified as a D buckle (Fig. 4: 4), it should be noted here that in this case the ends of the frame could be interpreted as a stylised animal head of indeterminate species. The extremely minimalistic treatment does not permit of any certain attribution other than by one possible analogy (Sommer 1984: T. 30: 14).

Sl. 9 1 Čapljina – Mogorjelo; 2 Bileća – Panik (1 snimio: A. Busuladžić; 2 prema: Čremošnik 1974)
Fig. 9 1 Čapljina – Mogorjelo; 2 Bileća – Panik (1 photo by: A. Busuladžić; 2 after: Čremošnik 1974)

Kasnoantički okov pojasne garniture i kopče tipa Aquilea/rovašeni tip (kat. br. 38–39; sl. 9: 1–2)

U posebnu kategorizaciju može se uvrstiti predmet (kat. br. 38–39; sl. 9: 1–2) s lokaliteta Mogorjelo kod Čapljine koji pripada pojasnoj garnituri tipa Aquilea, odnosno rovašenoga tipa (Černač-Ratković 1996: 159–163; Redžić

Late Antique chapes and belt buckles of Aquileia/notched type (cat. nos. 38–39; Fig. 9: 1–2)

A specimen from Mogorjelo near Čapljina (cat. no. 38–39; Fig. 9: 1–2) belongs to a distinct group, that of belt set of Aquileia or notched type (Černač-Ratković 1996: 159–163; Redžić 2013: 176–178). Objects in this group, which

10 Podatak u navedenoj literaturi odnosi se na primjerke koji se datiraju ranije u 1. st s nijeliranim okovima. I pored toga, može se ustvrditi kako su se pojasni okovi i okovi kopči generalno podudarali u načinu ukrašavanja i općenito izrade.

10 In the literature cited this detail relates to specimens dating from the early 1st century, with niello-work chapes. Even so, it may be stated that the type of decoration and workmanship of strap ends and buckle chapes usually match.

2013: 176–178). Predmeti ove grupe su karakteristični prvenstveno po luksuznoj izradi i često vrlo dekorativnim rješenjima te kasnoantičkome vremenskom okviru proizvodnje i korištenja. Ova luksuznost prvenstveno se odnosi na način ukrašavanja rovašenjem i punktiranjem, zbog čega se u literaturi često nazivaju rovašene kasnoantičke garniture (Bullinger 1969: Abb. 54). Ovim načinima izrađivani su bogati dekorativni elementi u vidu spirala, floralnih ukrasa, rozeta, geometrijskih oblika, svastika, ali i predstava faune poput labudova, delfina,¹¹ lavova i mitoloških životinja (Popović et al. 1969: 154). U pojedinim slučajevima dijelovi ovih garnitura su ukrašavani i prosopomorfnim flankiranim elementima u vidu životinjskih tijela. U ovu grupu spada čitav niz različitih predmeta, poput kopči, okova te jezičaca i drugih elemenata koji su bili u službi pojasnih garnitura (Redžić 2013: 176–177). Važan segment odnosi se i na činjenicu da su ove garniture nosili pripadnici vojske (Sivec 1997: 146–148). Razmjerno su čest nalaz na rajnsko-dunavskome limesu. Prema nekim mišljenjima ova činjenica se može promatrati u kontekstu većega prisustva germanskih vojnika u rimskoj vojsci. Pored primarnoga germanskog etničkog elementa, kao korisnici ovih garnitura se mogu pretpostaviti i romanizirani Dačani (Поповић 2003: 201–237). Ove garniture u kasnoj antici bile su predmet izrade i od strane regularne rimske vojske, odnosno radionica koje su radile za potrebe legija koje su djelovale na zapadu. Kao rezultat rada isluženih rimskih saveznika dopijevaju i do Skandinavije (Bishop, Coulston 2013: 221). Datacijski okvir njihove upotrebe se precizira u kraj 4. st. (Поповић 2003: 225, 228; Heinrich Tamáska 2017: 106, Fig. 39) i početak 5. st. (Černač Raković 1996: 160–162). Različiti dijelovi pojasnih garnitura izrađenih u sličnim tehnikama i sa sličnim floralnim motivima zabilježeni su i u na drugim mjestima. Ovi primjerci su također datirani u kraj 4. i početak 5. st. (Марјановић-Вујовић et al. 1978: 79). Slična situacija korištenja tehnike rovašenja kod različitih primjerala širokoga spektra formi zabilježena je i na lokalitetima Carnuntum, Trier, Oudenburg (Bishop, Coulston 2013: 221), Boljetin (Popović et al. 1969: 154), zatim na lokalitetima u Sloveniji (Sivec 1997: T. 2: 1–11), provincijama Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1996: 93; 1999a: 178; 2007b: 435) i Dakiji (Pop 1997: 61, T. VII: 117–120), na prostoru Đerdapa (Марјановић-Вујовић et al. 1978: 79) i drugim mjestima diljem Evrope (Bullinger 1969: Abb. 11: 2; 19–34; 40: 1; 47; 54; 58; 61) i sjeverne Afrike (Boube-Piccot 1994: Pl. 19: 192–195). Tvrdnju da je riječ o predmetima koji već uveliko izlaze iz striktnoga kronološkog okvira rimske civilizacije upotpunjavaju i primjerci koji se također svrstavaju u kasnije razdoblje (Piteša 2009: 208, kat. br. 302).

U antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoji primjerak ove garniture koji je najvjerovatnije pripadao okovu remena. U prilog ove tvrdnje ide i alka koja se nalazi sa zadnje strane, a služila je za pričvršćivanje. Sama činjenica da je pronađena na lokalitetu Mogorjelo koji je imao i dokazanu vojnu ulogu (Busuladžić 2011a: 345–361) ide u

were typically of a luxury nature and often highly decorative, were produced and used in late Antiquity. Their decoration of notches and piercings is what gave them their luxury appearance and which accounts for their often being called notched late Antique belt sets (Bullinger 1969: Abb. 54). This technique was used to create elaborate decorations in the form of spirals, floral designs, rosettes, geometric forms, swastikas and animal figures such as swans, dolphins,¹¹ lions and mythological beasts (Popović et al. 1969: 154). In some cases parts of such sets were also decorated with flanking prosopomorphic elements in the shape of animal bodies. A number of different objects fall within this group, including buckles, chapes, pins and other parts of belt sets (Redžić 2013: 176–177). An important feature is that these sets were worn by soldiers (Sivec 1997: 146–148). They are a relatively common find on the Rhine-Danube limes. Some believe that this reflects the growing presence of Germanic soldiers in the Roman army. As well as the primarily Germanic ethnic element, Romanised Dacians probably also wore such sets (Поповић 2003: 201–237). In late Antiquity they were also made in the workshops producing goods for the legions of the regular Roman army serving in the west. As a result of the movements of time-served Roman allies they also appear as far away as Scandinavia (Bishop, Coulston 2013: 221). They were used in the late 4th century (Поповић 2003: 225, 228; Heinrich Tamáska 2017: 106, Fig. 39) and the early 5th century (Černač Raković 1996: 160–162). Various parts of belt sets made using similar techniques and with similar floral designs have also been recorded elsewhere, also dating to the late 4th and early 5th centuries (Марјановић-Вујовић et al. 1978: 79). Similar instances of the use of the notched technique on a wide range of objects have been recorded at Carnuntum, Trier, Oudenburg (Bishop, Coulston 2013: 221), Boljetin (Popović et al. 1969: 154), at sites in Slovenia (Sivec 1997: T. 2: 1–11), the provinces of Hispania (Aurrecochea Fernández 1996: 93; 1999a: 178; 2007b: 435) and Dacia (Pop 1997: 61, T. VII: 117–120), at Đerdap (Марјановић-Вујовић et al. 1978: 79) and elsewhere in Europe (Bullinger 1969: Abb. 11: 2; 19–34; 40: 1; 47; 54; 58; 61) and north Africa (Boube-Piccot 1994: Pl. 19: 192–195). The suggestion that these are objects largely occurring outside the strict chronological time frame of Roman civilisation is corroborated by specimens dating from late Antiquity (Piteša 2009: 208, cat. no. 302).

The antiquities collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has one example of such fittings, probably from a strap, as suggested by the frame at the end, which served as a clasp. The fact that it was found at Mogorjelo, which is known to have had a military presence (Busuladžić 2011a: 345–361) supports the suggestion that such articles were present there. The military is known to have been present in Mogorjelo in the early Middle

11 Delfini su bili razmjerno čest prikaz (Boube-Piccot 1994: 212).

11 Dolphins were a fairly common choice (Boube-Piccot 1994: 212).

prilog tvrdnji da su predmeti ove determinacije bili prisutni na ovome lokalitetu. Vojni segment dokazan je na Mogorjelu i u ranome srednjem vijeku, što potvrđuje kontinuitet naseljenosti, ali i vojnoga prisustva na ovome mjestu (Werner 1961: 235–247; Miletić 1979b: 145–151). Pored ovoga, u antičkoj zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine nalazi se još jedan primjerak, najvjerojatnije okov kopče, s lokaliteta Panik kod Bileće (sl. 9: 2), vrlo dekoriran u kombinaciji floralnih i geometrijskih motiva (Čremošnik 1974: 125). Samo mjesto pronalaska predmeta je, prema gabaritima objekta, opremljenosti i brojnim vrlo raznolikim nalazima, najvjerojatnije pripadalo doseljenom Italiku (Busuladžić 2011b: 115) koji je gotovo sigurno morao pripadati vojnome staležu, što naš nalaz stavlja u direktnu konekciju s vojnim karakterom vlasnika objekta i samoga predmeta.

Ages as well, evidence of unbroken occupation and the continued military presence (Werner 1961: 235–247; Miletić 1979b: 145–151). In addition to this specimen, the antiquities collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has another, probably a buckle chape, from Panik near Bileća (Fig. 9: 2), highly decorated with a combination of floral and geometric motifs (Čremošnik 1974: 125). Judging from the size and fixtures of the building, and the diversity of finds, as well as the place where it was found, it probably belonged to an Italic settler (Busuladžić 2011b: 115) who almost certainly belonged to the military class, which would suggest a direct connection between this find and the military nature of the owner of both the building and the artefact itself.

Sl. 10 1–2 Čapljina – Mogorjelo (snimio: A. Busuladžić)
Fig. 10 1–2 Čapljina – Mogorjelo (photo by: A. Busuladžić)

Omega kopče¹² (kat. br. 40–41; sl. 10: 1–2)

U zbirci Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine postoji veliki broj kopči-fibula ovoga tipa. Na samome početku treba naglasiti kako su ovi predmeti u raznim područjima bili objektom mnogobrojnih obrada i tipologizacija, npr. Etilinger 51 (Etilinger 1973: 131–133), Feugère 30 (Feugère 1985: 416–417) kao i mnogih drugih. Ime su dobile po svome obliku koji naglašeno sličí grčkome slovu omega, jer su krakovi savijeni izvan kruga (Bavdek et al. 2010: 67). U nekim slučajevima krakovi nisu postavljeni izvan, nego unutar kruga (Bavdek et al. 2010: 123). Nastale su u kasnolatskome periodu (Ulbert 1959: 69), a nastavak njihove upotrebe konstatiran je u prva

Omega buckles¹² (cat. nos. 40–41; Fig. 10: 1–2)

The collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina has a large number of buckles or fibulae of this type. It should be said at the beginning that in various regions these objects have been the subject of much discussion and several typological classifications, e.g. Etilinger 51 (Etilinger 1973: 131–133), Feugère 30 (Feugère 1985: 416–417) and many others. They were named for their shape, markedly resembling the Greek letter omega, with the ends coiled outwards from the open circle (Bavdek et al. 2010: 67). In some cases the ends were coiled inwards rather than outwards (Bavdek et al. 2010: 123). They originated in the late La Tène period (Ulbert 1959: 69),

12 Primjerci omega kopči te primjerci otvorenih i zatvorenih kopči u najvećoj mjeri publicirani su u radu Busuladžić 2010, s detaljnom kataloškom obradom, zbog čega su ti primjerci izostali iz kataloškoga dijela. Izuzetak predstavljaju samo oni primjerci koji u navedenoj publikaciji nisu objavljeni te oni koji samo s jednim primjerkom ilustriraju prezentirani tip i varijantu kopče. Za sve detalje u vezi ova tri tipa referirati se na navedenu objavu.

12 Examples of omega buckles and of penannular and annular buckles have largely been published in Busuladžić 2010, with a detailed catalogue, so that they have not been included in the catalogue section of this paper, with the exception of those that were not published in the earlier work and of those that illustrate the type and variants with just one specimen. For full details of these three types see the above paper.

tri stoljeća nove ere, osobito u 2. i 3. st. (Petković 2010a: 220). Iako je njihov broj nešto rjeđi od 4. st. (Bojović 1983: 70), javljaju se sve do 9. st. (Miletić 1979a: 161). Uzrok leži u činjenici da se radi o jednostavnome obliku koji je kroz dugo vremensko razdoblje ostao u upotrebi (Busuladžić 2010: 88), a zasigurno su mogle imati i različite namjene.

Omega kopče-fibule bile su rasprostranjene u zapadnim provincijama. Najvjerovatnije porijeklo ovih predmeta su područja današnje Švajcarske i južne Njemačke. Prema pojedinim autorima, njihov broj je veliki, što potvrđuje i raširenost od Germanije do Britanije (Miletić 1979a: 161). Iz literature je do sada poznata činjenica o njihovoj malobrojnosti u Austriji (Jobst 1975: 124),¹³ sporadičnoj prisutnosti u današnjoj Njemačkoj (Rieckhoff 1975: T. 10: 161–174; Rieckhoff-Pauli 1977: 22–23; Gechter 1980: 609, Abb. 6) i Mađarskoj (Bojović 1983: 70). U rimskoj provinciji Gornjoj Meziji javljaju se najviše oko Singidunuma (Bojović 1983: 70), ali i na drugim lokalitetima (Petković 2010a: 221). Izvjestan broj omega kopči-fibula pronađen je u Sisku (Koščević 1991: T. XXIV: 350–351), Salonu (Ivčević 2002: 244) i Naroni (Ivčević 2003: 161, sl. 19) kao i drugim lokalitetima u Hrvatskoj (Šeparović, Uroda 2009: 66, sl. 138–139). Slična situacija je i na lokalitetima u Sloveniji gdje je pronađen izvjestan broj ovih predmeta (Bavdek et al. 2010: 123). Raširenost upotrebe potvrđuju i primjerci pronađeni u Africi (Gerharz 1987: 107, sl. 181–197) te mnogim drugim mjestima (Nađ, Nađ 1964: T. XLIV: 5). Inače, porijeklo ovoga tipa još je uvijek dosta kompleksno pitanje, čemu u prilog ide i činjenica da se radi o jednostavnome obliku korištenom kroz prapovijesno, antičko i srednjovjekovno razdoblje te da šire sintezne studije o njima nisu rađene do sada.

Osnovni metodološki problem pri izučavanju ovoga tipa predstavlja njihov naizgled zbudjujući oblik, zbog čega ih mnogi stručnjaci uvrštavaju i obrađuju isključivo kao obruče ili kopče.¹⁴ Ista situacija je i s drugim oblicima prstenastih tipova, poput otvorenih i zatvorenih kopči ili fibula. Zbog svoga oblika i lake višenamjenske upotrebljivosti, mogle su biti korištene i kao fibule (Gechter 1980: 609, Abb. 6; Schwarzhuber 2018: 96–97), ali i kao obruči te kopče za pojase i druge garniture. Ovo je slučaj sa svim sličnim oblicima. To je i razlog da gore navedene činjenice o rasprostranjenosti ovih predmeta shvatimo prije kao hipotetičke, s otvorenom mogućnošću da se ova tvrdnja promijeni (Busuladžić 2010: 89), s obzirom da ih mnogobrojni autori različito determiniraju. Za pretpostaviti je da su u društvenome kontekstu ovaj tip kao i zatvorene i otvorene prstenaste kopče-fibule imale različitu namjenu u odnosu na lokalitet nalaza. Tako se za vojne logore i objekte gdje su ovakvi primjerci pronađeni, može pretpostaviti funkcija kopče i dijela pojasnih garnitura koje su bile sastavni te neodvojivi dio vojne opreme. U civilnim naseljima, posebno u toplijim krajevima, ovi se predmeti mogu okarakterizirati

and remained in use during the first three centuries AD, particularly the 2nd and 3rd centuries (Petković 2010a: 220). Though their numbers decline from the 4th century on (Bojović 1983: 70), they occur right through to the 9th century (Miletić 1979a: 161). The reason for their continued use over such a long period lies in their simple shape (Busuladžić 2010: 88), and they could doubtless have served a variety of purposes.

Omega buckles or fibulae were widespread in the western provinces, and probably originated in the region of present-day Switzerland and southern Germany. According to some authors, they were very numerous, as evidenced by their wide distribution from Germania to Britain (Miletić 1979a: 161). From the literature to date it is known that there are few in Austria (Jobst 1975: 124),¹³ and occur only sporadically in present-day Germany (Rieckhoff 1975: T. 10: 161–174; Rieckhoff-Pauli 1977: 22–23; Gechter 1980: 609, Abb. 6) and Hungary (Bojović 1983: 70). In the Roman province of Upper Moesia they are most common around Singidunum (Bojović 1983: 70), but are also present elsewhere (Petković 2010a: 221). A certain number of omega buckles or fibulae have been found in Sisak (Koščević 1991: T. XXIV: 350–351), Salona (Ivčević 2002: 244) and Narona (Ivčević 2003: 161, Fig. 19), and at other sites in Croatia (Šeparović, Uroda 2009: 66, Fig. 138–139). Much the same is true of sites in Slovenia, where a certain number of them have been found (Bavdek et al. 2010: 123). Their widespread use is also attested by examples found in Africa (Gerharz 1987: 107, Fig. 181–197) and many other places (Nađ, Nađ 1964: T. XLIV: 5). The origin of this type is still a rather complex question, given their simple shape, which was used throughout prehistory, antiquity and the Middle Ages, and given too that no wide-ranging synthetic study of the type has yet been conducted.

The fundamental methodological problem when studying this type is its seemingly confusing shape, which leads many experts to classify and treat it solely as clasps or buckles.¹⁴ The same is true of other types, such as penannular and annular buckles or fibulae, for their shape and ease of use meant that they could be used as fibulae (Gechter 1980: 609, Abb. 6; Schwarzhuber 2018: 96–97), but also as clasps and buckles for belts and other sets. This is true of all similar shapes, and is the reason for interpreting their widespread use primarily as hypothetical, leaving open the possibility of a different opinion (Busuladžić 2010: 89), given the diversity of views expressed by so many authors. It is fair to suppose that in the social context, this type, as both annular and penannular buckles or fibulae served a variety of purposes depending on where they were found. Those found in military camps and buildings were probably used as buckles and as part of the

13 Manji broj primjeraka konstatiran je i u Saalburgu (Jacobi 1897: T. LI: 1, 8).

14 Prema stanju u inventarnim knjigama Odjeljenja za arheologiju Zemaljskoga muzeja Bosne i Hercegovine može se konstatirati kako je najveći broj omega kopči-fibula uvršten u kategoriju karičica i kopči. Prema nekim autorima slično stanje je i u Srbiji (Bojović 1983: 70).

13 A few have also been recorded in Saalburg (Jacobi 1897: T. LI: 1, 8).

14 The inventory records of the Archaeology Department of the National Museum of Bosnia and Herzegovina reveal that most omega buckles or fibulae are classified as links and buckles. According to some authors, much the same is true in Serbia (Bojović 1983: 70).

kao fibule, jer su mogli usporedno biti korišteni za pričvršćivanje laganije odjeće, karakteristične za podneblje s blažom klimom. Ovo se posebno može odnositi na omega tip koji je bio razmjerno manjih dimenzija.

Zbunjujuća okolnost je i činjenica da pojedini autori tri tipa predmeta: omega, prstenaste otvorene i zatvorene kopče, odnosno fibule sistematiziraju kao tri varijante istoga tipa, dok ih drugi autori sistematiziraju kao odvojene tipove (Koščević 1991: 64). S obzirom na brojnost omega kopči-fibula u Zemaljskome muzeju Bosne i Hercegovine, može se sa sigurnošću prihvatiti tvrdnja da su na prostorima današnje Bosne i Hercegovine zastupljene u znatnome broju. Riječ je o primjercima koji uglavnom potiču s lokaliteta Mogorjelo, Višići, Lisičići, Konjic, Ilidža, Stolac i Ljubuški (Busuladžić 2010: 192–200).

Prema presjeku tijela kod omega kopči-fibula, koji su predmetom obrade u ovome radu, mogu se primijetiti razlike u dvije varijante.¹⁵ Drugi element koji čini razliku u varijantama je zadebljani kraj tijela. U najvećem broju slučajeva naši primjerci imaju završetak koji ima jedan ili dva prstena na krajevima. Neki primjerci posjeduju završetak u obliku niza sitnih žljebova (Busuladžić 2010: 89). Manje brojna skupina, zastupljena sa samo tri primjerka, su omega kopče-fibule čiji krajevi završavaju kuglasto (Busuladžić 2010: 89). Najmanje brojnu grupu predstavljaju one sa završetkom u obliku žira (Busuladžić 2010: 89). Inače, treba naglasiti da princip tipološke podjele ovih kopči kod nekih autora primarno počiva na osnovi različitih formi završetaka, a koji drugi autori prate ili uvrštavaju u svoj sustav podjela (Feugère 1985: 416–417).

U odnosu na presjek luka kao glavni determinirajući element možemo uočiti dvije varijante:

Varijanta 1 (kat. br. 40; sl. 10: 1)

Primjerci prve varijante karakteristični su po alki koja ima okrugli ili rombični presjek. Veličina ove varijante je uglavnom ujednačena. Svi primjerci iz naše zbirke su brončani. S obzirom na završetak krajeva, prva varijanta ima sva četiri konstatirana oblika: s jednim ili dva prstena na krajevima, niz sitnih žljebova, s kuglastim završecima i oblik žira (Busuladžić 2010: 89).

Varijanta 2 (kat. br. 41; sl. 10: 2)

U drugu varijantu omega kopči-fibula mogu se uvrstiti primjerci koji imaju alku koja je pločastoga presjeka. Ova varijanta ima varijabilniju veličinu i u našoj zbirci su zabilježeni i iznimno veliki primjerci. Kod nekih od ovih omega kopči zabilježeni su i ukrasi, i to na strani koja se usmjeravala na vanjsku stranu. Dekorativni elementi su u vidu različitih točkica, kružića i drugih ornamenata, a koji se javljaju i na drugim lokalitetima (Петковић 2010b: 195, sl. 168). U odnosu na krajeve, druga varijanta posjeduje samo prva dva oblika završetka: s jednim ili dva prstena na krajevima i nizom žljebova (Busuladžić 2010: 90).

belt sets that were an integral and indispensable feature of military equipment. In civilian settlements, especially in warmer climes, they may be regarded as fibulae, for they could be used to fasten the light-weight garments typical of regions with a mild climate. This is especially true of the omega type of relatively small size.

Further confusion is added by the fact that some authors treat three kinds of object – omega, penannular and annular buckles or fibulae – as variants of a single type, whereas others categorise them as distinct types (Koščević 1991: 64). Given the number of omega buckles or fibulae in the National Museum of Bosnia and Herzegovina, it is safe to say that they were very common in the region of present-day Bosnia and Herzegovina. Most were found at Mogorjelo, Višići, Lisičići, Konjic, Ilidža, Stolac and Ljubuški (Busuladžić 2010: 192–200).

Differences in two variants of omega buckle or fibula discussed in this paper may be observed in the cross-section of the frame.¹⁵ Another distinguishing feature is the treatment of the ends of the frame. Most of our specimens end in a single or double coil. Some end in a series of small grooves (Busuladžić 2010: 89). A small group, represented by only three specimens, consists of omega buckles or fibulae with globular ends (Busuladžić 2010: 89). The smallest group consists of those with an acorn-shaped terminal (Busuladžić 2010: 89). It should be noted that the typological classification of these buckles by certain authors is based on the different shapes of the ends, which other authors follow or incorporate into their own classification system (Feugère 1985: 416–417).

As regards the cross-section of the bow as the principal determining feature, two variants may be observed:

Variant 1 (cat. no. 40; Fig. 10: 1)

Examples of the first variant are characterised by the frame, which is circular or rhomboid in cross-section. They are mainly of the same size. All those in our collection are made of bronze. As regards the ends, the first variant displays all four forms, ending in a single or double coil or a series of small grooves, or with a globular or acorn-shaped terminal (Busuladžić 2010: 89).

Variant 2 (cat. no. 41; Fig. 10: 2)

The second variant of omega buckles or fibulae includes those of which the frame is flat in cross-section. These vary in size, and our collection includes some exceptionally large ones. Some of them are decorated on the outer surface, in the form of various dots, circles and other designs, which also occur at other sites (Петковић 2010b: 195, Fig. 168). In this second variant, the ends have either a single or a double coil, or a series of grooves (Busuladžić 2010: 90).

¹⁵ Neki autori, na osnovi primijećenih razlika, omega fibule-kopče dijele u tri tipa (Böhme 1972: 46).

¹⁵ Some authors divide omega fibulae or buckles into three types based on their observable differences (Böhme 1972: 46).

Sl. 11 1 Čapljina – Mogorjelo; 2–3 Japra – Majdanište; 4 Bileća – Panik; 5 Biograci, 6 Bileća – Plana (1–3, 6 snimio: A. Busuladžić; 4–5 prema: Čremošnik 1974)
 Fig. 11 1 Čapljina – Mogorjelo; 2–3 Japra – Majdanište; 4 Bileća – Panik; 5 Biograci, 6 Bileća – Plana (1–3, 6 snimio: A. Busuladžić; 4–5 prema: Čremošnik 1974)

Otvorene prstenaste kopče (kat. br. 42–47; sl. 11: 1–6)

Znatan broj kopči ovoga tipa pohranjen je u Zemaljskome muzeju Bosne i Hercegovine. Ovaj tip, zbog svoga oblika, često se svrstava u prstenaste fibule (Paul 2011: 55–56) ili kopče ovisno o namjeni koja može biti dvojaka (Wiewegh 2003a: 75). Osnovna razlika u odnosu na omega kopče-fibule odnosi se na završetak tijela. Kod omega fibule ili kopče kracizavršavaju s vanjske strane tvoreći oblik grčkoga slova omega, dok su kod prstenastih fibula krajevi

Penannular buckles (cat. nos. 42–47; Fig. 11: 1–6)

A significant number of buckles of this type are kept in the National Museum of Bosnia and Herzegovina. On account of its shape, this type is often classed among penannular fibulae (Paul 2011: 55–56) or buckles, depending on which use is in question (Wiewegh 2003a: 75). The basic difference between these and omega buckles or fibulae lies in the treatment of the ends. In omega fibulae or buckles the ends are coiled or turned outwards, forming

uvijeni u obliku navoja i okrenuti su prema naprijed (Petković 2010a: 222). Žica od koje je kopča-fibula napravljena na krajevima je obrađena u obliku tanje ploče, a zatim više puta savijena (Busuladžić 2010: 91).

Prstenaste kopče-fibule razvile su se iz omega formi. Karakteristične su za 3. i osobito 4. st. (Bojović 1983: 71). Ovo je razdoblje kulminacije procesa romanizacije (o romanizaciji: Baliga 2005: 39–45; Brüggemann 2005: 201–219; Deppmeyer 2005: 57–65; Graen 2005a: 35–39; 2005b: 135–155; Matz 2005a: 65–73; 2005b: 187–201; Rind 2005: 155–169; Rothe 2005a: 1–15; 2005b: 169–181; Schierl 2005a: 73–87; 2005b: 101–135; Schörner 2005a: 25–35; 2005b: 95–101; 2005c: 219–235; 2005d: 253–264; Schmuhl 2005a: 87–95; 2005b: 181–187; Waberisch 2005: 45–57) na prostoru današnje Bosne i Hercegovine.¹⁶

Prstenastim kopčama-fibulama kopčala se odjeća na desnom ramenu, ili je korištena kao dio garniture od kožnoga remena, mada su primijećeni i izuzeci od ovoga pravila. S obzirom na neutralan oblik, koristili su je naporedo i muškarci i žene (Keller 1971: 55). Ovo potvrđuju primjerci koji potječu iz više rimskih provincija. Na osnovi brojnosti može se utvrditi njihova znatna zastupljenost u modi i korištenju u dubini rimske provincije Dalmacije i graničnim južnim područjima provincije Panonije (Busuladžić 2010: 91). Analogije za ovaj tip kopči mogu se konstatirati u Saalburgu (Jacobi 1897: T. LI: 2–3; Böhme 1972: T. 31: 1226–1227; Oldenstein 1976: T. 79: 1056–1057), Augsburgu (Paul 2011: T. 6: C45), Ptuj (Vojmer-Gojković 1997: T. 5: 50/1; Tušek 1997: T. 2: 6/1), sjeverozapadnoj Hrvatskoj (Sokol 1997: Pl. 1: 1–2), Sisku (Koščević 1991: T. XXIV: 352–355; Wiewegh 2003a: 75–84, T. 1–4), istočnoj obali Jadrana (Beg Jerončić, Jerončić 2011: 238, sl. 2), Singidunumu (Bojović 1983: 70–71) kao i drugim lokalitetima (Nađ, Nađ 1964: T. LIV: 5–6).

Kod ovoga tipa mogu se, prema obliku luka, primijetiti tri osnovne varijante.

Varijanta 1 (kat. br. 42–43; sl. 11: 1–2)

Prva, najmnogobrojnija varijanta karakteristična je po romboičnome presjeku luka (Busuladžić 2010: 92).

Varijanta 2 (kat. br. 44–46; sl. 11: 3–5)

Ova varijanta karakteristična je po pločastome luku koji, za razliku od omega formi sa sličnim lukom, ne posjeduje ukrasne elemente (Busuladžić 2010: 92).

Varijanta 3 (kat. br. 47; sl. 11: 6)

Riječ je o najmalobrojnijoj skupini prstenastih oblika koje imaju okrugli presjek luka (Busuladžić 2010: 92).

the shape of the Greek letter omega, while in the case of penannular fibulae, the ends are curved to face forwards (Petković 2010a: 222). The wire of which the buckle or fibulae was made at the ends is processed into a thin plate, which are then bent or folded several times (Busuladžić 2010: 91).

Penannular buckles or fibulae evolved from the omega shape, and are typical of the 3rd and especially the 4th century (Bojović 1983: 71). This period saw the culmination of Romanisation (for Romanisation: Baliga 2005: 39–45; Brüggemann 2005: 201–219; Deppmeyer 2005: 57–65; Graen 2005a: 35–39; 2005b: 135–155; Matz 2005a: 65–73; 2005b: 187–201; Rind 2005: 155–169; Rothe 2005a: 1–15; 2005b: 169–181; Schierl 2005a: 73–87; 2005b: 101–135; Schörner 2005a: 25–35; 2005b: 95–101; 2005c: 219–235; 2005d: 253–264; Schmuhl 2005a: 87–95; 2005b: 181–187; Waberisch 2005: 45–57) in Bosnia and Herzegovina.¹⁶

Penannular buckles or fibulae were used to fasten garments at the right shoulder, or were used as part of the fittings of a leather strap, though exceptions to this have been recorded. They were used by both men and women on account of their neutral shape (Keller 1971: 55), as evidenced by specimens originating from several Roman provinces. Their numbers reveal that they were a common fashion accessory in the hinterland of the Roman province of Dalmatia and the southern frontier regions of the province of Pannonia (Busuladžić 2010: 91). Analogous examples of this type of buckle have been found in Saalburg (Jacobi 1897: T. LI: 2–3; Böhme 1972: T. 31: 1226–1227; Oldenstein 1976: T. 79: 1056–1057), Augsburg (Paul 2011: T. 6: C45), Ptuj (Vojmer-Gojković 1997: T. 5: 50/1; Tušek 1997: T. 2: 6/1), north-western Croatia (Sokol 1997: Pl. 1: 1–2), Sisak (Koščević 1991: T. XXIV: 352–355; Wiewegh 2003a: 75–84, T. 1–4), the eastern Adriatic coast (Beg Jerončić, Jerončić 2011: 238, Fig. 2), Singidunum (Bojović 1983: 70–71) and elsewhere (Nađ, Nađ 1964: T. LIV: 5–6).

This type displays three basic variants depending on the shape of the bow.

Variant 1 (cat. nos. 42–43; Fig. 11: 1–2)

The first and most numerous variant is characterised by the rhomboid cross-section of the bow (Busuladžić 2010: 92).

Variant 2 (cat. nos. 44–46; Fig. 11: 3–5)

This variant is characterised by the flattened bow which, unlike the omega shape with a similar bow, has no decorative features (Busuladžić 2010: 92).

Variant 3 (cat. no. 47; Fig. 11: 6)

This consists of a small number of penannular shape of which the bow is round in cross-section (Busuladžić 2010: 92).

16 Neki autori spuštaju datiranje ovih primjeraka u 1. – 3. st. (Koščević 1991: 65; 1992: 73; Wiewegh 2003a: 77).

16 Some authors date these specimens to the 1st to 3rd century (Koščević 1991: 65; 1992: 73; Wiewegh 2003a: 77).

Sl. 12 1 Konjic – Bjelimići; 2–3 Japra – Majdanište; 4 Doboј – Castrum, 5 nepoznato; 6 Sarajevo – Ilidža; 7 Čapljina – Višići (snimio: A. Busuladžić)

Fig. 12 1 Konjic – Bjelimići; 2–3 Japra – Majdanište; 4 Doboј – Castrum, 5 unknown; 6 Sarajevo – Ilidža; 7 Čapljina – Višići (photo by: A. Busuladžić)

Zatvorene prstenaste kopče (kat. br. 48–54; sl. 12: 1–7)

U posebnu skupinu mogu se svrstati prstenaste kopče-fibule zatvorenoga tipa (Gui 2015: 175–189).¹⁷ Karakteristično za ovaj tip je da se na krajevima prstena nalazi produžetak za otvor trna, i to kod većine primjeraka. Vrh je specifičan po pločastome obliku koji je uglavnom bogatije ukrašen (Busuladžić 2010: 93). Prema nekim autorima, razlog njihove proizvodnje leži u činjenici da je upotreba otvorenoga tipa prstenastih kopči-fibula bila nepraktična, jer je odjeća mogla relativno lako iskliznuti iz obruča. To je bio razlog da je konstruiran produžetak koji je čitavu kopču-fibulu činio zatvorenom (Sellye 1990: 17; Wiewegh 2003a: 77–78).

¹⁷ Literatura ih uglavnom definira kao pojasne kopče.

Annular buckles (cat. nos. 48–54; Fig. 12: 1–7)

Annular buckles or fibulae can be classified in a special group (Gui 2015: 175–189).¹⁷ Characteristic of this type is that most have a pin slot or pin hole. The top of the ring is distinctive for its flattened shape, usually elaborately decorated (Busuladžić 2010: 93). Some authors claim that they were made because penannular buckles or fibulae were somewhat impractical, since a garment could easily slip free from the loop. Adapting the buckle or fibula to a ring shape avoided this (Sellye 1990: 17; Wiewegh 2003a: 77–78).

¹⁷ In the literature they are usually defined as belt buckles.

Datacijski okvir najmlađega tipa prstenastih kopči-fibula može se precizirati od druge polovice 3. st. (Oldenstein 1976: 218–219) do polovice 4. st. (Sellye 1990: 26; Košćević 1991: 65; Wiewegh 2003a: 78; Radman-Livaja 2004: 95, bilj. 560). Jednostavne forme zatvorenih prstenastih kopči za-bilježene su i u kasnome srednjem vijeku (Радишић 2014: 117). Šire analogije koje se mogu dovesti u komparativni kontekst s našim primjercima nalazimo na više mjesta. To se osobito odnosi na prostor mađarskoga dijela Panonije (Sellye 1990: 17–106), Hispanije (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, Fig. 4; 7), Poetovije (Ciglencečki 1993: 511, T. 2: 3) i drugih mjesta u Sloveniji (Križ et al. 2009: 348, 365, 371, sl. 52: 15–16; Bavdek et al. 2010: 124), na Sisak (Wiewegh 2003a: 75–90; 2003b: T. XXVI: 6; Radman-Livaja 2004: T. 43: 291–292; 44: 293–298), Vinkovce (Iskra Janošić 1999: 135), Saalburg (Jacobi 1897: Ll: 4), prostore jadranskoga priobalja (Šeparović, Uroda 2009: 66, sl. 140; Mucić, Kovačević Bokarica 2011: 193, sl. 55) i mnogih drugih mjesta.¹⁸ Broj obrađenih predmeta u Panoniji ukazuje na definiranje četrnaest tipoloških razlika (Sellye 1990: 17–103). Naša zbirka ukazuje na razlike prema kojima bi se moglo precizirati postojanje dvije varijante (Busuladžić 2010: 93).

Varijanta 1 (kat. br. 48; sl. 12: 1)

U ovu varijantu možemo ubrojiti tri primjerka. Osnovne karakteristike koje ih determiniraju kao posebnu varijantu su pločasti presjek tijela, jednostavna izrada produžetka za otvor trna koji nema nikakav ukras, ili se on sastoji od kružne završne pločice (Busuladžić 2010: 93–94). Primjerci slični našim pronađeni su u Sisku (Košćević 1991: T. XXV: 356; Radman-Livaja 2004: T. 43: 291–292; 44: 293–298), Hispaniji (Aurrecochea Fernández 1999a: 187, Fig. 13–14), Njemačkoj (Krüger 2012: 526), više lokaliteta u Sloveniji (Bavdek et al. 2010: 124) i drugim lokalitetima (Nađ, Nađ 1964: T. XLIV: 3; Oldenstein 1976: T. 79: 1059).

Varijanta 2 (kat. br. 49–50; sl. 12: 2–3)

Element koji je odvoja u posebnu varijantu prvenstveno se odnosi na bogatije ukrasno izveden produžetak za otvor trna. S donje strane tijelo je pločasto, dok je gornja strana trokutastoga ili polukružnoga presjeka. U nekim slučajevima na gornjoj površini postoje i dekorativni ukrasni elementi. U našoj zbirci postoje četiri takva primjerka (Busuladžić 2010: 94). Bogato ukrašen produžetak za otvor trna koji bi se mogao staviti u korelaciju s našim kopčama-fibulama predstavljaju primjerci iz Siska (Košćević 1991: T. XXV: 357), istočne obale Jadrana (Mucić, Kovačević Bokarica 2011: 193, sl. 55), Njemačke (Böhme 1972: T. 31: 1232; Krüger 2012: 526) i drugih lokaliteta (Oldenstein 1976: T. 79: 1060).

Varijanta 3 (kat. br. 51–54; sl. 12: 4–7)

U ovu varijantu mogu se ubrojiti jednostavni primjerci bez bilo kakvih ukrasnih detalja, ali i bez bilo kakvih rješenja koja posjeduju oblike vrata u dijelu alke. Ovi primjerci

The latest type of annular buckle or fibula dates from the second half of the 3rd century (Oldenstein 1976: 218–219) to the mid 4th century (Sellye 1990: 26; Košćević 1991: 65; Wiewegh 2003a: 78; Radman-Livaja 2004: 95, note 560). Simple annular buckles have also been recorded in the late Middle Ages (Радишић 2014: 117). More broadly analogous examples providing a comparative context for our specimens have been found in several places, particularly in the Hungarian region of Pannonia (Sellye 1990: 17–106), Hispania (Aurrecochea Fernández 1999a: 170, Fig. 4; 7), Poetovio (Ciglencečki 1993: 511, T. 2: 3) and elsewhere in Slovenia (Križ et al. 2009: 348, 365, 371, Fig. 52: 15–16; Bavdek et al. 2010: 124), Sisak (Wiewegh 2003a: 75–90; 2003b: T. XXVI: 6; Radman-Livaja 2004: T. 43: 291–292; 44: 293–298), Vinkovci (Iskra Janošić 1999: 135), Saalburg (Jacobi 1897: Ll: 4), the Adriatic coast (Šeparović, Uroda 2009: 66, Fig. 140; Mucić, Kovačević Bokarica 2011: 193, Fig. 55) and many other places.¹⁸ A number of these from Pannonia that have been studied suggests fourteen typological differences (Sellye 1990: 17–103). Our collection displays differences suggesting the existence of two variants (Busuladžić 2010: 93).

Variant 1 (cat. no. 48; Fig. 12: 1)

Three specimens belong to this variant. Their basic distinguishing characteristics are the body, which is flat in cross-section, and the simple treatment of the pin hole, which is completely plain or consists of circular terminal platelets (Busuladžić 2010: 93–94). Examples similar to ours have been found in Sisak (Košćević 1991: T. XXV: 356; Radman-Livaja 2004: T. 43: 291–292; 44: 293–298), Hispania (Aurrecochea Fernández 1999a: 187, Fig. 13–14), Germany (Krüger 2012: 526), several sites in Slovenia (Bavdek et al. 2010: 124) and elsewhere (Nađ, Nađ 1964: T. XLIV: 3; Oldenstein 1976: T. 79: 1059).

Variant 2 (cat. nos. 49–50; Fig. 12: 2–3)

The principal feature distinguishing this as a separate variant is the elaborately decorated extension for the pin hole. The body is flat on the underside and triangular or semi-circular in cross-section on the outside. In some cases the outer side is decorated. Our collection has four such specimens (Busuladžić 2010: 94). The elaborately decorated extension for the pin hole which could be associated with our buckles or fibulae is present on specimens from Sisak (Košćević 1991: T. XXV: 357), the eastern Adriatic (Mucić, Kovačević Bokarica 2011: 193, Fig. 55), Germany (Böhme 1972: T. 31: 1232; Krüger 2012: 526) and elsewhere (Oldenstein 1976: T. 79: 1060).

Variant 3 (cat. nos. 51–54; Fig. 12: 4–7)

This variant consists of simple examples with no decorative details and also lacking any suggestion of a neck

¹⁸ Problem preciziranja namjene, koje su često predstavljane kao pojasne kopče, posebno je izražen za ovaj tip (Radman-Livaja 2004: 95).

¹⁸ The problem of determining their use, usually presented as belt buckles, is particularly marked in the case of this type (Radman-Livaja 2004: 95).

Sl. 13 1 Posušje – Gradac; 2 Travnik – Bila; 3 Mostar – Cim (1–2: snimio: A. Busuladžić; 3: prema: Anđelić 1974)

Fig. 13 1 Posušje – Gradac; 2 Travnik – Bila; 3 Mostar – Cim (1–2 photo by: A. Busuladžić; 3 after: Anđelić 1974)

su vrlo jednostavnih formi alke koji u nekim situacijama posjeduju bradavičasta izbočenja. Slične analogije možemo konstatirati na rimskim lokalitetima (Oldenstein 1976: T. 79: 1048–1055).

Atipične kopče (kat. br. 56–57; sl. 13: 1–3)

Posebnu grupu kopči čine primjerci koji prema načinu izrade i obliku odstupaju od ustaljenih primjera. Navedeni primjerci su bogatije ukrašeni. Kod jednoga primjerka (kat. br. 55; sl. 13: 1) postoje izbočine na obruču u vidu polukruglih izraslina. S donje strane kopče su utori koji su služili za postavljanje poprečne grede.

Drugi primjerak, iz Bile kod Travnika, po svim elementima vrlo je neuobičajen (kat. br. 56; sl. 13: 2). Kopča je bogatije izrađena, s ukrasnim okovom u obliku stiliziranoga floralnog ukrasa. Okov je u manjoj mjeri udubljen po sre-

on the frame. These specimens have a very simple frame with protuberances in some cases. Analogous examples have been found at Roman sites (Oldenstein 1976: T. 79: 1048–1055).

Atypical buckles (cat. nos. 56–57; Fig. 13: 1–3)

Buckles that are distinct in workmanship and shape from the established categories form a separate group. These are more elaborately decorated. One such (cat. no. 55; Fig. 13: 1) has semi-circular protuberances on the loop, and grooves on the underside of the buckle where cross bars were set.

Another specimen, from Bila near Travnik, is extremely unusual in every way (cat. no. 56; Fig. 13: 2). The buckle is of elaborate workmanship, with a decorative chape in the form of a stylised floral design. The chape has a slight cen-

dini, prema čemu se može definirati kao kasnoantička kopča s alkom oblika slova B. Unutarnji dio kopče ima otvor u obliku slova T. Prema dostupnoj literaturi, nema adekvatnih analogija ovim primjerima. Najvjerovatnije ih možemo datirati u razdoblje kasne antike od 4. do 6. st. U prilog ovoj dataciji, iako vrlo uvjetno, možemo spomenuti i poznatu zlatnu ogrlicu iz Turbeta kod Travnika. Riječ je o dokazanome bizantskom primjerku s lokaliteta kršćanske bazilike u Turbetu (Maslač 1932: 31–33), a pronađen je u blizini naše kopče. Iako na razini hipotetičkoga možemo pretpostaviti da je jednokratni bizantski utjecaj kroz pojedinca ili manju skupinu ljudi mogao biti prisutan i na ovome prostoru.

Treći primjerak pronađen je na lokalitetu Cim kod Mostara (kat. br. 57; sl. 13: 3), a već iz činjenice da je pronađen na lokalitetu kršćanske bazilike ide u prilog kasnoantičkoj dataciji (Anđelić 1974: 183). Neobičan oblik koji pokazuje okov s nizom kružnih profilacija te alkom koja je nepravilnoga oblika upućuje da pripada ovoj skupini.

ZAKLJUČAK

Kada se promatra osnovna funkcija ovih predmeta, može se dati opći zaključak da je najvažniji dio pojasne garniture predstavljala kopča, koja je i bila nosilac funkcije predmeta. Kopča je omogućavala zatvaranje. Kopče su se u najvećem broju slučajeva sastojale od alke i trna, mada su konstatirani i primjerci koji nisu imali ove dijelove. U takvim slučajevima sistemom provlačenja jedne alke kroz drugu je vršeno zakopčavanje. U drugim tipovima garnitura zakopčavanje je vršeno uz pomoć provlačenja prorezanih krajeva remena kroz prstenastu ili kvadratnu kopču, nakon čega su kopčani za dugmad. U ovu vrstu kopči se svrstavaju i nalazi koji su služili za vješanje bodeža (Schönauer 2001: 410). U zbirkama Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine i Muzeja Hercegovine u Mostaru pohranjeno je trinaest tipova kopči različitih tipoloških odrednica. Riječ je o 131 primjeraku: kopče u obliku pelte bez šarnira, kopče u obliku pseudo pelte bez šarnira, kopče četverokutnoga oblika bez šarnira, kopče u obliku slova D i B, kasnoantičke kopče ovalne alke, s alkom pravokutnoga oblika, s alkom ukrašenom životinjskim glavama, kopče Aquileia/rovašenoga tipa, omega kopče,¹⁹ otvorene i zatvorene prstenaste kopče te atipične kopče.

Najveći dio njih se datira u razdoblje razvijene i kasne antike, a kod nekih primjera datacijski okvir se pomjera i do seobe naora i ranoga srednjeg vijeka. Ovo ne treba začuditi. Razdoblje koje je nastupilo nakon kraha rimske države nije prekinulo kontinuitet, nego su se utjecaji međusobno preplitali i nadopunjavali. Iako su pojedini elementi, pa tako i kopče dokazano bili specifikum pojedinih etničkih zajednica i društvenih skupina, nije isključeno istovremeno korištenje različitih tipova, ili korištenje različitih primjerala od pripadnika raznih etničkih skupina, pogotovo što se radi o upotrebnim predmetima.

tral indent, suggesting it could be defined as a late Antique buckle with a B-shaped chape. The inside of the buckle has a T-shaped opening. The available literature provides no adequate analogy for these examples, which can probably be dated to the late Antiquity, 4th to 6th century. In support of this dating, however speculative, we may mention the famous gold necklace from Turbe near Travnik, a known Byzantine artefact from the Christian basilica in Turbe (Maslač 1932: 31–33), which was found near our buckle. Hypothetically, there may have been a short-lived Byzantine influence there, from an individual or small group of people.

The third example was found at Cim near Mostar (cat. no. 57; Fig. 13: 3), and the very fact that it was found at the site of a Christian basilica suggests that it dates from late Antiquity (Anđelić 1974: 183). The unusual shape of the chape, with a series of circular mouldings, and the irregularly shaped frame, suggest that it belongs with this group.

CONCLUSION

Considering what these objects were used for, the general conclusion is that the buckle was the most important part of belt sets, without which the belt could not be fastened. Most buckles consist of a frame and a pin, though some did not. In those cases, properly called clasps, the buckle was fastened by fitting one frame into another. In another type, the belt was fastened by drawing the slit ends of the strap through an annular or square buckle and then attaching them with buttons. Buckles from which a dagger was hung were of that kind (Schönauer 2001: 410). The collections of the National Museum of Bosnia and Herzegovina and the Museum of Herzegovina in Mostar contain thirteen different types of buckle, a total of 131 specimens: pelta-shaped hingeless buckles; pseudo pelta-shaped hingeless buckles; rectangular hingeless buckles; D-shaped and B-shaped buckles; late Antique buckles with an oval frame, a rectangular frame, or a frame decorated with animal heads; buckles of Aquileia/notched type; omega buckles;¹⁹ penannular and annular buckles; and atypical buckles.

Most of them date from developed and late Antiquity, with some later, from Migration period and the early Middle Ages. This is not surprising, for the period following the fall of the western Roman Empire did not represent a complete rupture, but rather various influences which were intermingled and complemented each other. Though some elements, including buckles, have been identified as specific to certain ethnic communities and social groups, it is quite possible that different types were used concurrently, or used by the members of different ethnic groups, especially in the case of items of practical use.

Analysis of the map of their distribution (map 1) reveals that their greatest concentration was in the south, in Herzegovina, in direct contact with the eastern Adriatic.

19 Omega, otvorene i zatvorene prstenaste kopče su u većem djelu kataloški obrađene u drugome radu (Busuladžić 2010: 192–208).

19 Omega, penannular and annular buckles have mainly been discussed in another paper (Busuladžić 2010: 192–208).

+ Kopča u obliku pelte bez šarnira /
Pelta-shaped hingeless buckles * Kopča u obliku pseudopelte bez šarnira /
Pseudopelta-shaped hingeless buckles ★ Kopča četverokutnoga oblika bez šarnira /
Square hingeless buckles — Kopče u obliku slova D / D-shaped buckles ○ Kasnoantičke kopče s alkom u obliku slova B /
Late Antique buckles with B-shaped frame □ Kasnoantičke kopče ovalne alke /
Late Antique buckles with oval frame | <ul style="list-style-type: none"> □ Kasnoantičke kopče s alkom pravokutnoga oblika /
Late Antique buckles with rectangular frame △ Kasnoantičke kopče s alkom ukrašenom životinjskim
glavama / Late Antique buckles with animal-head
decoration on the frame ▽ Kopče Aquileia/rovašeni tip /
Buckles of the Aquileia-type/notched type ◐ Omega kopče / Omega buckles ▣ Otvorene prstenaste kopče / Penannular buckles ∞ Zatvorene prstenaste kopče / Annular buckles ▲ Atipične kopče / Atypical buckles |
|--|--|

Karta 1 Rasprostranjenost antičkih kopči na prostoru Bosne i Hercegovine (izradio: A. Busuladžić)
 Map 1 Distribution of buckles from antiquity at the territory of Bosnia and Herzegovina (made by: A. Busuladžić)

Kada analiziramo kartu rasprostranjenosti (karta 1), može se konstatirati da je najveća koncentracija ipak bila na samome jugu, na području Hercegovine, koja se neposredno naslanjala na prostor istočne obale Jadrana. I u unutrašnjosti kopče su pronađene na dokazanim rimskim lokalitetima poput naselja Aquae S... kod Sarajeva, Col... Ris... kod Rogatice, velikog metalurškoga pogona Japra – Majdanište, Stoca te nizu istraženih rimskih vila poput Lisičića kod Konjica, Panika kod Bileće, Višića kod Čapljine, Stupa kod Sarajeva, niza lokaliteta na području općine Ljubuški. Na posebnom mjestu treba istaknuti lokalitet Mogorjelo koji je kao utvrđena vila castrum mogla služiti i kao improvizirani vojni defanzivni objekat gdje je konstatirano čak osam tipova s čak 46 primjeraka. Upravo analiza karte rasprostranjenosti ukazuje da su područja koja su gravitirala tokovima velikih rijeka Neretve, Drine, Une, Vrbasa, Bosne, praktično i bila prostori životnih procesa u antičko, kasnoantičko i ranosrednjovjekovno doba, a koji su uključivali i korištenje ove vrste materijala. U kontekstu prostora provincija Dalmacije i Panonije, može se pretpostaviti da su radionice za izradu ovih predmeta mogle biti i na prostoru većih urbanih centara, poput Siscije, Salone, Narone, Viminacijuma, Singidunuma, Murse, Cibala, odakle su pojasne garniture, odnosno u ovome slučaju kopče mogle dolaziti i do područja koji je predmetom ovoga rada.

Poseban segment koji ovdje treba spomenuti je kronološki problem. Mnogi od navedenih predmeta mogu se datirati u razdoblje od 1. st. čak i od predrimskoga doba, pa sve do doba seobe naroda, odnosno ranoga srednjeg vijeka. Mnogobrojna sačuvana pisana vrela, ali i rezultati arheoloških istraživanja ukazuju na konfuzno stanje u razdoblju već od 4. st. Nadiranje mnogih naroda, ugroza granica Rimskoga Carstva, podjela Carstva na dva dijela, uzrokovali su u nekim slučajevima i tektonske društvene, kulturne, etničke i vojne promjene. Već od cara Dioklecijana država opstaje na autoritetu Dioklecijanove ličnosti. Već njegovom abdikacijom 305. godine otpočinje nemilosrdna borba za vlast. Dešavaju se međuvladarski sukobi i bitke poput bitke na Mulvijskom mostu kod Rima 312. godine i kod Cibala 314. godine. U jednom trenutku istovremeno je bilo proglašeno čak šest careva. Prostor današnje Bosne i Hercegovine je u tim previranjima često ostao pošteđen jer je predstavljao planinsku, negostoljubivu zemlju, koju je zaobišao interes različitih grupa. U borbi za prevlast dolazi do katastrofalnih odluka pojedinih vladara da trenutno omogućе ulazak barbarskih plemena na teritorij Carstva. To su gotovo po pravilu u početku upravo bile periferije, odnosno područja na granicama države gdje su se ta plemena naseljavala. Već od druge polovice 4. st. dolazi do znatne provale barbara. Na granice Carstva provaljuju Goti (o Gotima: Wolfram 1992), Sarmati, Kvadi, Alani, Huni, Vandali, Markomani. Oni osvajaju, pustoše, pale i pljačkaju područje Skitije, Trakije, Makedonije, Dardanije, Dakije, Tesalije, Ahaje, Epira, Dalmacije i posebno Panonije. Zabilježeno je da 375. godine Huni provaljuju u Panoniju, a istovremeno Zapadni Goti idu prema području donjega Dunava, kada pljačkaju Mursu 378. godine (Basler

Buckles have also been found in known Roman sites in the hinterland, such as Aquae S... near Sarajevo, Col... Ris... near Rogatica, the great metal-working site of Japra-Majdanište, and Stolac, as well as at a number of Roman villas such as Lisičići near Konjic, Panik near Bileća, Višići near Čapljina, Stup near Sarajevo, and severa; sites in Ljubuški municipality. Of particular note is the famous site of Mogorjelo, which as a fortified villa castrum could also have served as an improvised military defence facility; there, no fewer than 42 specimens falling into eight types have been found. Analysis of the map of distribution reveals that the areas gravitating towards major rivers – the Neretva, Drina, Una, Vrbas and Bosna – were the locus of much activity in Antiquity, late Antiquity and the early Middle Ages, and that objects of this kind were used there. In the context of the provinces of Dalmatia and Pannonia, it is likely that workshops where these objects were produced were located in major urban centres such as Siscia, Salona, Narona, Viminacium, Singidunum, Mursa and Cibalae, from which belt sets and strap fittings, including buckles, could have reached the area which forms the subject of this paper.

The problem of chronology is another issue that should be mentioned here. Many of these buckles may be dated to the 1st century or even to the pre-Roman period, while others are of later date, right through to the Migration period and early Middle Ages. Numerous surviving written sources, as well as the archaeological evidence, attest to the state of disarray that prevailed in the 4th century and later. Invasions by several peoples, the threat to the frontiers of the Roman Empire, and the division of the Empire into two, caused in some instances tectonic social, cultural, ethnic and military changes. It was the personal authority of the Emperor Diocletian that held the empire together, and his abdication in 305 was followed by a ruthless power struggle, with rival leaders clashing, as at the battle of the Milvian Bridge near Rome in 312, and at Cibalae in 314. This reached such a point that no fewer than six emperors were proclaimed at the same time. The area of present-day Bosnia and Herzegovina was largely spared these upheavals, for as a mountainous, inhospitable region, it was of little or no interest to these rival groups. The power struggle led to the disastrous decision by certain rulers to allow barbarian tribes to enter the Empire, at first almost invariably in the frontier regions where these tribes were living. By the second half of the 4th century several barbarian groups had made serious inroads. Goths (for whom see Wolfram 1992), Sarmatians, Quadi, Alans, Huns, Vandals and Marcomanni conquered, laid waste, burned and looted Scythia, Thrace, Macedonia, Dardania, Dacia, Thessaly, Achaëa, Epirus, Dalmatia and, in particular, Pannonia. The Huns invaded Pannonia in 375, and at the same time the Visigoths made their way towards the lower Danube, where they looted Mursa in 378 (Basler 1972: 9–20). The Goths split into two groups, north and south respectively of the Danube; most of the Ostrogoths remained under the Huns (Heather 2008: 95–166), while the larger group of Visigoths crossed over the frontier of the Empire, and entered into a federa-

1972: 9–20). Podjelivši se na one locirane sjeverno i južno od Dunava, većina Ostrogota je ostala pod Hunima (Heather 2008: 95–166), dok je veća skupina Vizigota prešla unutar granica Carstva, stvorivši odnos federata s carskom vlašću (Šunjić 2003: 29–34). Već sredinom 5. st., točnije 441. i 447. godine Huni pustoše Balkan pod Atilom (Wolfram 1992: 85–89), a u hunskim redovima sigurno je moralo već tada biti i izvjestan broj Ostrogota (Šunjić 2003: 218–219). Vizigoti pod Alarikom nasilno prelaze preko Ilirika i Italije (Wolfram 1992: 117–172). Smrću cara Teodosija, prijatelja Gota, 395. godine novoizabrani vizigotski vođa Alarik devastira Balkan (Šunjić 2003: 35–36) okrenuvši se naposljetku prema Italiji (Šunjić 2003: 36–41). S druge strane, Ostrogoti u vrlo oscilirajućem odnosu prema rimskoj vlasti od federata saveznika do otvorenih pobunjenika lociraju se od Niša i doline Vardara, Soluna, pa do Makedonije, Epira, Mezije i Donje Mezije, u zadnjim desetljećima 5. st. (Šunjić 2003: 108–111). Do početka 6. st. ništa nije ukazivalo na ozbiljniju pojavu novoga naroda – Langobarda (Đakon 2010). Oko 546. godine Langobardi naseljavaju dijelove Panonije i Norika i to u predjelima desno od rijeke Drave u današnjoj Hrvatskoj, točnije Slavoniji. Kao saveznici Bizanta, Langobardi su štitili interese Carigrada (Mango 2004: 19–37; Saris 2004: 37–89) i dolazili su u direktne sukobe s Gepidima koji su se nalazili na području Srijema. Konačni rezultat uništenja gepidske države bio je nekontrolirani upad Avara koji su za sobom povlačili i potčinjene germanske i slavenske narode. U takvim okolnostima, našavši se između Bizanta i Avara, Langobardi odlučuju preći u Italiju (Šunjić 2003: 235–236).

Imajući u vidu ovako složene i vrlo često kaotične odnose koji su vladali na Balkanskoj poluotoku u periodu od 4. do 6. st., pojava i korištenje kopči kao dijelova pojasnih garnitura, zatim lokaliteti pronalaska, njihova disperzija, ukazuju upravo na dinamična stanja koja često nisu bila rezultat sustavnih odnosa, nego svakodnevnih improvizacija. Naime, iako se generalno za mnoge primjere kopči može s većom ili manjom sigurnošću utvrditi i etničko porijeklo proizvodnje, sam kontekst na pojedinim lokalitetima ili čak potpuni izostanak konteksta ne ostavlja prostor za precizniju argumentaciju. U prilog iznesenom možemo upravo promatrati i neke od lokaliteta gdje su pronađene neke od kopči prezentiranih u ovome radu. Riječ je o vilama u Mogorjelu, Višićima i Paniku gdje je dokazan arheološki materijal – keramika i metalni predmeti, ognjišta, suhozid i grobovi iz doba seobe naroda pa sve do 8. st. (Busuladžić 2011b: 142–144), zbog čega se barem na razini hipotetičkog ova vrsta predmeta može interpretirati i u kontekstu prisustva novodoseljenoga etničkog elementa. S druge strane, neki od objekata u kojima su pronađene kopče, poput vila na Stupu (Busuladžić 2011b: 159), Lisičićima (Busuladžić 2011b: 156–158), nizu lokacija u Ljubuškom (Busuladžić 2011b: 151–152), ili urbanoga naselja Aquae S... (Busuladžić 2011b: 158–159), Col.....Ris....., Stolac (Busuladžić 2011b: 152–153), Japra – Majdanište (Busuladžić 2011b: 165–166), ne ukazuju na bilo kakvo drugo prisustvo osim rimskoga, što istovremene i istovjetne tipološki definirane

tion with the imperial authorities (Šunjić 2003: 29–34). In the mid 5th century, specifically in 441 and 447, the Huns under Attila laid waste the Balkans (Wolfram 1992: 85–89), and there were no doubt a number of Ostrogoths in the Hunnic ranks (Šunjić 2003: 218–219). The Visigoths, under Alaric, forcibly crossed Illyricum and Italy (Wolfram 1992: 117–172). In 395, following the death of the Emperor Theodosius, a friend of the Goths, the newly elected Visigothic leader Alaric devastates the Balkans (Šunjić 2003: 35–36) before turning his attentions to Italy (Šunjić 2003: 36–41). The Ostrogoths, on the other hand, vacillating in their relations with the Roman authorities from a federation of allies to open rebellion, took up position from Niš and the Vardar valley and Solun to Macedonia, Epirus, Moesia and Lower Moesia in the final decades of the 5th century (Šunjić 2003: 108–111). In the early 6th century nothing suggested a stronger presence of a new people, the Langobards (Đakon 2010), until around 546 they settled parts of Pannonia and Noricum, in the regions to the right of the Drava river and present-day Croatia, more precisely Slavonia. As allies of Byzantium, the Langobards protected the interests of Constantinople (Mango 2004: 19–37; Saris 2004: 37–89), and came into direct conflict with the Gepids, who inhabited the Srijem region. The end result of the destruction of the Gepid state was the unstoppable advance of the Avars, and with them the Germanic and Slavonic peoples they had subjugated. Caught between Byzantium and the Avars, the Langobards opted to move into Italy (Šunjić 2003: 235–236).

Given the highly complex and often chaotic relations prevailing in the Balkan peninsula from the 4th to the 6th century, the presence and use of buckles as part of belt sets, the sites where they are found, and their distribution, all attest to rapidly changing circumstances, often the result not of systematic relations, but of day-to-day improvisation. Though it is often possible to determine with more or less certainty the ethnic origin and production of many buckles, the context of certain sites or the complete absence of context makes accurate identification difficult or impossible. A consideration of some of the sites at which the buckles presented in this paper were found corroborates this. The sites in question are villas in Mogorjelo, Višići and Panik, where proven archaeological material – pottery and metal artefacts, hearths, dry walling and graves dating from the Migration period to the 8th century (Busuladžić 2011b: 142–144) – allow for these buckles, at least hypothetically, to be interpreted in the context of newly settled ethnic groups. On the other hand, some of the sites where buckles have been found, such as the villa at Stup (Busuladžić 2011b: 159), Lisičići (Busuladžić 2011b: 156–158), several sites in Ljubuški (Busuladžić 2011b: 151–152), or the urban settlements of Aquae S... (Busuladžić 2011b: 158–159), Col.....Ris....., Stolac (Busuladžić 2011b: 152–153), and Japra – Majdanište (Busuladžić 2011b: 165–166), show no sign of any presence other than Roman, which thus places contemporary and typologically identical buckles firmly in the context of

kopče stavlja u kontekst rimskoga kulturnog kruga. Ovo samo ukazuje na kompleksnost i tešku raščlanjenost odnosa koji su vladali među različitim elementima društva kasne antike i ranoga srednjeg vijeka na brdskoplaninskoj i poprilično nepristupačnom prostoru unutrašnjosti rimske provincije Dalmacije.

KATALOG²⁰

Kopče oblika pelte bez šarnira

1. Inv. br. 143 (sl. 1: 1). Lokalitet: Stolac. Opis: okovna pločica ovalnoga oblika ukrašena je u tehnici proboja. Bronca. Dimenzije: dužina 4 cm; širina 3 cm. Objavljeno: Fiala 1895: 371, T. II: 7; 1897a: 169, T. LXVI: 7; Košćević 1991: 67.

Kopče u obliku pseudopelte bez šarnira

2. Inv. br. 5749 (sl. 2: 1). Lokalitet: Japra – Majdanište. Opis: kopča s jednim pravokutnim propustom i drugim koji je ovalan. Bronca. Dimenzije: dužina 5,5 cm; širina 3,7 cm. Objavljeno: Basler 1977: T. VII: 6.

Kopče četverokutnoga oblika bez šarnira

3. Inv. br. 6454 (sl. 3: 1). Lokalitet: Breza. Opis: Kvadratna kopča. Bronca. Dimenzije: dužina 2,6 cm.

4. Inv. br. 3642 (sl. 3: 2). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Kvadratna kopča. Bronca. Dimenzije: dužina 3,6 cm; širina 3,5 cm.

Kopče oblika slova D

5. Inv. br. 229 (sl. 4: 1). Lokalitet: Posušje – Gradac. Opis: Kopča oblika slova D. Nedostaje dio osnove od trna. Bronca. Dimenzije: visina 4,1 cm; širina 3,0 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 268, sl. 61.

6. Inv. br. 457 (sl. 4: 2). Lokalitet: Rogatica. Opis: Kopča oblika slova D, s oštećenim okovom. Bronca. Dimenzije: dužina 3,8 cm; širina 3,1 cm. Objavljeno: Fiala 1897b: 261, T. LXVIII: 4.

7. Inv. br. 3655 (sl. 4: 3). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Mala kopča oblika slova D, na rubu ima ornamente u vidu ureza. Bronca. Dimenzije: visina 1,6 cm; širina 1 cm.

8. Inv. br. 5744 (sl. 4: 4). Lokalitet: Japra – Majdanište. Opis: Mala kopča oblika slova D, zaobljenih užih strana, ovalnoga presjeka i s iskucanom iglom. Na krajevima kopče prema poprečnoj gredi vidljiva dva zadebljanja. Bronca. Dimenzije: visina 3,2 cm; širina 1,5 cm. Objavljeno: Basler 1977: T. VII: 9.

9. Inv. br. 1945 (sl. 4: 5). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Dio kopče od uskoga remena. Bronca. Dimenzije: visina 3,5 cm.

10. Inv. br. 1310 (sl. 4: 6). Lokalitet: Travnik – Turbe. Opis: Kopča oblika slova D. U gornjem dijelu kopče poprečna greda. Bronca. Dimenzije: širina 3,1 cm.

the Roman cultural circle. This merely highlights the complexity and difficulty of analysing the relations between the various social elements in late Antiquity and the early Middle Ages in the mountainous and somewhat inaccessible hinterland of the Roman province of Dalmatia.

CATALOGUE²⁰

Pelta-shaped hingeless buckles

1. Inv. no. 143 (Fig. 1: 1). Site: Stolac. Description: oval chape with pierced decoration. Bronze. Dimensions: length 4 cm; width 3 cm. Published: Fiala 1895: 371, Pl. II: 7; 1897a: 169, Pl. LXVI: 7; Košćević 1991: 67.

Pseudopelta-shaped hingeless buckles

2. Inv. no. 5749 (Fig. 2: 1). Site: Japra – Majdanište. Description: buckle with one rectangular loop and one oval. Bronze. Dimensions: length 5.5 cm; width 3.7 cm. Published: Basler 1977: Pl. VII: 6.

Square hingeless buckles

3. Inv. no. 6454 (Fig. 3: 1). Site: Breza. Description: Square buckle. Bronze. Dimensions: length 2.6 cm.

4. Inv. no. 3642 (Fig. 3: 2). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Square buckle. Bronze. Dimensions: length 3.6 cm; width 3.5 cm.

D buckles

5. Inv. no. 229 (Fig. 4: 1). Site: Posušje – Gradac. Description: D-shaped buckle. Part of the pin base missing. Bronze. Dimensions: height 4.1 cm; width 3.0 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 61.

6. Inv. no. 457 (Fig. 4: 2). Site: Rogatica. Description: D-shaped, with damaged chape.

Bronze. Dimensions: length 3.8 cm; width 3.1 cm. Published: Fiala 1897b: 261, Pl. LXVIII: 4.

7. Inv. no. 3655 (Fig. 4: 3). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Small D-shaped buckle, ornaments in the form of incisions on the edge. Bronze. Dimensions: height 1.6 cm; width 1 cm.

8. Inv. no. 5744 (Fig. 4: 4). Site: Japra – Majdanište. Description: Small D-shaped buckle, rounded shorter sides, oval in section, with embossed pin. Two bulges at the ends of the buckle next to the bar. Bronze. Dimensions: height 3.2 cm; width 1.5 cm. Published: Basler 1977: Pl. VII: 9.

9. Inv. no. 1945 (Fig. 4: 5). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Part of a buckle from a narrow belt. Bronze. Dimensions: height 3.5 cm.

10. Inv. no. 1310 (Fig. 4: 6). Site: Travnik – Turbe. Description: D-shaped buckle with crossbar towards the top. Bronze. Dimensions: width 3.1 cm.

20 Sve kopče obrađene u ovome radu pohranjene su u Zemaljskom muzeju Bosne i Hercegovine, osim jednoga primjerka (sl. 13: 3) koji se nalazi u Muzeju Hercegovine u Mostaru.

20 All the buckles described in this paper are kept in the National Museum of Bosnia and Herzegovina, except one (Fig. 13: 3) which is kept in the Museum of Herzegovina in Mostar.

11. Inv. br. 2104 (sl. 4: 7). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Kopča oblika slova D, za užu remen. Željezo. Dimenzije: širina 4,4 cm.

Kasnoantičke kopče s alkom u obliku slova B

12. Inv. br. 136 (sl. 5: 1) Lokalitet: Ljubuški – Gorica. Opis: Kopča oblika slova B, s četvrtastim okovom koji na sebi ima slabije vidljive ornamente floralnoga karaktera. Bronca. Dimenzije: dužina 6 cm; visina 4,6 cm. Objavljeno: Patsch 1900: 317, sl. 14; 1902: 79, sl. 15.

13. Inv. br. 2761 (sl. 5: 2). Lokalitet: Bosanska Krupa – Glodina, Donja Ivanjska. Opis: Pojasna kopča oblika slova B. Okov kružnoga oblika, s dvije zakovice za pričvršćivanje. Bronca. Dimenzije: dužina 4,4 cm; širina 3,8 cm.

14. Inv. br. 960 (sl. 5: 3). Lokalitet: Bosna i Hercegovina. Opis: Kopča oblika slova B, bez okova. Bronca. Dimenzije: visina 4 cm.

15. Inv. br. 940 (sl. 5: 4). Lokalitet: Bosna i Hercegovina. Opis: Kopča s obručem i okovnom pločicom polukružnoga oblika. Rubovi pločice ukrašeni su dvostrukim nizom sitnih slabo vidljivih točkica. Na pločici su tri otvora za zakovice. Trn nedostaje. Bronza. Dimenzije: visina 3,6 cm; širina 3,5 cm. Objavljeno: Miletić 1963: 34.

Kasnoantičke kopče ovalne alke

16. Inv. br. 137 (sl. 6: 1). Lokalitet: Ljubuški – Gorica. Opis: Kopča ovalnoga obruča poligonalnog presjeka s pravokutnom pločicom okova čiji je gornji dio ukrašen urezanim linijama i plastičnim pelta-motivom. Trn lako izvijen. Bronza. Dimenzije: dužina 5 cm; širina 3,4 cm. Objavljeno: Patsch 1900: 318, sl. 15; 1902: 80, sl. 16; Košćević 1991: 67.

17. Inv. br. 893 (sl. 6: 2). Lokalitet: Vid – Narona. Opis: Karika kopče ovalne alke. Sačuvan trn i kopča. Dimenzije: dužina 5 cm; visina 3,7 cm.

18. Inv. br. 3388 (sl. 6: 3). Lokalitet: Donji Vakuf – Oborci. Opis: Kopča masivnijega obruča s iglom. Poprečna greda tanja od kopče. Bronca. Dimenzije: visina 2,6 cm; širina 1,3 cm. Objavljeno: Miletić 1963: 44.

19. Inv. br. neinventarizirano (sl. 6: 4). Lokalitet: Nepoznato. Opis: Kopča masivnijega obruča s iglom. Poprečna greda tanja od kopče. Bronca. Dimenzije: visina 2,7 cm; širina 1,4 cm.

20. Inv. br. 265 (sl. 6: 5). Lokalitet: Stolac. Opis: Kopča s obručem i okovom u vidu lučne spirale polukružnoga presjeka sastavljenim šarnirom. Na okovu ispusti sa zakovicama. Trn nedostaje. Bronza i željezo. Dimenzije: dužina 5 cm; širina 3,2 cm. Objavljeno: Truhelka 1892: 352, T. V: 3; 1893: 286, sl. 25.

21. Inv. br. 458 (sl. 6: 6). Lokalitet: Rogatica. Opis: Pojasna kopča s ovalnim obručem i ovalnim okovom. Na okovu ispusti za zakovice. Trn nedostaje. Bronca. Dimenzije: dužina 5,2 cm; visina 3,3 cm. Objavljeno: Fiala 1897b: 261.

22. Inv. br. 989 (sl. 6: 7). Lokalitet: Vranjevo Selo. Opis: Pojasna kopča s ovalnim obručem i ovalnim okovom. Na okovu ispusti za zakovice. Trn nedostaje. Bronca. Dimenzije: dužina 4,6 cm; visina 2,8 cm.

11. Inv. no. 2104 (Fig. 4: 7). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: D-shaped buckle for a narrow belt. Iron. Dimensions: width 4.4 cm.

Late Antique buckles with B shaped frame

12. Inv. no. 136 (Fig. 5: 1) Site: Ljubuški – Gorica. Description: B-shaped buckle, with square chape on which is a barely discernible floral decoration. Bronze. Dimensions: length 6 cm; height 4.6 cm. Published: Patsch 1900: 317, Fig. 14; 1902: 79, Fig. 15.

13. Inv. no. 2761 (Fig. 5: 2). Site: Bosanska Krupa – Glodina, Donja Ivanjska. Description: B-shaped belt buckle. Circular chape, with two rivets attaching it to the belt. Bronze. Dimensions: length 4.4 cm; width 3.8 cm.

14. Inv. no. 960 (Fig. 5: 3). Site: Bosnia and Herzegovina. Description: B-shaped buckle, without chape. Bronze. Dimensions: height 4 cm.

15. Inv. no. 940 (Fig. 5: 4). Site: Bosnia and Herzegovina. Description: Buckle with loop and semi-circular chape. The edges of the chape are decorated with a double row of barely visible dots. Three rivet holes on the chape. Pin missing. Bronze. Dimensions: height 3.6 cm; width 3.5 cm. Published: Miletić 1963: 34.

Late Antique buckles with oval frame

16. Inv. no. 137 (Fig. 6: 1). Site: Ljubuški – Gorica. Description: Buckle with oval frame, polygonal in section, with rectangular chape the upper face of which is decorated with incised lines and relief pelta motif. Pin slightly bent. Bronze. Dimensions: length 5 cm; width 3.4 cm. Published: Patsch 1900: 318, Fig. 15; 1902: 80, Fig. 16; Košćević 1991: 67.

17. Inv. no. 893 (Fig. 6: 2). Site: Vid – Narona. Description: Loop of a buckle with oval frame. Pin and buckle preserved. Dimensions: length 5 cm; height 3.7 cm.

18. Inv. no. 3388 (Fig. 6: 3). Site: Donji Vakuf – Oborci. Description: Buckle with a substantial frame and pin. Bar thinner than the loop. Bronze. Dimensions: height 2.6 cm; width 1.3 cm. Published: Miletić 1963: 44.

19. Inv. no. none (Fig. 6: 4). Site: Unknown. Description: Buckle with a substantial frame and pin. Bar thinner than the loop. Bronze. Dimensions: height 2.7 cm; width 1.4 cm.

20. Inv. no. 265 (Fig. 6: 5). Site: Stolac. Description: Buckle with frame and chape in the form of an arched spiral, semi-circular in section, with hinge. Rivet holes on the chape. Pin missing. Bronze and iron. Dimensions: length 5 cm; width 3.2 cm. Published: Truhelka 1892: 352, Pl. V: 3; 1893: 286, Fig. 25.

21. Inv. no. 458 (Fig. 6: 6). Site: Rogatica. Description: Belt buckle with oval frame and oval chape. Rivet holes on the frame. Pin missing. Bronze. Dimensions: length 5.2 cm; height 3.3 cm. Published: Fiala 1897b: 261.

22. Inv. no. 989 (Fig. 6: 7). Site: Vranjevo Selo. Description: Belt buckle with oval frame and oval chape. Rivet holes on the frame. Pin missing. Bronze. Dimensions: length 4.6 cm; height 2.8 cm.

Varijanta s trokutastim okovom

23. Inv. br. 429 (sl. 6: 8). Lokalitet: Bosanski Petrovac – Drvar Selo. Opis: Kopča s trokutastim okovom koji ima tri rupice za nitne. Kopča više okrugloga oblika. Bronca. Dimenzije: dužina 7 cm. Objavljeno: Vinski 1973: T. XXXVII: 12.

24. Inv. br. 270 (sl. 6: 9). Lokalitet: Stolac. Opis: Kopča s nepravilno trokutastim pločastim okovom. Na okovu dvije rupice za zakovice te niz ukrasnih točkica. Srebro. Dimenzije: dužina 9 cm. Objavljeno: Truhelka 1893: 286, sl. 13.

25. Inv. br. 7202 (sl. 6: 10). Lokalitet: Lištica – Biograci. Opis: Kopča s ovalnom predicom i trokutastim okovom s tri zakovice. Bronca. Dimenzije: dužina 3,2 cm. Objavljeno: Čremošnik 1988: T. IV: 7.

26. Inv. br. 960 (sl. 6: 11). Lokalitet: Igalo, Crna Gora. Opis: Kopča s ovalnom alkom i trakastim okovom. Jednostavne forme, bez ukrasa. Bronca. Dimenzije: dužina 4,3 cm.

Kasnoantičke kopče s alkom pravokutnoga oblika

27. Inv. br. 3627 (sl. 7: 1). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Pravokutna kopča bez igle. Bronca. Dimenzije: dužina 3,1 cm; visina 2 cm.

28. Inv. br. 2024 (sl. 7: 2). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Pravokutna kopča s četvrtastim okovom. Bronca. Dimenzije: visina 3 cm.

29. Inv. br. 290 (sl. 7: 3). Lokalitet: Stolac. Opis: Pravokutna kopča s četvrtastom alkom. Bronca. Dimenzije: dužina 3,4 cm; širina 3,5 cm. Objavljeno: Truhelka 1892: T. V: 1; 1893: 292, sl. 53.

30. Inv. br. 2443 (sl. 7: 4). Lokalitet: Sarajevo – Stup. Opis: Pravokutna kopča, na uglovima zaobljena. Željezo. Dimenzije: dužina 5,6 cm.

31. Inv. br. 1949 (sl. 7: 5). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Oštećena pravokutna kopča. Bronca. Dimenzije: širina 4 cm.

32. Inv. br. 1223 (sl. 7: 6). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Jednostavna pravokutna kopča. Bronca. Dimenzije: dužina 2,1 cm; širina 1,4 cm.

33. Inv. br. 7471 (sl. 7: 7). Lokalitet: Breza. Opis: Korodirana pravokutna kopča. Željezo. Dimenzije: dužina 3,9 cm; širina 3,0 cm.

Kasnoantičke kopče s alkom ukrašenom životinjskim glavama

34. Inv. br. 263 (sl. 8: 1). Lokalitet: Stolac. Opis: Kopča s obručem polukružnoga presjeka profiliranim u vidu životinjskih glava i okovnom pločicom sedlastoga oblika ukrašenom urezima. Bronza. Dimenzije: dužina 3,7; širina 3,1 cm. Objavljeno: Truhelka 1892: 352, T. V: 2; 1893: 286, sl. 23.

35. Inv. br. 5762 (sl. 8: 2). Lokalitet: Japra – Majdanište. Opis: Kasnoantička kopča ukrašena na krajevima krakova u reljefu glavama lavova koji proždiru kuglu. Bronca. Dimenzije: dužina 5 cm; visina 2,9 cm. Objavljeno: Basler: 1977: T. VII: 12.

36. Inv. br. 1916 (sl. 8: 3). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo.

Variant with triangular chape

23. Inv. no. 429 (Fig. 6: 8). Site: Bosanski Petrovac – Drvar Selo. Description: Buckle with triangular chape which has three small rivet holes. Buckle of more rounded shape. Bronze. Dimensions: length 7 cm. Published: Vinski 1973: Pl. XXXVII: 12.

24. Inv. no. 270 (Fig. 6: 9). Site: Stolac. Description: Buckle with irregular triangular flat chape. The chape has two rivet holes and a row of decorative dots. Silver. Dimensions: length 9 cm. Published: Truhelka 1893: 286, Fig. 13.

25. Inv. no. 7202 (Fig. 6: 10). Site: Lištica – Biograci. Description: Buckle with oval frame and triangular chape with three rivets. Bronze. Dimensions: length 3.2 cm. Published: Čremošnik 1988: Pl. IV: 7.

26. Inv. no. 960 (Fig. 6: 11). Site: Igalo, Montenegro. Description: Buckle with oval frame and strap-like chape. Simple in shape, without decoration. Bronze. Dimensions: length 4.3 cm.

Late Antique buckles with rectangular frame

27. Inv. no. 3627 (Fig. 7: 1). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Rectangular buckle without pin. Bronze. Dimensions: length 3.1 cm; height 2 cm.

28. Inv. no. 2024 (Fig. 7: 2). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Rectangular buckle with square chape. Bronze. Dimensions: height 3 cm.

29. Inv. no. 290 (Fig. 7: 3). Site: Stolac. Description: Rectangular buckle with square frame. Bronze. Dimensions: length 3.4 cm; width 3.5 cm. Published: Truhelka 1892: Pl. V: 1; 1893: 292, Fig. 53.

30. Inv. no. 2443 (Fig. 7: 4). Site: Sarajevo – Stup. Description: Rectangular buckle with rounded corners. Iron. Dimensions: length 5.6 cm.

31. Inv. no. 1949 (Fig. 7: 5). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Damaged rectangular buckle. Bronze. Dimensions: width 4 cm.

32. Inv. no. 1223 (Fig. 7: 6). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Simple rectangular buckle. Bronze. Dimensions: length 2.1 cm; width 1.4 cm.

33. Inv. no. 7471 (Fig. 7: 7). Site: Breza. Description: Corroded rectangular buckle. Iron. Dimensions: length 3.9 cm; width 3.0 cm.

Late Antique buckles with animal-head decoration on the frame

34. Inv. no. 263 (Fig. 8: 1). Site: Stolac. Description: Buckle with frame of semi-circular section, with animal heads and saddle-shaped chape decorated with incisions. Bronze. Dimensions: length 3.7; width 3.1 cm. Published: Truhelka 1892: 352, Pl. V: 2; 1893: 286, Fig. 23.

35. Inv. no. 5762 (Fig. 8: 2). Site: Japra – Majdanište. Description: Late Antique buckle decorated at the ends in relief with the lion heads of devouring the knob. Bronze. Dimensions: length 5 cm; height 2.9 cm. Published: Basler: 1977: Pl. VII: 12.

36. Inv. no. 1916 (Fig. 8: 3). Site: Čapljina – Mogorjelo.

Opis: Okov s prikazom najvjerovatnije božice obilja Fortune. Bronca. Dimenzije: visina 4,7 cm.

37. Inv. br. 1915 (sl. 8: 4). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Okov odlomljen sa sviju strana. Na okovu prikaz dva vojnika ispod svoda. Bronca. Dimenzije: dužina 6 cm.

Kasnoantički okov i kopča pojasne garniture Aquileia tipa/rovašeni tip

38. Inv. br. 3426 (sl. 9: 1). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Okov intenzivno ornamentiran floralnim motivima. U sredini izražena ispupčena rozeta. Sa stražnje strane pričvršćena alka za kačenje. Bronca. Dimenzije: visina 8,4 cm; širina 6,2 cm.

39. Inv. br. nepoznato (sl. 9: 2). Lokalitet: Bileća – Panik. Opis: Dio pojasne garniture s bogato izrađenim dekorativnim elementima u kombinaciji floralnih i geometrijskih formi. U sredini krug s rozetom od četiri latice oblika križa. Na ivicama kapljičasto-listoliki okvir. Oblik predmeta četvrtast, s donje strane ukošen u vidu krova na dvije vode. Na gornjem dijelu izbočenja namjenjena za pričvršćivanje. Bronca. Dimenzije: visina 8 cm. Objavljeno: Čremošnik 1974: T. XXIII: 10.

Omega kopče²¹

40. Inv. br. 1911 (sl. 10: 1). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Kopča-fibula s rombičnim presjekom luka. Krakovi savijeni prema van. Bronca. Dimenzije: promjer 3,1 cm. Objavljeno: Busuladžić 2009: 34; 2010: 193.

41. Inv. br. 3204 (sl. 10: 2). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Kopča-fibula pločastoga presjeka luka. Krakovi savijeni prema van. Na luku ukrasi u vidu koncentričnih kružnica. Jedan krak oštećen. Bronca. Dimenzije: promjer 3,4 cm. Objavljeno: Busuladžić 2009: 36; 2010: 198.

Otvorene prstenaste kopče²²

42. Inv. br. 2026 (sl. 11: 1). Lokalitet: Čapljina – Mogorjelo. Opis: Prstenasta otvorena kopča sa spiralno uvijenim krajevima. Željezo. Dimenzije: promjer 4,5 cm.

43. Inv. br. 5723 (sl. 11: 2). Lokalitet: Japra – Majdanište. Opis: Mala kopča pločastoga presjeka sa spiralno uvijenim krakovima. Bronca. Dimenzije: promjer 5,8 cm. Objavljeno: Basler 1977: T. VII: 8.

44. Inv. br. 5826 (sl. 11: 3). Lokalitet: Japra – Majdanište. Opis: Mala kopča pločastoga presjeka sa spiralno uvijenim krakovima. Bronca. Dimenzije: promjer 2,9 cm. Objavljeno: Basler 1977: T. VII: 7.

45. Inv. br. nepoznat (sl. 11: 4). Lokalitet: Bileća – Panik. Opis: Kopča pločastoga presjeka luka. Na luku vidljive kose

Description: Chape with image, probably of Fortuna, the goddess of bounty. Bronze. Dimensions: height 4.7 cm.

37. Inv. no. 1915 (Fig. 8: 4). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Chape damaged on all sides, with image of two soldiers under an arch. Bronze. Dimensions: length 6 cm.

Late Antique chapes and belt buckles of Aquileia/notched type

38. Inv. no. 3426 (Fig. 9: 1). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Chape elaborately decorated with floral motifs, with a markedly raised central rosette. The end is fitted with a ring for a clasp. Bronze. Dimensions: height 8.4 cm; width 6.2 cm.

39. Inv. no. unknown (Fig. 9: 2). Site: Bileća – Panik. Description: Part of a belt fitting with elaborately worked decorations in a combination of floral and geometric motifs, and a central circle with a four-lobed rosette forming a cross. Droplet or leaf-like frame around the edges. The object is square, with the underside slanted in the shape of a gabled roof. Projections on the upper side, by which it would be fastened. Bronze. Dimensions: height 8 cm. Published: Čremošnik 1974: Pl. XXIII: 10.

Omega buckles²¹

40. Inv. no. 1911 (Fig. 10: 1). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Buckle or fibula with bow, rhomboid in section. Ends coiled outwards. Bronze. Dimensions: diameter 3.1 cm. Published: Busuladžić 2009: 34; 2010: 193.

41. Inv. no. 3204 (Fig. 10: 2). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Buckle or fibula with bow, flattish in section. Ends coiled outwards. The bow is decorated with concentric circles. One side damaged. Bronze. Dimensions: diameter 3.4 cm. Published: Busuladžić 2009: 36; 2010: 198.

Penannular buckles²²

42. Inv. no. 2026 (Fig. 11: 1). Site: Čapljina – Mogorjelo. Description: Penannular buckle with ends coiled spirally. Iron. Dimensions: diameter 4.5 cm.

43. Inv. no. 5723 (Fig. 11: 2). Site: Japra – Majdanište. Description: Small buckle, flat in section with ends coiled spirally. Bronze. Dimensions: diameter 5.8 cm. Published: Basler 1977: Pl. VII: 8.

44. Inv. no. 5826 (Fig. 11: 3). Site: Japra – Majdanište. Description: Small buckle, flat in section with ends coiled spirally. Bronze. Dimensions: diameter 2.9 cm. Published: Basler 1977: Pl. VII: 7.

45. Inv. no. unknown (Fig. 11: 4). Site: Bileća – Panik. Description: Buckle, bow flat in section, decorated with diagonal lines. The ends embossed into a curved plate. Bronze.

21 Svi primjerci ovih kopči kataloški su obrađeni u prijašnjem radu (Busuladžić 2010: 192–200). Na ovome mjestu su prezentirani samo nepublicirani i primjerci koji predstavljaju određenu varijantu ili tip.

22 Svi primjerci ovih kopči kataloški su obrađeni u prijašnjem radu (Busuladžić 2010: 201–206). Na ovome mjestu su prezentirani samo nepublicirani i primjerci koji predstavljaju određenu varijantu ili tip.

21 All specimens of these buckles are catalogued in a separate paper (Busuladžić 2010: 192–200). Here, only unpublished specimens or those representing a certain variant of the type are included.

22 All specimens of these buckles are catalogued in a separate paper (Busuladžić 2010: 192–200). Here only unpublished specimens or those representing a certain variant of the type are included.

linije kao ukrasni detalj. Krajevi iskucani u savijenu pločicu. Bronca. Dimenzije: promjer 4,7 cm. Objavljeno: Čremošnik 1974: T. XXIII: 5.

46. Inv. br. nepoznat (sl. 11: 5). Lokalitet: Biograci. Opis: Kopča bez ukrasa s pločastim presjekom luka. Bronca. Dimenzije: promjer 3,8 cm. Objavljeno: Čremošnik 1988: 120, sl. 5.

47. Inv. br. 478 (sl. 11: 6). Lokalitet: Bileća – Plana. Opis: Kopča s rombičnim presjekom luka. Krajevi iskucani u savijenu pločicu. Bronca. Dimenzije: promjer 2,7 cm. Objavljeno: Radimský 1894: 100, sl. 6; Busuladžić 2010: 206.

Zatvorene prstenaste kopče²³

48. Inv. br. 476 (sl. 12: 1). Lokalitet: Konjic – Bjelimići. Opis: Sačuvana kopča. Presjek luka pločast. Na gornjoj strani ukrasni detalj od niza poprečnih crtica. Produžetak za otvor trna ima skromniji ukras u vidu dva kraka sa strana. Na mjestu gdje počinje produžetak za otvor trna dvije izrasline. Bronca. Dimenzije: promjer 4,2 cm. Objavljeno: Busuladžić 2010: 207.

49. Inv. br. 5729 (sl. 12: 2). Lokalitet: Japra – Majdanište. Opis: Zatvorena okrugla kopča s okruglim presjekom čiji korijen prelazi u iskucani ukras. Bronca. Dimenzije: visina 5,3 cm. Objavljeno: Basler 1977: T. VII: 4.

50. Inv. br. 5730 (sl. 12: 3). Lokalitet: Japra – Majdanište. Opis: Kopča trokutastoga presjeka čiji korijen prelazi u iskucani ukras. Bronca. Dimenzije: visina 6,6 cm. Objavljeno: Basler 1977: T. VII: 3.

51. Inv. br. 6741 (sl. 12: 4). Lokalitet: Doboj – Castrum. Opis: Veća okrugla kopča elipsoidnoga presjeka luka, s vidljivim jednim zadebljanjem. Olovo. Dimenzije: promjer 4,3 cm.

52. Inv. br. 963 (sl. 12: 5). Lokalitet: Bosna i Hercegovina. Opis: Manja okrugla kopča kružnoga presjeka luka. Na alki vidljiva dva izbočenja na suprotnim stranama. Oba su usmjerena prema van. Jedan trn veći, drugi manji. Bronca. Dimenzije: promjer 2,4 cm.

53. Inv. br. 2103 (sl. 12: 6). Lokalitet: Sarajevo – Ilidža. Opis: Obruč bez ukrasnih detalja. Željezo. Dimenzije: promjer 5,5 cm.

54. Inv. br. 3698 (sl. 12: 7). Lokalitet: Čapljina – Višići. Opis: Fragment oštećene okrugle kopče. Sačuvan samo fragment te je nemoguće tipološki odrediti. Bronca. Dimenzije: promjer 3,5 cm.

Atipične kopče

55. Inv. br. 228 (sl. 13: 1). Lokalitet: Posušje, Ljubuški – Gradac. Opis: Dobro sačuvana kopča. Na kopči vidljiva dva utora za iglu koja drži pojas te tri ukrasna trna s druge strane. Bronca. Dimenzije: visina 5 cm. Objavljeno: Fiala, Patsch 1895: 268, sl. 60.

56. Inv. br. 1761 (sl. 13: 2). Lokalitet: Travnik – Bila. Opis:

Dimensions: diameter 4.7 cm. Published: Čremošnik 1974: Pl. XXIII: 5.

46. Inv. no. unknown (Fig. 11: 5). Site: Biograci. Description: Undecorated buckle, bow flat in section. Bronze. Dimensions: diameter 3.8 cm. Published: Čremošnik 1988: 120, Fig. 5.

47. Inv. no. 478 (Fig. 11: 6). Site: Bileća – Plana. Description: Buckle, bow rhomboid in section. The ends beaten into a curved plate. Bronze. Dimensions: diameter 2.7 cm. Published: Radimský 1894: 100, Fig. 6; Busuladžić 2010: 206.

Annular buckles²³

48. Inv. no. 476 (Fig. 12: 1). Site: Konjic – Bjelimići. Description: Buckle preserved; bow flat in section, decorated on the outer side with a row of transverse lines. The extension for the pin slot has a simple decoration in the form of two arms at the sides. Two protuberances at the point where the pin slot begins. Bronze. Dimensions: diameter 4.2 cm. Published: Busuladžić 2010: 207.

49. Inv. no. 5729 (Fig. 12: 2). Site: Japra – Majdanište. Description: Circular buckle, circular in section, merging into an embossed decoration. Bronze. Dimensions: height 5.3 cm. Published: Basler 1977: Pl. VII: 4.

50. Inv. no. 5730 (Fig. 12: 3). Site: Japra – Majdanište. Description: Buckle, triangular in section, merging into an embossed decoration. Bronze. Dimensions: height 6.6 cm. Published: Basler 1977: Pl. VII: 3.

51. Inv. no. 6741 (Fig. 12: 4). Site: Doboj – Castrum. Description: Largish circular buckle, the bow ellipsoid in section, with a noticeable bulge. Lead. Dimensions: diameter 4.3 cm.

52. Inv. no. 963 (Fig. 12: 5). Site: Bosnia and Herzegovina. Description: Small circular buckle, the bow circular in section. Two protuberances at the opposite ends of the frame, both facing outwards. One larger and one smaller pin. Bronze. Dimensions: diameter 2.4 cm.

53. Inv. no. 2103 (Fig. 12: 6). Site: Sarajevo – Ilidža. Description: Undecorated frame. Iron. Dimensions: diameter 5.5 cm.

54. Inv. no. 3698 (Fig. 12: 7). Site: Čapljina – Višići. Description: Fragment of a damaged circular buckle, impossible to determine typologically. Bronze. Dimensions: diameter 3.5 cm.

Atypical buckles

55. Inv. no. 228 (Fig. 13: 1). Site: Posušje, Ljubuški – Gradac. Description: Well preserved buckle with two grooves for the pin holding the belt and three decorative pins on the other side. Bronze. Dimensions: height 5 cm. Published: Fiala, Patsch 1895: 268, Fig. 60.

56. Inv. no. 1761 (Fig. 13: 2). Site: Travnik – Bila. Description: Massive buckle, one end with a swallowtail terminal. The buckle consists of two linked terminals. Decorative

23 Svi primjerci ovih kopči kataloški su obrađeni prijašnjem u radu (Busuladžić 2010: 207–208). Na ovome mjestu su prezentirani samo nepublicirani i primjerci koji predstavljaju određenu varijantu ili tip.

23 All specimens of these buckles are catalogued in a separate paper (Busuladžić 2010: 192–200). Here only unpublished specimens or those representing a certain variant of the type are included.

Masivna kopča. Jedan kraj u vidu lastinoga repa. Kopča se sastoji od dva kraja koja se spajaju. Između kraja i kopče ukrasni detalji u vidu polukružnih ispupčenja. Bronca. Dimenzije: dužina 5,9 cm.

57. Inv. br. nepoznato (sl. 13: 3). Lokalitet: Mostar – Cim. Opis: Kopča neobičnoga izgleda s okovom koji je ukrašen većim brojem kružnih otvora. Alka nepravilnoga oblika. Nalazi se u Muzeju Hercegovine u Mostaru. Dimenzije: dužina 5 cm; širina 4,4 cm. Objavljeno: Anđelić 1974: 183, sl. 5.

detail between the terminals and the buckle, in the form of hemispherical projections. Bronze. Dimensions: length 5.9 cm.

57. Inv. no. unknown (Fig. 13: 3). Site: Mostar – Cim. Description: Buckle of unusual appearance, the chape decorated with a large number of circular openings. Frame irregular in shape. Kept in the Museum of Herzegovina in Mostar. Dimensions: length 5 cm; width 4.4 cm. Published: Anđelić 1974: 183, Fig. 5.

Prijevod / Translation
Saba Risaluddin
Lektura / Proofreading
Marko Maras

IZVORI / SOURCES

Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* – Pavao Đakon 2010, *Povijest Langobarda / Historia Langobardorum*, Nakladni zavod Globus, Zagreb.

LITERATURA / BIBLIOGRAPHY

- Allason-Jones, L., Miket, P. 1984, *The catalogue of small Finds from South Shields Roman Fort*. Monograph Series 2, Society of Antiquaries of Newcastle upon Tyne, Newcastle.
- Alicu, D., Jentea, O. 2005, The Workshops of Bronze Craftsmanship in *Micia*. A Few Notes on More or Less Recent Discoveries, in: *Corona laurea Studii în onoarea Luciei Țeposu Marinescu, Bărbulescu M., Benea D., Mușețeanu C.* (eds.), Muzeul Național de Istorie a României, București, 67–78.
- Alföldi, M. R. 1957, Schmucksachen, in: *Intercisa II (Dunapentele)*. Geschichte der Stadt in der Römerzeit, Alföldi, M. R., Barkóczi, L., Fitz, J., Póczy, K. Sz., Radnóti, A., Salamon, Á., Sági, K., Szilágyi, J., Vágó, E. B. (eds.), *Archaeologia Hungarica* n. s. 36, Akadémiai Kiadó, Budapest, 399–476.
- Anđelić, T. 1974, Kasnoantička bazilika u Cimu kod Mostara, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. Vol. XXIX, 179–244.
- Appels, A., Laycock, S. 2007, *Roman Buckles and Military Fittings*, Greenlight Publishing, Witham.
- Arsenijević, S. 2013, *Pojasne kopče iz mlađeg gvozdenog doba na tlu zapadnog i centralnog Balkana*, Muzej Republike Srpske, Banja Luka.
- Aurrecochea Fernández, J. 1996, Las guarniciones de cinturón y atalaje de tipología militar en la Hispania Romana, a tenor de los bronceos hallados en la Meseta Sur, *Estudios de prehistoria y arqueología madrileñas*, Vol. 10(1995–1996), 49–99.
- Aurrecochea Fernández, J. 1999a, Origen, difusión y tipología de los broches de cinturón en la Hispania tardorromana, *Archivo Español de Arqueología*, Vol. 72, 167–197.
- Aurrecochea Fernández, J. 1999b, Late Roman Belts in Hispania, *Journal of Roman Military Equipment Studies*, Vol. 10, 55–71.
- Aurrecochea Fernández, J. 2002, Aproximación al conocimiento de los cinturones militares de época altoimperial en Hispania, a través de sus accesorios metálicos, in: *Arqueología militar romana en Hispania*, Morillo Cerdán A. (ed.), Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Instituto Histórico Hoffmeyer, Polifemo, 419–435.
- Aurrecochea Fernández, J. 2007a, El equipo militar romano en Hispania, in: *El ejército romano en Hispania. Guía arqueológica*, Morillo Cerdán A. (ed.), Universidad de León, León, 175–189.
- Aurrecochea Fernández, J. 2007b, El equipo militar en la Hispania del bajo imperio / Late roman military equipment from Hispania, *Sautuola*, Vol. XIII, 427–444.
- Baliga, M. 2005, Synkretismus und Romanisierung, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 39–45.
- Basler, Đ. 1972, *Arhitektura kasnoantičkog doba u Bosni i Hercegovini*, Vselin Masleša, Sarajevo.
- Basler, Đ. 1977, Rimski metalurški pogon i naselje u dolini Japre, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. Vol. XXX–XXXI(1975–1976), 121–216.
- Bârzu, L. 2010, *Ein Gepidisches denkmal aus siebenbürgen. Das Gräberfeld Nr. 3 von Bratei*, *Archaeologia Romanica* 4, Accent, Cluj-Napoca.
- Bavdek, A., Cunja, R., Karinja, S., Mihovilić, K., Starac, A., Ujčić, Ž., Vidulli Torlo, M., Mlinar, M., Žbona-Trkman, B. 2010, Katalog, in: *S Fibula v fabulo. Fibule iz Istre, s Krasa, iz Notranjske in Posočja med prazgodovino in zgodnjim srednjim vekom / Con la fibula nella storia. Fibule dall'Istria, dal Carso, dalla Carniola Interna e dall'Isontino tra preistoria e alto medioevo*, Cunja R., Mlinar M. (eds.), exhibition catalogue, Pokrajinski muzej Koper, Koper.
- Beg Jerončić, I., Jerončić, T. 2011, Istraživanje grobnog tumula u Vukosavcima u Dusini kod Vrgorca, in: *Arheološka istraživanja na trasi autoceste u Zabiokovlju i Plini*, Tomasović M. (ed.), exhibition catalogue, Gradski muzej Makarska, Makarska, 233–249.
- Bichir, Gh. 1973, *Cultura carpică*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București.
- Bishop, M. C. 1988, Cavalry equipment of the Roman army in the first century A.D., in: *Military equipment and the Identity of Roman Soldiers, Proceedings of the Fourth Roman equipment Conference*, Coulston J. C. (ed.), British Archaeological Reports International Series 394, BAR Publishing, Oxford, 67–195.
- Bishop, M. C., Coulston, J. C. N. 2013, *Roman Military Equipment. From the Punic Wars to the Fall of Rome*, 2nd reprinted ed., Oxbow Books, Oxford.
- Bitrakova Grozdanova, V. 2013, Jedan *Cingulum militare* iz Lihnida, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. Vol. XLV(2012), 139–148.
- Blečić Kavur, M., Komšo, D. 2015, Tajni grad – grad tajni. Oporovina i sustav špilja u kanjonu Lovranske Drage / A secret city – a city of secrets. Oporovina and the cave system in the canyon at Lovranska draga, *Histria arhaeologica*, Vol. 46, 75–97.
- Bojović, D. 1983, *Rimske fibule Singidunuma*, Serija Muzej grada Beograda, Beograd.
- Bóna, I. 1976, *Der Anbruch des Mittelalters. Gepiden und Langobarden im Karpatenbecken*, Corvina, Budapest.
- Bóna, I. 1990, Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebesetzungen, in: *International Conference on Early Middle Ages*, Szekszárd 1989, Vadas F. (ed.), A Wosinsky mór múzeum évkönyve 15, Wosinsky mór megyei múzeum, Szekszárd, 113–124.
- Boube-Piccot, C. 1980, *Les bronzes antiques du Maroc III. Les chars et l'attelage*, Études et travaux d'archéologie marocaine 8, Musée des Antiquités, Rabat.
- Boube-Piccot, C. 1994, *Les bronzes antiques du Maroc IV. L'Équipement militaire et l'armement*, Editions Recherche sur les Civilisations, Paris.
- Боталов, С., Мосин, В. 2007, Урало–Сибирская лесостепь в древности и среднековье (к осмыслению праугро–самодийского единства), *Fino-Ugrica*, Vol. 10, 10–72.
- Böhme, A. 1972, Die Fibeln der Kastell Saalburg und Zugmantel, *Saalburg Jahrbuch*, Vol. XXIX, 5–112.
- Böhme, H. W. 1986, Das Ende der Römerherrschaft in Britannien und die angelsächsische besiedlung Englands im 5. Jahrhundert, *Jahrbuch des Römisch-germanischen Zentralmuseums Mainz*, Vol. 33, 469–575.
- Brather-Walter, S. 2015, Das Gräberfeld von Niedernai im Elsaß, *Archäologische Nachrichten aus Baden*, Vol. 90–91, 58–63.
- Brmbolić, M. 1996, The Kuman Belt from the Area of Tomaševac, *Starinar*, n.s. Vol. XLVII, 273–277.
- Brüggemann, T. 2005, Romanitas und Latinitas als Träger römischer Herrschaft in Nordafrika, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 201–217.
- Bullinger, H. 1969, Spätantike Gürtelbeschläge. Typen, Herstellung, Trageweise und Datierung, *Dissertationes Archaeologicae Gandenses* XII, De Tempel, Burge.
- Buljević, Z. 1999, Njive-Podstrana: groblje iz vremena seobe naroda u Naroni, istraživanja 1994, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 90–91, 201–293.
- Burger, A. S. 1966, The late Roman Cemetery at Sárgvár, *Acta archaeologica academiae scientiarum hungaricae*, Vol. 18, 99–234.
- Busuladžić, A. 2009, Zbirka fibula iz Mogorjela, *Opuscula archaeologica*, Vol. 32(2008), 21–54.
- Busuladžić, A. 2010, *Morfologija antičkih fibula iz zbirke Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine / The Morphology of Antique Fibulae in the Collection of the National Museum of Bosnia and Herzegovina*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.

- Busuladžić, A. 2011a, Neki primjeri rimske vojne opreme iz Mogorjela, in: *Arheološka istraživanja u Cetinskoj krajini, Radovi kolokvija Rimska vojska u procesu romaniziranja provincije Dalmacije, Znanstveni skup Arheološka istraživanja u Cetinskoj krajini, Sinj 10.-13. listopada 2006.*, Librenjak A., Tončinić D. (eds.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 27, Hrvatsko arheološko društvo, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 345–361.
- Busuladžić, A. 2011b, *Rimske vile u Bosni i Hercegovini / Roman Villas in Bosnia and Herzegovina*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Busuladžić, A. 2018, Neki primjeri nepublicirane rimske vojne opreme i oružja iz franjevačkog samostana u Tolisi, *Radovi (historija, historija umjetnosti, arheologija)*, Vol. 5, 35–87.
- Chapman, E. A. 2005, *A Catalogue of Roman Military Equipment in The National Museum of Wales*, British Archaeological Reports British Series B388, BAR Publishing, Oxford.
- Ciglenceki, S. 1993, Arheološki sledovi zatona antične Petovione, in: *Ptujski arheološki zbornik ob 100-letnici muzeja i Muzejskega društva*, Lamut B. (ed.), Pokrajinski muzej Ptuj, Ptuj, 505–520.
- Clemens, L. 2000, Die hochmittelalterliche Niederungsburg von Dockendorf (Kr. Bitburg-Prüm). Ein Vorbericht, *Funde und Ausgrabungen im bezirk Trier*, Vol. 32, 71–94. <https://doi.org/10.11588/fuabt.2000.0.54606>
- Crnobrnja, A., Krunic, S. 1997, Vojna oprema i konjska orma / Military Equipment And Horse Harness, in: *Antička bronza Singidunuma / Antique bronze from Singidunum*, Todorović S. (ed.), Exhibition catalogue 49, Muzej grada Beograda, Beograd, 263–304.
- Černač-Ratković, S. 1996, Okov pojase kopče Akvileja tipa iz kastela Pontes, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, Vol. 11, 159–163.
- Čilinská, Z. 1990, Die awarenzeitlichen Frauengräber mit Pferdbestattung in der Slowakei, in: *International Conference on Early Middle Ages*, Szekszárd 1989, Vadas F. (ed.), A Wosinsky mór múzeum évkönyve 15, Wosinsky mór megyei múzeum, Szekszárd, 135–146.
- Čremošnik, I. 1974, Rimsko naselje na Paniku kod Bileća, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. Vol. XXIX, 41–164.
- Čremošnik, I. 1988, Rimsko utvrđenje na Gradini u Biograticima kod Lištice, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. Vol. XLII–XLIII(1987–1988), 83–128.
- Damian, P. (ed.) 2006, *Dacia Avgvsti Provincia*, exhibition catalogue, Muzeul Național de Istorie a României, București.
- Dautova Ruševljan, V. 2003, *Kasnoantička nekropola kod Sviloša u Sremu*, Matica srpska, Odeljenje za društvene nauke, Novi Sad.
- Dawson, M. 1989, A review of the equipment of the roman army of Dacia, in: *Roman Military Equipment: the Sources of Evidence*, Proceedings of the Fifth Roman Military Equipment Conference, van Driel-Murray C. (ed.), British Archaeological Reports International Series 476, BAR Publishing, Oxford, 337–367.
- Deimel, M. 1987, *Die Bronzekleinfunde vom Magdalensberg*, Kärntner Museumsschriften 71, Verlag des Landesmuseums für Kärnten, Klagenfurt.
- Deppmeyer, K. 2005, Das Akkulturationsmodell, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 57–64.
- Deschler-Erb, E. 1999, Ad arma! Römisches Militär des 1. Jahrhundert n. Chr. in Augusta Raurica, *Forschung in August 28, Römerstadt Augusta Raurica*, Augst.
- Diaconu, G. 2009, *Dacia in epoca primelor migrații (secolele al II –lea – al IV –lea d. Hr.)*, Editura Academiei Române, București.
- Ertel, C., Gassner, V., Jilek, S., Stieglitz, H. 1999, Untersuchungen zu den Gräberfeldern in Carnuntum. Band 1: Der archäologische Befund, *Der römische Limes in Österreich 40*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien.
- Ettlinger, E. 1973, *Die römischen Fibeln in der Schweiz*, Francke, Bern.
- Fadić, I. 2003, *Asseria 5 godina istraživanja (1998. – 2002.)*, Arheološki muzej u Zadru, Arheološki muzej Zagrebu, Filozofski fakultet u Zagrebu, Zadar.
- Fekeža-Martinović, F. 2015, Arheološka iskopavanja srednjovjekovnog groblja na Glavici u Han Bili kod Travnika, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 44, 267–287.
- Feugère, M. 1985, Les fibules en Gaule Méridionale de la conquête à la fin du Ve s. ap. J.-C. *Revue Archeologique Narbonnaise Supplément 12*, Éditions du CNRS, Paris.
- Fiala, F. 1895, Prilozi k rimskoj arheologiji Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. VII, 365–378.
- Fiala, F. 1897a, Beiträge zur römischen Archäologie der Herzegovina, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. V, 163–172.
- Fiala, F. 1897b, Römische Brandgräber bei Rogatica, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. V, 259–262.
- Fiala, F., Patsch, C. 1895, Untersuchungen römischer Fundorte in der Herzegovina, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. III, 257 – 283.
- Fingerlin, G. 2002, Im Blickfeld von Kaiseraugust. Der Hertenberg, eine neu entdeckte Höhensiedlung der Völkerwanderungszeit im westlichen Hochrheintal, *Archäologische Nachrichten aus Baden*, Vol. 66, 13–21.
- Freedon, U. 1985, Vortrag zur Jahressetzung 1985 der Römisch-Germanischen Kommission. Das Grab eines awarischen Reites von Moos-Burgstall, Niederbayern, *Bericht Der Römisch-Germanischen Kommission*, Vol. 66, 5–25.
- Garbasch, J. 1965, *Die norisch-pannonische frauenracht im 1. und 2. Jahrhundert*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 11, Beck, München.
- Gechter, M. 1980, Die Fibeln des Kastells Niederbieber, *Bonner Jahrbücher*, Vol. 180, 589–610. <https://doi.org/10.11588/bjb.1980.0.73640>
- Gerharz, R. R. 1987, Fibeln aus Afrika, *Saalburg Jahrbuch*, Vol. 43, 77–107.
- Gudea, N. 1989, Porolissum – in complex dacio-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. Cercetări și descoperiri arheologice pînă în anul 1977., *Acta Musei Porolissensis*, Vol. XIII, 649–673.
- Gui, M. 2015, How to wear the Ringschnallengulum in Dacia, in: *Ad Finem Imperii Romani. Studies in Honor of Coriolan H. Opreanu*, Romanian Academy Institute of archaeology and history of art Cluj-Napoca, Cluj-Napoca, 175–191.
- Golubović, S. 2008, *Grobovi u obliku bunara sa nekropola Viminacijuma*, Arheološki institut, Beograd.
- Graen, D. 2005a, Integration, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 35–38.
- Graen, D. 2005b, Kaiserzeitliche Grabmonumente in der Lusitania zwischen Romanisierung und Afrikanisierung, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 135–154.
- Gschwind, M. 1997, Bronzegießer am raetischen Limes, *Germania*, Vol. 75(2), 607–638. <https://doi.org/10.11588/ger.1997.79339>
- Gschwind, M. 2004, *Abusina. Das römische Auxiliarkastell Eining an der Donau vom 1. bis 5. Jahrhundert n. Chr.*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 53, Beck, München.
- Heather, P. 2008, *The Goths*, reprinted edition, Blackwell Publishing, Oxford.
- Heinrich-Tamáská, O. 2017, Nachwirkungen der Antike. Das Erbe Roms in der Völkerwanderungszeit, in: *400–1000. Vom spätantiken Erbe zu den Anfängen der Romanik*, Lübke Ch., Hardt M. (eds.), Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa 1, Deutscher Kunstverlag, Berlin, 100–115.
- Hoss, S. 2010, The military belt of the equites, in: *Waffen in Aktion. Akten des 16. Internationalen Roman Military Equipment Conference (ROMECC), Xanten, 13.-16. Juni 2007.*, Schalles H.-J., Busch A. W. (eds.), Xantener Berichte 16, Philipp von Zabern, Mainz, 313–321.
- Hoss, S. 2014, *Cingulum Militare. Studien zum römischen Soldatengürtel des 1. bis 3. Jh. n. Chr.*, Unpublished PhD Thesis, Leiden University, Leiden.
- Ilkić, M. 2010, Figuralni prikazi na rimskim limenim predmetima iz Sotina – Cornacum. *Histria Antiqua*, Vol. 19, 245–252.
- Istenič, J. 2000, *Poetovio, zahodna grobišča II. Grobne celote iz Deželnega muzeja Joanneuma v Gradcu. Katalog*, Katalogi in monografije 33, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- Istenič, J. 2019, *Roman Military Equipment from the river Ljubljanica. Typology, Chronology and Technology / Rimska vojaška oprema iz reke Ljubljanice: arheološke in naravoslovne raziskave*, Katalogi in monografije 43, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana.
- Ivanišević, V., Kazanski, M. 2007, Nouvelle nécropole des Grandes migrations de Singidunum, *Starinar* Vol. LVII, 113–135.
- Ivčević, S. 1999, Metalni i koštani inventar s lokaliteta sv. Vid / Metal and bone objects from the site of Sv. Vid, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 87–89(1994–1996), 193–208.

- Ivčević, S. 2002, Fibule, in: *Longae Saloniae I*, Marin E. (ed.), Arheološki muzej Split, Split, 229–276.
- Ivčević, S. 2003, Antički metalni predmeti iz Narone, in: *Arheološka istraživanja u Naroni i dolini Neretve, Znanstveni skup Metković 6.–9. listopada 2001.*, Marin E. (ed.), Izdanja Hrvatskog arheološkog društva 22, Hrvatsko arheološko društvo, Zagreb, 129–167.
- Ivčević, S. 2004, Dijelovi opreme rimskog vojnika iz Garduna / Components of Roman military equipment from Gardun, *Opuscula archaeologica*, Vol. 28, 159–176.
- Ivčević, S. 2010, Dijelovi vojničke opreme iz Garduna u Arheološkom muzeju u Splitu / Components of military gear from Gardun in the Archaeological museum in Split, *Opuscula archaeologica*, Vol. 34, 127–144.
- Ivčević, S. 2014, Metalni nalazi, in: M. Sanader, D. Tončinić, Z. Buljević, S. Ivčević, T. Šeparović, *Tilurium III. Istraživanja 2002.–2006. godine*, Dissertationes et monographiae 6, Zavod za arheologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu, Zagreb, 147–223.
- Jacobi, L. 1897, *Das Römerkastell Saalburg bei Homburg v. d. Höhe*, Selbstverlage des Verfassers, Homburg.
- James, S. 2004, *Excavations at Dura-Europos 1928-1937, Final Report VII, The Arms and Armour and other Military Equipment*, The British Museum Press, London.
- Janošić, Iskra I. 1999, Rimsko razdoblje, in: M. Dizdar, I. Iskra-Janošić, M. Krznarić, *Vinkovci u svijetu arheologije*, exhibition catalogue, Gradski muzej Vinkovci, Vinkovci, 51–64.
- Jilek, S., Stieglitz, H. 1987, Vorläufige Untersuchungsergebnisse der Notgrabung B9 im Abschnitt Petronell 1985, *Jahrbuch Carnuntum*, Vol. 1986 (1987), 171–192.
- Jobst, W. 1975, *Die römischen Fibeln aus Lauriacum*, Forschungen in Lauriacum 10, Oberösterreichisches Landesmuseum, Linz.
- Jovanova, L. 1992, Skupi – zapadna nekropola, *Macedoniae Acta Archaeologica*, Vol. 13, 191–199.
- Jovanović, A. 1978, *Nakit u rimskoj Dardaniji*, Dissertationes et monographiae XXI, Savez arheoloških društava Jugoslavije, Beograd.
- Јуришић, А. 1961, Заштитна ископавања у селу Радоињи, *Саопштења*, Vol. IV, 163–180.
- Keller, E. 1971, *Die spätromischen Grabfunde in Südbayern*, Münchner Beiträge zur Vor- und Frühgeschichte 14, Beck, München.
- Kloiber, Ä. 1957, *Die Gräberfelder von Lauriacum. Das Ziegelfeld*, Serie: Forschungen in Lauriacum 4–5, Oberösterreichischer Landesverlag, Linz.
- Koch, R. 2017, *Die Ausgrabungen in der Burg Wittelsbach 1978-1981. Befunde und Funde*, Materialhefte zur Bayerischen Archäologie 105, Verlag Michael Lassleben, Kallmünz.
- Kokowska, E., Kokowski, A. 1987, *Osadnictwo wczesno-średniowieczne w mikroregionie pomiędzy huczwą, Huczwą, Bugiem i Bukową na tle osadnictwa grupy masłomeckiej z młodszego okresu rzymskiego*, Wojewódzki Ośrodek Archeologiczno-Konserwatorski w Zamościu, Zamość.
- Korać, M. 1995, *Žišci na teritoriju Viminacijuma*, Unpublished PhD Thesis, University of Belgrade, Belgrade.
- Kostromichov, D. A. 2015, Openwork Buckles with Pelta-form Loop. Questions of Typology, Chronology and Origin, *Stratum Plus, Archaeology and Cultural Anthropology*, Vol. 4, 299–356.
- Košćević, R. 1991, *Antička bronca iz Siska. Umjetničko-obrtna metalna produkcija iz razdoblja Rimskog carstva*, Odjel za arheologiju Instituta za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Košćević, R. 1992, Rimsko-provincijalni metalni predmeti – Prilog poznavanju oblika, *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu*, Vol. 9, 69–89.
- Križ, B., Stipančić, P., Škedelj Petrič, A. 2009, *Arheološka podoba Dolenjske*, katalog stalne arheološke razstave, Dolenjski muzej, Novo mesto.
- Krüger, T. 2012, Rheinisches Amt für Bodendenkmalpflege. Ausgrabungen, Funde und Befunde 2008, *Bonner Jahrbücher*, Vol. 210–211(2010–2011), 521–541. <https://doi.org/10.11588/bjb.2010.0.43998>
- Madiraca, V., Koprivnjak, V., Miletić, M., Zubin Ferri, T., Bekić, L. 2018, Ranosrednjovjekovni nalazi s lokaliteta Brekinjova Kosa (Rezultati istraživanja 2011. i 2015. godine) / Early medieval finds from the Brekinjova Kosa archaeological site (Results of excavations in 2011 and 2015), *Archaeologia Adriatica*, Vol. 11(2017), 145–215.
- Макрѧ, М. 1958, Славянский могильник в сомешени, *Dacia*, n. s. Vol. II, 351–370.
- Mano-Zisi, Đ. 1957, *Nalaz iz Tekije*, Antika II, Narodni muzej Beograd, Beograd.
- Mango, S. 2004, Uvod, in: *Oksfordska Istorija Vizantije*, Mango S. (ed.), Dereta, Beograd, 19–37.
- Marić-Baković, M. 2017, Arheološko-etnološka i povijesno-umjetnička studija o razvitku livanjskih dvodjelnih spona, *Cleuna*, Vol. II(2), 73–93.
- Марјановић-Вујовић, Г., Вукмановић, М., Ранков, Ј., Перишић, С., Путник, Д. 1978, *Археолошко благо Ђердапа / The Iron Gate Archaeologic Treasure*, каталог изложбе, Народни музеј, Београд. (Marjanović-Vujović, G., Vukmanović, M., Rankov, J., Perišić, S., Putnik, D., *Arheološko blago Đerdapa / The Iron Gate Archaeologic Treasure*, katalog izložbe, Narodni muzej, Beograd.)
- Martin, M. 1990, Awarische und germanische Funde in Männergräbern von Linz-Zizlau und Környe. Ein Beitrag zur Chronologie der Awarenzeit, *International Conference on Early Middle Ages*, Szekszárd 1989, Vadas F. (ed.), A Wosinsky mór múzeum évkönyve 15, Wosinsky mór megyei múzeum, Szekszárd, 65–90.
- Maslač, N. 1932, Zlatni nalaz u kršćanskoj bazilici u selu Turbetu, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. Vol. XLIV(2), 31–33.
- Masyakin, V. V. 2009, Roman Fibulae and Parts of a Belt-set from the Zaveltnoe Necropolis, *Ancient Civilization from Scythia to Siberia*, Vol. 15, 261–286.
- Matz, S. 2005a, Creolization – ein Modell der Romanisation, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 65–72.
- Matz, S. 2005b, Die Centuration/ Limitation der Provinz Africa – ein Beispiel für Romanisierungsprozesse im Imperium Romanum, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 187–200.
- Menke, M. 1990, Zu den Fibeln der Awarenzeit aus Keszthely, *International Conference on Early Middle Ages*, Szekszárd 1989, Vadas F. (ed.), A Wosinsky mór múzeum évkönyve 15, Wosinsky mór megyei múzeum, Szekszárd, 187–214.
- Migotti, B. 2004, Kasnoantička nekropola na Štrbincima kod Đakova – iskopavanja u 2001., *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 14, 141–246.
- Migotti, B. 2007, Kasnoantičko groblje na Štrbincima kod Đakova – iskopavanja u 2002. i 2003., *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 15, 125–209.
- Migotti, B. 2009, Kasnoantičko groblje na Štrbincima kod Đakova – iskopavanja u 2004. i 2005., *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 16, 107–224.
- Migotti, B., Leleković, T. 2013, Iskopavanja kasnoantičkog groblja na Štrbincima kod Đakova u 2007. i 2008. godini, *Arheološki radovi i rasprave*, Vol. 17, 227–299.
- Miletić, N. 1961, Nekropola u selu Mihaljevićima kod Rajlovca. Rezultati naknadnih iskopavanja, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. Vol. 15–16(1960–1961), 9–39.
- Miletić, N. 1963, *Nakit u Bosni i Hercegovini. Od kasne antike do najnovijeg dogaa*, Zemaljski muzej Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
- Miletić, N. 1979a, Ranosrednjovjekovna nekropola u Koritima kod Duvna, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. Vol. XXXIII, 141–204.
- Miletić, N. 1979b, Ranosrednjovjekovno koplje iz Mogorjela, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu*, Vol. IX–X, 145–151.
- Milošević, A. 1990, Porijeklo i datiranje keramičkih podsuda u grobovima ranoga srednjeg vijeka u Dalmaciji, *Diadora*, Vol. 12, 327–369.
- Mikl Curk, I. 1997, Iz materialne kulture k vprašanjem verstva in premožnosti na slovenskem ozemlju ob koncu 4. st., *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 179–189.
- Mucić, K., Kovačević Bokarica, N. 2011, Doprinosi poznavanju povijesti Vrgoračke krajine na osnovi rezultata novijih arheoloških istraživanja, in: *Arheološka istraživanja na trasi autoceste u Zabokovlju i Plini*, Tomasović M. (ed.), Gradski muzej Makarska, Makarska, 125–212.
- Nađ, I., Nađ, P. 1964, *Katalog arheološke zbirke Dr. Imre Frey-a*, Gradski muzej Sobor, Sombor.
- Niezabitowska-Wiśniewska, B. 2007, Ulów – tajemnica starożytnego Rostocza, in: *Ulów – tajemnica starożytnego Rostocza. Siódma wystawa Instytutu Archeologii Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Muzeum UMCS*, Kokowski A. (ed.), Museum UMCS, Instytut Archeologiczny UMCS, Lublin, 5–38
- Oldenstein, J. 1976, Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten. Studien zu Beschlägen und Zierat an der Ausrüstung der römischen Aux-

- iliareinheiten des obergermanisch-raetischen Limesgebietes aus dem zweiten und dritten Jahrhundert n.Chr., *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts*, Vol. 57, 49–284.
- Paul, M. 2011, *Fibeln und Gürtelzubehör der späten römischen Kaiserzeit aus Augusta Vindelicum/Augsburg*, Münchner Beiträge zur provinziäl-römischen Archäologie 3, Reichert Verlag, Wiesbaden.
- Palágy, S. 1995, Ein neuer Pferdegeschirrfund aus Pannonien und Möglichkeiten seiner Rekonstruktion, in: *Acta of the 12th International Congress on Ancient Bronzes, Nijmegen 1992*, Mols S. T. A. M., Gerhartl-Witteveen A. M., Kars H., Koster A., Peters W. J. T., Willwms W. J. H. (eds.), Nederlandse Archeologische Rapporten 18, Provinciaal Museum G.M. KAM, Nijmegen, 401–408.
- Patsch, C. 1900, Rimska mjesta po Imotskom polju, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. XII(2), 295–344.
- Patsch, C. 1902, Archäologisch-epigraphische Untersuchungen zur Geschichte der römischen Provinz Dalmatien, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. VIII, 61–130.
- Pejović, Z. I., Luchić, B. P. 2011, Nekropola iz perioda seobe naroda sa lokaliteta 1a Sirmijuma, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu – Arheologija*, Vol. XX(1), 389–412. (Pejović, Z., Lučić, B. R., Nekropola iz preioda seobe naroda sa lokaliteta 1a Sirmijuma, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu – Arheologija*, Vol. XX(1), 389–412.
- Petculescu, L. 1995, Military Equipment Graves in Roman Dacia, *Journal of Roman Military Equipment Studies*, 6, 105–145.
- Petculescu, L. 1998, The Equipment Graves from Tomis, *Thraco-Dacia*, Vol. 19(1–2), 153–156.
- Petrović, R. 2011, *Populus Romanus – Antička zbirka Zavičajnog muzeja u Jagodini i nove akvizicije – poklon Tomice Stefanovića*, katalog izložbe, Zavičajni muzej, Jagodina.
- Petković, S. 2010a, *Rimske fibule u Srbiji od I do V veka n. e.*, Arheološki institut, Beograd.
- Петковић, С. 2010b, Ромулијана у време после царске палате, in: *Felix Romuliana – Гамзиград*, Поповић И. (ed.), Посебна издања 47, Археолошки институт, Београд, 167–199. (Petković, S., Romulijana u vreme posle carske palate, in: *Felix Romuliana – Gamzigrad*, Popović I. (ed.), Posebna izdanja 47, Arheološki institut, Beograd, 167–199).
- Petković, S., Ružić, M., Jovanović, S., Vuksan, M., Zoffmann, Zs. K. 2005, *Roman and Medieval necropolis in Ravna near Knjaževac*, Posebna izdanja 42, Arheološki institut, Beograd.
- Piteša, A. 2009, *Katalog nalaza iz vremena seobe naroda srednjeg i novog vijeka u Arheološkome muzeju u Splitu*, Katalozi i monografije 2, Arheološki muzej u Splitu, Split.
- Pop, C. (ed.) 1997, *Miles Romanus in provincia Dacia. Catalogul expoziției naționale / Katalog der nationalen Ausstellung*, Muzeul National de istorie a Transilvaniei, Cluj – Napoca.
- Popilian, G., Bondoc, D. 2012, *The Roman and Late Roman Cemetery of Sucidava-Celei. The excavations from 1969–1983*, The Museum of Oltenia, Craiova.
- Поповић, И. 2010, Сакрално-фунерарни комплекс на Магури, in: *Felix Romuliana – Гамзиград*, Поповић И. (ed.), Посебна издања 47, Археолошки институт, Београд, 141–158. (Popović, I., Sakralno-funerarni kompleks na Maguri, in: *Felix Romuliana – Gamzigrad*, Popović I. (ed.), Posebna izdanja 47, Arheološki institut, Beograd, 141–158).
- Поповић, И. 2011, Налази из економског објекта А (локалитет 31) у склопу палатијалног комплекса Сирмијума, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu – Arheologija*, Vol. XX(1), 335–372. (Popović, I., Nalazi iz ekonomskog objekta A (lokalitet 31) u sklopu palatijalnog kompleksa Sirmijuma, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu – Arheologija*, Vol. XX(1), 335–372).
- Поповић, В. 2003, Јужнодунавске провинције у касној антици од краја 4. до средине 5. века, in: *Sirmium – град царева и мученика*, Познановић Д. (ed.), Благо Сирмијума 1, Пројекат Благо Сирмијума – Археолошки институт, Сремска Митровица – Београд, 201–237. (Popović, V., Južnodunavske provincije u kasnoj antici od kraja 4. do sredine 5. veka, in: *Sirmium – grad careva i mučenika*, Poznanović D. (ed.), Blago Sirmiuma 1, Projekt Blago Sirmijuma – Arheološki institut, Sremska Mitrovica – Beograd, 201–237).
- Popović, Lj. B., Mano-Zisi, Đ., Veličković, M., Jeličić, B. 1969, *Antička bronza u Jugoslaviji*, katalog izložbe, Narodni muzej, Beograd.
- Quast, D. 2017, Das Erbe der Reiternomaden. Kunst und Kunsthandwerk im europäischen Hunnenreich, in: *400 – 1000. Vom spätantiken Erbe zu den Anfängen der Romanik*, Lübke, Ch., Hardt M. (eds.), Handbuch zur Geschichte der Kunst in Ostmitteleuropa 1, Deutscher Kunstverlag, Berlin, 130–137.
- Raddatz, K. 1956, Germanische und römische Schnalen der Kaiserzeit, *Saalburg Jahrbuch*, Vol. XV, 95–101.
- Radimský, W. 1894, Gromile u bilečkom kotaru u Hercegovini, *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Vol. VI(1), 97–103.
- Радишић, М. 2014, Позносредњовековне копче западног порекла на централном Балкану, *Гласник Српског археолошког друштва*, Vol. 30, 109–132. (Radišić, M., Poznosrednjovekovne kopče zapadnog porekla na centralnom Balkanu, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, Vol. 30, 109–132.)
- Radman-Livaja, I. 2004, Mliitaria Sisciensia – *Nalazi rimske vojne opreme iz Siska u fundusu Arheološkog muzeja u Zagrebu*, Katalozi i monografije 1, Arheološki muzej u Zagrebu, Zagreb.
- Рашковић, Д. 2002, Налази делова касноантичке појасне опреме у Крушевачком окружју, *Гласник Српског археолошког друштва*, Vol. 18, 173–183. (Rašković, D., Nalazi delova kasnoantičke pojasne opreme u kruševačkom okružju, *Glasnik Srpskog arheološkog društva*, Vol. 18, 173–181.)
- Redžić, S. 2007, *Nalazi rimskih fibula na nekropolama Viminacijuma*, Center for New Technology – Archaeological Institute, Beograd.
- Redžić, S. 2009, Military belts from the eastern cemeteries of Viminacium, in: *Waffen in Aktion. Akten des 16. Internationalen Roman Military Equipment Conference (ROMECON)*, Xanten, 13.–16. Juni 2007, Schalles H.-J., Busch A. W. (eds.), Xantener Berichte 16, Philipp von Zabern, Mainz, 243–248.
- Redžić, S. 2013, *Rimske pojasne garniture na tlu Srbije od I do IV veka*, Unpublished PhD Thesis, University of Belgrade, Belgrade.
- Rieckhoff, S. 1975, Münzen und Fibeln aus dem Vicus des Kastells Hüfingen (Schwarzwald-Baar-Kreis), *Saalburg Jahrbuch*, Vol. XXXII, 5–104.
- Rieckhoff-Pauli, S. 1977, Die Fibeln aus dem römischen Vicus von Sulz am Neckar, *Saalburg Jahrbuch*, Vol. XXXIV, 5–28.
- Rind, M. 2005, Sprach und Latinisierung in Hispanien im Spiegel antiker Quellen, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 155–168.
- Robinson H. R. 1975, *The Armour of Imperial Rome*, Scribner, New York.
- Rodriguez, H. 1997, Die Zeit vor und nach der Schlacht am Fluvius Frigidus (394 n. Chr.) im Spiegel der südostalpien Gebrauchskeramik, *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 153–177.
- Rokohl, L. 2016, Vier Grabgruppen am Schwefelberg. Die römerzeitlichen Bestattungen von Pulheim, *Bonner Jahrbücher*, Vol. 215(2015), 31–101. <https://doi.org/10.11588/bjb.2015.0.70389>
- Rothe, U. 2005a, Die Anfänge der Romanisierungsforschung, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 1–14.
- Rothe, U. 2005b, Kleidung und Romanisierung: der Raum Rhein/Mosel, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 169–180.
- Rushworth, A., Croom, A. 2016, *Segedunum. Excavations by Charles Daniels in the Roman Fort at Wallsend (1975-1984)*. Volumes I and II, Oxbow Books, Oxford.
- Sagadin, M. 1979, Antične pasne spone in garniture v Sloveniji, *Arheološki vestnik*, Vol. 30, 294–338.
- Sanader, M. 2002, *Arheološke studije i ogledi*, Ceres, Zagreb.
- Saris, P. 2004, Istočno rimsko carstvo od Konstantina do Iraklija (306–641), in: *Oksfordska Istorija Vizantije*, Mango S. (ed.), Dereta, Beograd, 37–89.
- Schmidt, B. 1963, Das spätkaiserzeitlich-frühvölkerwanderungszeitliche Brandgräberfeld von Butzow. Kresi Brandenburg-Land I. Teil, *Veröffentlichungen des Museums für Ur- und Frühgeschichte Potsdam*, Vol. 2, 68–89.
- Schierl, T. 2005a, The new silver bullets? Anmerkungen zu Nicola Terrenatos “elite negotiation”, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 73–86.

- Schierl, T. 2005b, Frühe Kontakte nach Italien und der Beginn der Romanisierung auf dem Gebiet der römischen Provinz "Lusitania", in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 101–135.
- Schmuhl, Y. 2005a, Gender studies und Romanisierung, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 87–94.
- Schmuhl, Y. 2005b, Dakien: Romanisierung ohne Elite?, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 181–186.
- Schönauer, S. 2001, Odjeća, obuća i nakit u antičkoj Dalmaciji na spomenicima iz Arheološkog muzeja u Splitu, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. 93 (2000), Split, 223–515.
- Schörner, G. 2005a, Imperialismus, Kolonialismus und Postkolonialismus in der Romanisierungsforschung, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 25–35.
- Schörner, G. 2005b, Das Zentrum – Peripherie – Modell in der Romanisierungsforschung, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 95–101.
- Schörner, H. 2005c, Grabarchitektur, Ausstattung und Beigaben als Indikatoren der Romanisierung/Romanisation in "Asia" am Beispiel des Grabbaues am Theater in Priene, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 219–234.
- Schörner, G. 2005d, Sepulkralrepräsentation im kaiserzeitlichen Phrygien: Elite ohne "Negotiation", in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 253–264.
- Schuster, J. 2005, Die Beziehungen der Gebiete Ostbrandenburgs zur Wielbark- und Przeworsk-Kultur im späten 2. und beginnenden 3. Jh. n. Chr. Mit einer formenkundlichen Untersuchung der späten Rollenkappenfibeln A II, 41, *Veröffentlichungen zur brandenburgischen Landesarchäologie*, Vol. 36–37 (2002–2003), 89–161.
- Schwarzhuber, M. 2018, *Der Römische Kastellvicus von Pförring*, Materialhefte zur bayerischen Archäologie 109, Michael Lassleben Verlag, Kallmünz.
- Sellye, I. 1990, Ringfibeln mit Ansatz aus Pannonien, *Savaria*, Vol. 19(1), 17–102.
- Simion, G. 1995, Ensemble funéraire de la nécropole tumulaire de Novidunum (Isaccea), *Dacia*, Vol. XXXVIII–XXXIX (1994–1995), 121–149.
- Sivec, I. 1997, Poznoantično orožje na Slovenskem, *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 143–151.
- Sokol, V. 1997, Northwestern Croatia in the Late Roman Period, *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 219–230.
- Sommer, M. 1984, *Die Gürtel und Gürtelbeschläge des 4. und 5. Jahrhunderts im römischen Reich*, Bonner Hefte zur Vorgeschichte 22, Rheinische Friedrich-Wilhelms-Universität, Bonn.
- Soupault, V. 2003, *Les éléments métalliques du costume masculin dans les provinces romaines de la mer Noire III e – Ve s. Ap. J. – C.*, British Archaeological Reports International Series 1167, BAR Publishing, Oxford.
- Speidel, M. A. 2009, Dressed for the Occasion. Chlotes and context in the Roman army, in: M. A. Speidel, *Heer und Herrschaft im Römischen Reich der Hohen Kaiserzeit*, Mavros. Roman Army Researches 16, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 235–248.
- Stiebel, G. D. 2014, Chapter 4. Military Equipment, in: D. Syon, *Gamla III. The Shmarya Gutmann Excavations 1976–1989. Finds and Studies. Part 1*, Israel Antiquities Authority reports 56, Israel Antiquities Authority, Jerusalem, 57–108.
- Swift, E. 2000, *Regionality in Dress Accessories in the late Roman West*, Monographise Instrumentum 11, Editions Monique Meoail, Montagnac.
- Šeparović, T., Uroda, N. 2009, *Antička zbirka Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika (izbor) / Ancient Roman Collection of the Museum of Croatian Archaeological Monuments (A Selection)*, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split.
- Шпехар, П. 2007, Налази металних делова војног појаса са територије Виминацијума, in: *1700 година од проглашења Константина за императора 306–2006*, Зборник радова, Симпозиум Ниш 3–5. јун 2006., Ракоција М. (ed.), Ниш и Византија V, Град Ниш, 269–289. (Špehar, P., Nalazi metalnih delova vojnog pojasa sa teritorije Viminacijuma, in: *1700 godina od proglašenja Konstantina za imperatora 306–2006*, Zbornik radova, Simpozium Niš 3–5. jun 2006., Rakocija M. (ed.), Niš i Vizantija V, grad Niš, 269–289.)
- Šunjić, M. 2003, *Narodi i države ranog srednjeg vijeka*, Rabic, Sarajevo.
- Thomas, M. D. 2003, *Lorica Segmentata, Vol. II: A Catalogue of Finds*, JRMES Monograph 2, The Armatura Press.
- Truhelka, Č. 1892, Prilozi rimskoj arheologiji Bosne i Hercegovine, *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, Vol. IV, 340–365.
- Truhelka, Č. 1893, Zenica und Stolac – Beiträge zur römischen Archäologie Bosniens und der Herzegovina, *Wissenschaftliche Mitteilungen aus Bosnien und der Herzegovina*, Vol. I, 273–302.
- Tušek, I. 1997, Skupina poznorimskih grobov iz območja izkopa za stanovaljski blok B-2 v Rabelčji vasi – zahod na Ptuj, *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 289–300.
- Uglešić, A. 2003, O Naroni u istočnogotško doba na temelju arheoloških nalaza, *Diadora*, Vol. 21, 201–212.
- Ulber, G. 1959, *Die römischen Donau-Kastelle Aislingen und Burghöfe*, Limesforschungen 1, Verlag Gebr. Mann, Berlin.
- Unz, C., Deschler-Erb, E. 1997, *Katalog der Militaria aus Vindonissa. Militärische Funde Pferdegeschirr und Jochteile bis 1976*, Veröffentlichungen der Gesellschaft pro Vindonissa XIV, Gesellschaft Pro Vindonissa, Brugg.
- Васић, М. 2001, Осврт на налаз IV века из Старчева, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu – Arheologija*, Vol. XVII(1), 175–201. (Vasić, M., Osvrt na nalaz IV veka iz Starčeva, *Zbornik Narodnog muzeja u Beogradu – Arheologija*, Vol. XVII(1), 175–201.)
- Vasilj, S. 2010, Kasnoantička nekopola na lokalitetu Grovnice u Malom Mošunju – općina Vitez, *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja*, Vol. 39, 135–147.
- Vinski, Z. 1973, Kasnoantički starosjedioci u salonitanskoj regiji prema arheološkoj ostavštini predslavenskog supstrata, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, Vol. LXIX (1967), 5–86.
- Višić-Ljubić, E. 1994, Pojasne kopče i okovi, Artes minores Salone Christiane, in: *Salona Christiana*, Marin E. (ed.), exhibition catalogue, Arheološki muzej, Split, 227–238.
- Vomer-Gojković, M. 1997, Poznorimski grobovi z grobišča pri Dijaškem domu v Rabelčji vasi na Ptuj, *Arheološki vestnik*, Vol. 48, 301–324.
- Vujović, M. 1998, *Naoružanje i oprema rimskog vojnika u Gornjoj Meziji i Jugoistočnom delu Panonije*, Unpublished Ma Thesis, Sveučilište u Beogradu, Beograd.
- Waberisch, H. 2005, Romanisierung/Romanisation und das Konzept des Widerstandes, in: *Romanisierung – Romanisation. Theoretische Modelle und praktische Fallbeispiele*, Schörner G. (ed.), British Archaeological Reports International Series 1427, BAR Publishing, Oxford, 45–56.
- Wamser, L. 1978, Ausgrabungen und Funde in Unterfranken 1978, *Zeitschrift für Fränkische Landeskunde und Kulturpflege*, n. f. Vol. 30, Würzburg, 299–378.
- Werner, J. 1961, Ranokarolinška pojasna garnitura iz Mgorjela kod Čapljinje (Hercegovina), *Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine*, n. s. Vol. XV–XVI, 235–247.
- Wiewegh, Z. 2003a, Rimske prstenaste fibule iz antičke zbirke Gradskog muzeja Sisak, *Godišnjak Gradskog muzeja Sisak*, Vol. III–IV(2002–2003), 75–90.
- Wiewegh, Z. 2003b, *Jugoistočna nekropola Siscije*, Gradski muzej Sisak, Sisak.
- Wolfram, H. 1992, *History of the Goths*, reprinted edition, University of California Press, Berkeley – Los Angeles – London.
- Zábojník, J. 1990, Zur Frage der Kontakte der nördlichen Peripherie des awarischen Kaganats mit den westlichen Gebieten, *International Conference on Early Middle Ages*, Szekszárd 1989, Vadas F. (ed.), A Wosinsky mór múzeum évkönyve 15, Wosinsky mór megyei múzeum, Szekszárd, 103–111.
- Živić, M. 2003, *Felix Romulijana – 50 godina odgonetanja*, Narodni muzej, Zaječar.
- Živić, M. 2007, Catalogue of small finds from excavations outside the Fortified palace of Romuliana (2005–2007), *Starinar*, Vol. LVII, Beograd, 277–307.

